

Е Н Ц И К Л І К А
«LAUDATO SI»

Е Н Ц И К Л І К А
«LAUDATO SI»

СВЯТІШОГО ОТЦЯ
ФРАНЦИСКА

ПРО ТУРБОТУ
ЗА НАШ СПІЛЬНИЙ ДІМ

Київ – Івано-Франківськ – Дрогобич
«Коло»
2019

УДК 27-732.2-284
Е 64

Переклад
Бюро УГКЦ з питань екології

Видання здійснене за підтримки:
Renovabis
ГО «Зелений ковчег»
ГО «Екологія-Право-Людина»

ISBN 978-617-642-453-6

© Libreria Editrice Vaticana, 2015
© Бюро УГКЦ з питань екології, 2019

1. «LAUDATO SI, mi' Signore» – «Славен будь, Господи». Словами з цієї прекрасної пісні святий Франциск Асизький нагадує, що наш спільний дім – як сестра, з якою ми розділяємо життя, і як прекрасна матір, яка прийняла нас у свої обійми. «Слава Тобі, Господи, за землю – сестру нашу і маму, що нас усіх годує, вирощує й любить, дає нам всілякі смачні плоди, барвисті квіти і зела цілющі»¹.

2. Сьогодні наша сестра ридає, бо ми завдали їй шкоди своїми зловживаннями та безвідповідальним використанням дарів, якими її нагородив Господь. Ми дійшли до того, що вважаємо себе її володарями і хазяями, які мають право розграбовувати її, коли заманеться. Насильство, що зачалося в наших уражених гріхом серцях, знаходить відображення у симптомах захворювання, що проявляється в землі, воді, повітрі та живих істотах. Ось чому сама земля, пригноблена і спустошена, опинилася серед найбільш незахисних і зневажених бідняків; вона «стогне і разом страждає в тяжких муках» (Рим 8,22). Ми забули, що самі створені із земного пороку (пор. Бут 2,7); наші тіла створені з елементів планети, ми дихаємо її повітрям, а її вода живить нас і відновлює сили.

¹ Гімн Творцю: *Fonti Francescane (FF)* 263.

Ніщо в цьому світі нам не байдуже

3. Більш ніж 50 років тому, коли світ опинився на межі ядерної війни, святий папа Іван XXIII написав енцикліку, у якій не обмежився осудом війни, а запропонував шлях миру. У *Pacem in terris* він звертається до всього «католицького світу» і «до всіх людей доброї волі». Сьогодні, коли ми зіткнулися з глобальним погіршенням стану довкілля, я хочу звернутися до кожної людини, яка живе на цій планеті. У своєму Апостольському зверненні *Evangelii gaudium* я звертався до всіх членів Церкви, щоб заохотити до відновлення місіїності. У цій Енцикліці я б хотів розпочати діалог з усіма людьми про наш спільний дім.

4. У 1971 році, через вісім років після виходу *Pacem in terris*, Блаженний папа Павло VI назвав екологічні проблеми «трагічним наслідком» неконтрольованої діяльності людини: «Через нерозважливу експлуатацію природи людство ризикує зруйнувати її та саме може стати жертвою цього руйнування»². Схожі питання він порушував у зверненні до Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), коли говорив про потенційну «екологічну катастрофу в період бурхливого розвитку індустріальної цивілізації», і наголосив на «нагальній потребі радикально змінити поведінку людства», оскільки «навіть найвидатніші наукові відкриття, найнеймовір-

² Апостольське звернення *Octogesima adveniens* (14 травня 1971), 21: AAS 63 (1971), 416–417.

ніші технічні можливості, вражаюче економічне зростання можуть обернутися проти людини, якщо вони не супроводжуються правдивим соціальним та моральним розвитком»³.

5. Святого Івана Павла II дедалі більше хвилювала ця проблема. У своїй першій Енцикліці він застерігає: люди, здається, часто «не бачать іншого призначення довіклля, ніж як можливості безпосереднього використання та споживання»⁴. Саме тому він закликає до глобального екологічного *навернення*⁵. Водночас він зауважує, що надто мало докладено зусиль для того, щоб «оберегати моральні передумови правдивої екології людини»⁶. Руїнування довіклля — надзвичайно серйозна проблема, і не лише тому, що Господь довірив цей світ людині, а й тому, що саме людське життя є даром, який потрібно захищати від різних негативних впливів. Кожна ініціатива щодо захисту та покращення нашого світу пов'язана з глибокими змінами у «стилі життя, моделях виробництва і споживання, усталених структурах влади, які сьогодні керують суспільствами»⁷. Істинний розвиток людства має моральний характер. Він передбачає цілковиту повагу до людської особи,

³ Звернення до ФАО з нагоди 25-ї річниці заснування (16 листопада 1970), 4: AAS 62 (1970), 833.

⁴ Енцикліка *Redemptor hominis* (4 березня 1979), 15: AAS 71 (1979), 287.

⁵ Пор. *Katexhiza* (17 січня 2001) 4: *Insegnamenti* 24/1 (2001), 179.

⁶ Енцикліка *Centesimus annus* (1 травня 1991), 38: AAS 83 (1991), 841.

⁷ *Там само*, 58: 863.

однак також дбає про світ довкола нас і «враховує природу кожної істоти та її взаємозв'язки в межах впорядкованої системи»⁸. Відповідно, наша людська здатність видозмінювати дійсність повинна розвиватися на основі усвідомлення, що всі речі є одвічним даром Бога⁹.

б. Мій попередник Венедикт XVI також запропонував «викорінення структурних причин розладів світової економіки та покращення моделей розвитку, яким не вдалось забезпечити пошанування до довкілля»¹⁰. Він зауважив, що світ не можна проаналізувати, виділивши лише якийсь один з його аспектів, оскільки «книга природи єдина і неподільна», і вона включає довкілля, життя, сексуальність, сім'ю, суспільні відносини тощо. Він також говорить, що «погіршення стану природи тісно пов'язане з культурою, яка формує людське співіснування»¹¹. Папа Венедикт просить нас усвідомити, що природному довкіллю завдано серйозної шкоди через нашу безвідповідальну поведінку. Соціальне довкілля також зазнало шкоди. Коренями обох цих проблем є одне і те саме зло: відсутність беззаперечних істин, які б скеровували наше життя, зробила людську свободу безмежною. Ми забули, що «людина –

⁸ Іван Павло II, Енцикліка *Sollicitudo rei socialis* (30 грудня 1987), 34: AAS 80 (1988), 559.

⁹ Пор. Іван Павло II, Енцикліка *Centesimus annus* (1 травня 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

¹⁰ Промова до дипломатичного корпусу, акредитованого при Святім Престолі (8 січня 2007): AAS 99 (2007), 73.

¹¹ Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

це не лише свобода, яку вона для себе створює. Людина не створює себе сама. Вона – дух і воля, але і природа»¹². З батьківським занепокоєнням він закликає нас усвідомити, що створіння зазнає шкоди, «коли за нами останнє слово, коли все є просто нашою власністю і ми використовуємо її виключно для себе. Зловживання створінням починається тоді, коли ми більше не визнаємо над собою авторитетів, коли ми нічого не бачимо, окрім себе»¹³.

Об'єднані спільною проблемою

7. Цей внесок Римських Пап підсумовує роздуми багатьох учених, філософів, богословів і громадських активістів, збагачуючи бачення цього питання Церквою. Не сміємо оминати увагою те, що, крім Католицької Церкви, представники інших Церков і християнських спільнот, а також інших релігій висловили глибоку стурбованість та озвучили власні цінні роздуми щодо проблем, які турбують усіх нас. Яскравим прикладом слугуватиме твердження дорогого моему серцю Екуменічного Патріарха Варфоломія, з яким я розділяю сподівання на повну Церковну єдність.

8. Патріарх Варфоломій говорить, зокрема, про необхідність покаяння за шкоду, якої кожен із нас завдав планеті, адже «оскільки всі ми спри-

¹² Промова в Німецькому Бундестазі, Берлін (22 вересня 2011): AAS 103 (2011), 664.

¹³ Промова перед духовенством єпархії Больцано-Брессаноне (6 серпня 2008): AAS 100 (2008), 634.

чинюємо якісь екологічні збитки», слід визнати «нашу участь, більшу чи меншу, у завданні шкоди та руйнуванні творіння»¹⁴. Він неодноразово рішуче та переконливо це повторює, закликаючи визнати наші гріхи проти створіння: «Бо люди..., які руйнують біорізноманіття Божого створіння; люди, які порушують цілісність Землі, спричиняючи зміни її клімату, позбавляючи землю її природних лісів або знищуючи її болота; люди, які забруднюють води Землі, її землі, повітря, рослинний та тваринний світ, – грішать»¹⁵. Адже «вчинити злочин проти природи – це гріх проти нас самих і гріх проти Господа»¹⁶.

9. Водночас Варфоломій привертає увагу до етичних та духовних причин екологічних проблем, що вимагає від нас пошуку можливих рішень не лише в царині технології, а й через зміни в людині, інакше нам вдасться позбутися хіба що симптомів проблеми. Він просить нас замінити споживання жертівністю, жадобу – щедрістю, марнотратство – умінням ділитися, вдатися до аскетизму, що «означає навчитися дарувати, а не просто відмовлятися. Це спосіб любити, поступово рухаючись від того, що я хочу, до того, що потрібно Божому світові. Це

¹⁴ Послання з нагоди Всесвітнього дня молитви за збереження створіння (1 вересня 2012).

¹⁵ Промова на симпозіумі з питань природного довкілля в Санта-Барбарі, Каліфорнія (8 листопада 1997); пор. John Chryssavgis, *On Earth as in Heaven: Ecological Vision and Initiatives of Ecumenical Patriarch Bartholomew*, Bronx, New York, 2012.

¹⁶ Там само.

звільнення від страху, жадоби і залежності»¹⁷. Як християни, ми також покликані «приймати світ як таїнство сопричастя, як спосіб ділення з Господом та нашими ближніми у світовому масштабі. На наше скромне переконання, божественне і людське зустрічаються в найдрібніших деталях у безшовному одязі Божого творіння, у найменшій пилинці на нашій планеті»¹⁸.

Святий Франциск з Асиза

10. Перед тим як продовжити цю Енцикліку, я хотів би навести гарний мотивуючий приклад особи, ім'я якої я вибрав як поводиря і натхненника, коли мене обрали Папою Римським. Я вірю, що святий Франциск є взірцем правдивого піклування про соціально незахищених осіб і практиком інтегральної екології, яку він втілював натхненно та щиро. Він святий покровитель усіх, хто проводить дослідження та працює у сфері екології, його також люблять і ті, хто не сповідує християнство. Він приділяв особливу увагу Божому створінню, а також бідним та знедоленим. Він любив, і його любили за його радість, щедрю самовіддачу, відкрите серце. Він був містиком і паломником, який жив у простоті та неймовірній гармонії з Богом, іншими людьми, природою та самим собою. Він показує, наскільки нерозривним є зв'язок між турботою про природу,

¹⁷ Доповідь у монастирі Утстейн, Норвегія (23 червня 2003).

¹⁸ Варфоломій, Промова на I Халкі саміті, *Global Responsibility and Ecological Sustainability: Closing Remarks*, Стамбул (20 червня 2012).

справедливим ставленням до бідних, служінням суспільству та внутрішнім миром.

11. Святий Франциск допомагає нам зрозуміти, що інтегральна екологія вимагає відкритості до категорій, які перебувають за межами мови математики і біології, і показує нам саму суть того, що означає бути людиною. Він поводився, як усі ми, коли закохуємось: щоразу, як він дивився на сонце, місяць або найменшу тварину, починав співати, залучаючи всіх істот у пісню прослави. Він спілкувався зі всім створінням, навіть проповідував до квітів, запрошуючи їх «хвалити Господа так, ніби вони наділені розумом»¹⁹. Його сприйняття навколишнього світу було більш ніж просто інтелектуальною оцінкою чи економічним підрахунком, бо для нього кожнісінька істота була сестрою, поєднаною з ним зв'язком любові. Ось чому він вважав своїм покликанням дбати про все, що існує. Його учень, святий Бонавентура, каже нам, що, «роздумуючи над першоджерелом усіх речей, переповнений ще більшою благочестивістю, він називав створіння, навіть найменші, своїм «братом» або «сестрою»²⁰. Таке переконання не можна відкидати як наївний романтизм, оскільки воно впливає на рішення, що визначають нашу поведінку. Якщо ми не будемо ставитися до природи й довкілля з благоговінням і захопленням, якщо ми більше не будемо спілкуватися мовою братерства та краси у сто-

¹⁹ Тома Челянський, *Перше життя (Vita prima) святого Франциска*, XXIX, 81: FF 460.

²⁰ *Legenda Maior*, VIII, 6: FF 1145.

сунках зі світом, наше ставлення перетвориться на ставлення володарів, споживачів, жорстоких експлуататорів, які не здатні обмежити свої потреби. Натомість, якщо ми відчуватимемо тісний зв'язок зі всім, що існує, – стриманість і турбота прийдуть до нас самі собою. Бідність і простота святого Франциска були не показним аскетизмом, а чимось більш радикальним: відмовою перетворити світ на об'єкт, який потрібно лише використовувати й контролювати.

12. Навіть більше, святий Франциск, залишаючись відданим Святому Письму, пропонує сприймати природу як чудову книгу, через яку Бог розмовляє з нами і показує свою безмежну красу і доброту: «Бо з величі та краси створінь через уподібнення можна дійти до пізнання Творця їх» (Мудр 13,5), і «невидиме ж його, після створення світу, роздумування над творами стає видимим: його вічна сила і божество, так що нема їм оправдання» (Рим 1,20). Через це Франциск попросив, щоб частину монастирського саду не обробляли, аби там росли дикі квіти і трави, і ті, хто їх побачить, зводили свої очі до Бога – Творця такої краси²¹. Світ – це щось більше за проблему, яку треба вирішити, це радше велична таємниця, яку треба споглядати з радістю і похвалою.

²¹ Пор. Тома Челянський, *Друге життя (Vita secunda) святого Франциска*, СХХІV, 165: FF 750.

Мій заклик

13. Нагальний виклик захисту нашого спільного дому включає піклування про об'єднання сім'ї всього людства для досягнення сталого й інтегрального розвитку, бо ми знаємо, що речі можуть змінюватися. Творець не покидає нас; він ніколи не відмовляється від свого люблячого плану і не шкодує, що створив нас. Людство все ще здатне працювати разом над будівництвом нашого спільного дому. Я б хотів віддати належне, заохотити та подякувати всім тим, хто в найрізноманітніших сферах людської діяльності намагається захищати наш спільний дім. Особливої подяки заслуговують ті, хто невтомно бореться з драматичними наслідками руйнування довкілля в житті найбідніших людей. Молодь вимагає змін. Їй цікаво, як хтось може стверджувати, що буде краще майбутнє, не думаючи про екологічну кризу і страждання людей, які залишилися поза суспільством.

14. Отож я наполегливо закликаю до нового діалогу щодо побудови майбутнього нашої планети. Нам потрібна розмова, до якої долучаться всі, оскільки екологічні виклики, перед якими зараз стоїмо, та їх антропогенні першопричини стосуються всіх та впливають на всіх. Світовий екологічний рух уже досяг значного прогресу і сприяв створенню багатьох організацій, які звертають увагу громадськості на ці проблеми. На жаль, численні спроби знайти конкретні заходи для вирішення екологічної кризи виявилися

безуспішними не лише через супротив сильних, а й через загальний брак зацікавленості. Обструкційні настрої, навіть з боку віруючих людей, можуть варіюватися від заперечення проблеми до байдужості, мовчазної відмови або сліпої впевненості в технічних рішеннях. Нам потрібна нова універсальна солідарність. Як зазначають єпископи Південної Африки, «нам потрібні таланти та участь кожного, щоб виправити шкоду, якої Божому творінню завдали людські зловживання»²². Усі ми можемо співпрацювати як знаряддя Бога для збереження створіння відповідно до власної культури, досвіду, ініціатив і талантів.

15. Я сподіваюсь, що ця Енцикліка, яка є невід'ємною частиною суспільного вчення Церкви, зможе допомогти усвідомити важливість, масштабність і невідкладність проблеми, з якою ми зіткнулись. Я почну з короткого огляду деяких аспектів сучасної екологічної кризи, покладаючись на результати найпрогресивніших з-поміж доступних на сьогодні наукових досліджень, щоб ми їх глибоко осягнули. Це створить конкретну основу для подальшого етичного та духовного маршруту. Після цього я розгляну деякі принципи, запозичені з юдейсько-християнської традиції, які зроблять наше зобов'язання перед довіллям більш цілісним. Тоді я спробую заглибитися в суть нинішньої ситуації, тобто буду розглядати не лише симптоми, але й першопричини. Це допоможе розробити підхід до екології з

²² Конференція католицьких єпископів Південної Африки, *Pastoral Statement on the Environmental Crisis* (5 вересня 1999).

урахуванням унікального місця людини в цьому світі та наших стосунків зі всім, що нас оточує. У світлі цих роздумів я перейду до розгляду детальніших орієнтирів на шляху діалогу та дій, що стосуються як кожного з нас, так і міжнародної політики. І наостанок, оскільки я переконаний, що зміни неможливі без мотивації та виховання, я запропоную деякі важливі вказівки для розвитку людства, які можна знайти у скарбниці християнського духовного досвіду.

16. Хоча кожен розділ присвячений конкретній проблемі і має свій особливий методологічний підхід, я також буду повертатися до важливих питань, що вже обговорювалися раніше. Це насамперед стосується центральних тем, які будуть повторюватись упродовж Енцикліки. До прикладу, тісний взаємозв'язок між бідними та крихкістю нашої планети; переконаність у тому, що все на світі пов'язане; критика нових парадигм і форм влади, породжених технологіями; заклик шукати інші шляхи розуміння економіки та прогресу; справжня цінність кожного творіння, людське значення екології; потреба відкритої й чесної дискусії; велика відповідальність міжнародної та місцевої політики; «культура відходів» і пропозиція нового стилю життя. Ці питання не знайдуть остаточного вирішення, а радше будуть по-новому сформульовані та вкотре поглиблені.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ З НАШИМ СПІЛЬНИМ ДОМОМ

17. Теологічні й філософські роздуми про ситуацію з людством та світом можуть видатися нудними й абстрактними, якщо тільки вони не ґрунтуються на останніх аналітичних даних щодо нашої сучасної ситуації, яка у багатьох аспектах не має прецедентів в історії людства. Отже, перед роздумами про те, як віра породжує нові мотиви та вимоги щодо світу, частиною якого ми є, я коротко опишу, що відбувається з нашим спільним домом.

18. Безперервне зростання темпу змін, що впливають на людство і нашу планету, сьогодні поєднується з інтенсифікацією ритмів життя і роботи, призводить до явища, яке можна назвати «прискоренням». Хоча процес змін є частиною функціонування складних систем, швидкість розвитку діяльності людства контрастує з повільним темпом природної біологічної еволюції. Більше того, цілі таких швидких і безперервних змін не завжди спрямовані на суспільне благо чи сталий і цілісний розвиток людства. Звичайно, зміни є бажаними, але коли вони негативно впливають на світ і погіршують якість життя багатьох людей, такі зміни викликають занепокоєння.

19. Після періоду необґрунтованої віри в прогрес і можливості людини у деяких секторах суспільства на сьогодні використовують більш критичний підхід. Ми бачимо, як усе більше уваги приділяється проблемам навколишнього середовища і потребі захищати природу, також зростає щире занепокоєння тим, що відбувається з нашою планетою. Спробуємо коротко окреслити ті проблеми, які нас сьогодні турбують і які ми вже не можемо ігнорувати. Наша мета полягає не в тому, щоби накопичити інформацію або задовольнити інтерес, а в тому, щоби підвищити свідомість та спробувати відчувати страждання світу, таким чином, усвідомити, що кожен з нас може зробити.

I. ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ І ЗМІНА КЛІМАТУ

Забруднення, відходи і «культура відходів»

20. Існують форми забруднення, які щоденно шкодять життю людей. Атмосферні забруднювачі призводять до багатьох проблем зі здоров'ям, особливо серед бідних прошарків населення, і є причиною мільйонів передчасних смертей. Наприклад, люди хворіють від того, що вдихають шкідливий дим, вироблений при згорянні палива, що використовується для приготування їжі чи опалення житла. Також є види забруднення, які впливають на кожного з нас: від транспорту, промислових газів, викидів, які окислюють ґрунти та водні ресурси, добрив, інсектицидів, фунгіцидів, гербіцидів та агрохімікатів загалом. Технології, які, з урахуванням інтересів бізнесу, пропагу-

ються як єдиний шлях вирішення цих проблем, насправді не спроможні врахувати невидиму мережу зв'язків між речами, тому іноді вирішення однієї проблеми спричиняє багато інших. Технології, які тісно пов'язані з фінансовими інтересами, претендують бути єдиним вирішенням проблем, насправді не здатні ні побачити, ні врахувати ті багатогранні зв'язки, які існують між речами, і тому, вирішуючи якусь проблему, породжують інші.

21. Необхідно зважати і на забруднення різних місць відходами, включаючи небезпечні. Кожного року утворюються сотні мільйонів тонн відходів, більшість з яких не розкладається біологічним шляхом. Це відходи домогосподарств та підприємств, будівельної галузі, медичних, електронних та промислових джерел, високотоксичні та радіоактивні відходи. Земля, наш дім, все більше і більше стає схожою на величезне сміттєвалище. У багатьох куточках планети старші люди зі сльозами на очах згадують мальовничі краєвиди, які зараз заповнили відходи. Промислові відходи і хімічні продукти, що використовуються в містах і сільськогосподарських районах, можуть накопичуватися в організмах місцевих мешканців, навіть якщо рівень токсинів у таких місцевостях є невисоким. Часто не вживається жодних заходів до того часу, поки здоров'ю людей не буде завдано непоправної шкоди.

22. Ці проблеми тісно пов'язані з «культурою відходів», у якій усі звикли все викидати: вона вражає найменш захищені групи суспільства так

само, як швидко перетворює речі на сміття. Лише один приклад: більшість паперу ми просто викидаємо, а не переробляємо. Нам важко прийняти той факт, що принцип функціонування природних екосистем є зразковим: рослини виробляють поживні речовини, якими харчуються травоядні; вони, своєю чергою, є їжею для м'ясоїдних, які продукують значну кількість органічних відходів, завдяки яким виростають нові покоління рослин. Натомість наша промислова система не здатна інтегрувати й переробляти відходи і побічні продукти наприкінці виробничого та споживчого циклів. Ми ще не змогли розробити циклічну модель виробництва, яка б могла зберігати ресурси для теперішніх і майбутніх поколінь, максимально обмеживши використання невідновлюваних ресурсів, забезпечивши їхнє помірковане споживання, максимально ефективного використання, повторне використання і переробку. Серйозне ставлення до цього питання – це один із способів протидії «культурі відходів», яка впливає на цілу планету, але варто зазначити, що в цій сфері ми ще не досягнули значного успіху.

Клімат як спільне благо

23. Клімат є спільним благом всіх і для всіх. На глобальному рівні це складна система, пов'язана з багатьма важливими умовами життя людини. У наукових колах дійшли беззаперечного консенсусу: сьогодні ми стаємо свідками потепління клімату, що викликає занепокоєння. Упродовж останніх десятиліть це потепління

супроводжується постійним зростанням рівня моря і збільшенням кількості екстремальних погодних явищ, навіть якщо кожен конкретний факт не має чіткого наукового пояснення. Людство має визнати необхідність змінити спосіб життя, виробництва і споживання для того, щоби протистояти цьому потеплінню або принаймні причинам, пов'язаним з діяльністю людини, які його викликають або посилюють. Дійсно, є й інші фактори (зокрема вулканічна активність, зміни орбіти й осі Землі, сонячний цикл), але численні наукові дослідження свідчать про те, що глобальне потепління впродовж останніх десятиліть викликане значною концентрацією парникових газів (двоокису вуглецю, метану, окису азоту та інших), які викидаються у повітря в результаті діяльності людини. Сконцентровані в атмосфері, ці гази не дають теплу сонячних променів, які відбиваються від землі, розсіюватися в космічному просторі. Проблема ускладнюється моделлю розвитку, заснованою на інтенсивному використанні викопного палива, що є основою світової енергосистеми. Інший визначальний фактор – зростання практики зміни цільового використання ґрунтів, зокрема вирубування лісів для сільськогосподарських цілей.

24. Потепління впливає на кругообіг вуглецю. Це створює зачароване коло, яке значно погіршує ситуацію, впливаючи на доступність основних ресурсів, а саме питної води, енергії та сільськогосподарської продукції в тепліших регіонах, і призводить до зникнення частини

біорізноманіття планети. Танення полярних і високогірних льодовиків може призвести до небезпечного виділення метану, тоді як розкладання замороженого органічного матеріалу може надалі підвищити викиди двоокису вуглецю. Ситуація погіршується через втрату тропічних лісів, які сприяють пом'якшенню наслідків зміни клімату. Забруднення від викидів вуглекислого газу призводить до сильнішого закислення океанів і негативно впливає на морський харчовий ланцюг. Якщо сучасні тенденції продовжуватимуться і надалі, у цьому столітті цілком можуть відбутися небувалі зміни клімату і безпрецедентне руйнування екосистем, що матиме вагомі наслідки для всіх нас. Підвищення рівня моря, наприклад, може призвести до надзвичайно серйозних ситуацій, адже чверть населення світу живе в прибережних районах або поруч з ними, а більшість наших мегаполісів розташовані на узбережжях.

25. Зміна клімату є глобальною проблемою з серйозними наслідками: екологічними, соціальними, економічними, політичними, а також проблемою розподілу ресурсів. Вона є одним з головних викликів, на які в наш час наражається людство. Ймовірно, що найгірші наслідки зміни клімату в найближчі десятиліття відчуватимуться в країнах, що розвиваються. Багато хто з бідних прошарків населення мешкає в районах, які особливо страждають від явищ, пов'язаних з потеплінням, а їхні засоби до існування значною мірою залежать від природних запасів і таких екосистемних галузей, як сільське господарство,

рибальство та лісове господарство. Вони не мають жодних інших фінансових можливостей або ресурсів, які можуть дати їм змогу адаптуватися до зміни клімату або впоратися зі стихійними лихами, а доступ до соціальних послуг та соціального захисту для них є дуже обмеженим. Наприклад, зміни клімату, до яких не можуть адаптуватися тварини і рослини, призводять до міграції; це, своєю чергою, впливає на засоби до існування бідних, які змушені покидати свої помешкання, не маючи впевненості у власному майбутньому і майбутньому своїх дітей. Спостерігається драматичне зростання кількості мігрантів, які прагнуть утекти від зростаючої бідності, спричиненої погіршенням природного довкілля. Вони не визнаються міжнародними конвенціями як біженці, залишені напризволяще зі своїми проблемами і не мають жодного правового захисту. На жаль, загалом суспільство байдуже ставиться до таких страждань, які навіть зараз мають місце в нашому світі. Відсутність нашої реакції на ці трагедії наших братів і сестер свідчить про втрату почуття відповідальності за ближніх, яке лежить в основі громадянського суспільства.

26. Здається, багато з тих, хто володіє більшістю ресурсів та економічною чи політичною силою, в основному занепокоєні тим, як замаскувати проблеми або приховати їх симптоми, просто докладаючи зусилля для зменшення деяких негативних наслідків зміни клімату. Однак чимало з цих симптомів вказують на те,

що такі наслідки погіршуватимуться, якщо ми використовуватимемо й надалі поточні моделі виробництва і споживання. Існує нагальна потреба у розробці політики, за допомогою якої можна було би в найближчі кілька років значно скоротити викиди вуглекислого газу та інших забруднюючих газів, наприклад, шукаючи заміну викопному паливу та використовуючи відновлювані джерела енергії. У всьому світі мінімально використовуються джерела екологічно чистої та відновлюваної енергії. Також існує потреба в розробці відповідних технологій зберігання. Деякі країни вже досягли значного прогресу, хоча їхня кількість наразі незначна. Інвестиції вкладаються у ті засоби виробництва і транспортування, які споживають менше енергії і потребують менше сировини, а також у ті методи будівництва та реконструкції будівель, які покращують їхню енергоефективність. Але цей позитивний досвід все ще не є широко розповсюдженим.

II. ПИТАННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

27. Інші ознаки нинішньої ситуації стосуються виснаження природних ресурсів. Усі ми знаємо, що вже неможливо підтримувати поточний рівень споживання в розвинутих країнах і серед багатших верств суспільства, у яких звичка витратити і викидати досягла безпрецедентного рівня. Експлуатація ресурсів планети вже перевищила допустимі межі, при цьому проблема бідності так і не була вирішена.

28. Питна вода стає питанням першочергової важливості, оскільки вона необхідна для життя людей і збереження земних та водних екосистем. Джерела прісної води є важливими для охорони здоров'я, потреб сільського господарства і промисловості. Протягом тривалого часу запаси питної води були достатніми, але зараз у багатьох місцях попит перевищує механізми сталого постачання, що в короткостроковій і довгостроковій перспективі призводить до драматичних наслідків. Великі міста, які залежать від значних запасів води, переживають періоди нестачі цього ресурсу, який у критичні моменти розподіляється не завжди належно і неупереджено. Дефіцит водних ресурсів особливо стосується Африки, де широкі верстви населення не мають доступу до безпечної питної води або живуть в умовах посухи, що перешкоджає виробництву продуктів харчування. Деякі країни мають багаті на водні ресурси райони, натомість інші потерпають від значного дефіциту води.

29. Однією з найсерйозніших проблем є якість води, доступної для бідних. Кожного дня погана якість води призводить до загибелі багатьох людей і поширення хвороб, що розносяться з водою, у тому числі тих, які викликані мікроорганізмами і хімічними речовинами. Дизентерія і холера, пов'язані з неналежним рівнем гігієни та водопостачання, є вагомими причинами страждань людей та смертності у дитячому віці. Підземним джерелам води в багатьох регіонах загрожує забруднення в результаті видобувної, сільсько-

господарської і промислової діяльності, особливо в країнах, що не мають відповідного рівня регулювання або контролю. Йдеться не лише про питання промислових відходів. Миючі засоби і хімічні продукти, які широко застосовуються в багатьох країнах світу, і надалі потрапляють у наші річки, озера і моря.

30. У той час як якість доступної води постійно погіршується, у деяких регіонах спостерігається зростаюча тенденція, незважаючи на дефіцит водних ресурсів, приватизовувати цей ресурс, перетворюючи його на товар відповідно до законів ринку. Але доступ до безпечної питної води є екзистенційним, основоположним й універсальним правом людини, оскільки воно є визначальним для виживання людини і, відповідно, умовою для здійснення інших її прав. Наш світ має серйозний соціальний борг щодо бідних, які не мають доступу до питної води, оскільки їх позбавляють права на життя, яке закорінене в їхній невід'ємній гідності. Цей борг може бути частково сплачений за рахунок збільшення фінансування з метою забезпечення бідних верств населення чистою водою і санітарними послугами. Однак спостерігаємо марнотратне використання води не тільки в індустріально розвинених країнах, але також і в тих, що розвиваються і мають удосталь води. Це свідчить про те, що проблема використання води частково є проблемою виховання та культури, оскільки бракує усвідомлення серйозності такої поведінки в контексті великої несправедливості.

31. Збільшення дефіциту води призведе до зростання вартості продуктів харчування та інших продуктів, які залежать від її використання. Деякі дослідження попереджають, що людство може відчувати гостру нестачу води вже через декілька десятиліть, якщо не буде вжито термінових заходів. Негативні екологічні наслідки можуть вразити мільярди людей; також можливо, що контроль над водними ресурсами з боку великих транснаціональних корпорацій може стати однією з основних причин конфліктів у цьому столітті²⁵.

III. ВТРАТА БІОРІЗНОМАНІТТА

32. Ресурси Землі також розграбовуються через недалекоглядні підходи до економіки, торгівлі та виробництва, спрямовані на досягнення негайних результатів. Втрата лісів призводить до втрати видів, які можуть стати надзвичайно важливими ресурсами в майбутньому не тільки для харчування, а й для лікування хвороб та інших цілей. Різні біологічні види містять гени, які в майбутньому могли би бути ключовими ресурсами для задоволення потреб людини і вирішення екологічних проблем.

33. Проте не варто думати про розмаїття видів лише як про потенційні «ресурси», які можна використовувати, забуваючи про той факт, що вони мають власну цінність. Щороку зникають тисячі

²⁵ Пор. Вітальне слово працівникам ФАО (20 листопада 2014): AAS 106 (2014), 985.

видів рослин і тварин, про які ми ніколи більше не дізнаємося, яких ніколи не побачать наші діти, тому що вони були втрачені назавжди. Переважна більшість видів опиняється на межі вимирання з причин, пов'язаних з діяльністю людини. З нашої вини тисячі видів більше не віддаватимуть хвалу Богу самим своїм існуванням і не зможуть передати нам свої повідомлення. Ми не маємо на це права.

34. Ми, мабуть, серйозно стурбувалися б, якби дізналися про вимирання ссавців або птахів, оскільки вони помітніші. Але належне функціонування екосистем також потребує наявності грибів, водоростей, червів, комах, рептилій і величезного різноманіття мікроорганізмів. Деякі менш численні види, хоча загалом і непомітні, усе ж відіграють важливу роль у підтримці біологічної рівноваги певного місця. Люди повинні втручатися, коли геосистема опиняється в критичному стані. Але в наш час таке втручання в природу стає все частішим. Як наслідок, виникають серйозні проблеми, що призводять до подальших втручань; людська діяльність стає всюдисущою з усіма відповідними ризиками. Часто виникає зачароване коло, коли через втручання людини для вирішення певної проблеми ситуація погіршується ще більше. Наприклад, багато птахів і комах, що зникають через синтетичні агрохімікати, є корисними для сільського господарства: їх зникнення доведеться компенсувати іншими методами, які також можуть виявитися шкідливими. Заслуговують похвали

та захоплення зусилля вчених і спеціалістів у технічній галузі, які спрямовані на розв'язання проблем, спричинених людиною. Але тверезий погляд на наш світ свідчить, що ступінь втручання людини, часто на користь інтересів бізнесу і споживацтва, насправді робить нашу землю менш багатую і красивою, але біднішою і сірою, хоча ми і спостерігаємо технічний прогрес та безмежне зростання кількості споживчих товарів. Здається, ми вважаємо, що можемо замінити неповторну й унікальну красу чимось створеним власноруч.

35. Оцінка впливу на довкілля будь-якого проекту, як правило, передбачає аналіз наслідків змін щодо ґрунту, води й повітря, але існує дуже мало ґрунтовних досліджень, які би вивчали вплив на біорізноманіття, тобто складається враження, ніби втрата видів або груп тварин і рослин не має великого значення. Автомобільні траси, нові сільськогосподарські угіддя, огорожі, зведення дамб і схожі речі витісняють природні ареали, а іноді впливають на них так, що популяції тварин більше не можуть мігрувати або вільно пересуватися. Відповідно деякі види опиняються на межі вимирання. Існують альтернативні варіанти, які можуть зменшити вплив таких проектів; це, зокрема, створення біологічних коридорів, але лише деякі країни демонструють таку турботу і передбачливість. Часто, коли йдеться про комерційну експлуатацію деяких видів, дуже мало уваги приділяється вивченню способів їх розмноження з метою запобігання

їхньому зникненню і, відповідно, дисбалансу екосистеми.

36. Турбота про екосистеми вимагає далекоглядних підходів, оскільки ті, хто шукає лише швидкого і легкого прибутку, практично не зацікавлені в їхньому збереженні. Але ціна збитків, заподіяних такою егоїстичною байдужістю, є набагато більшою, ніж економічні вигоди. Якщо знищуються або серйозно страждають деякі види, мова йде про цінності, які неможливо обчислити. Ми можемо стати мовчазними свідками страшної несправедливості, якщо вважаємо, що можна отримати значні прибутки, змушуючи іншу частину людства, сьогоднішні і майбутні покоління, платити надзвичайно високу ціну, а саме – руйнувати навколишнє природне середовище.

37. Деякі країни досягли значного прогресу, створивши заповідники на суші і в океані, де заборонено будь-яке людське втручання, яке могло би модифікувати їхні риси або змінити їх первозданий стан. Захищаючи біорізноманіття, фахівці наполягають на особливій увазі до територій, які багаті як за кількістю, так і за наявністю ендемічних, рідкісних видів або тих видів, що є менш захищеними. Деякі території потребують більшого захисту через їхнє надзвичайне значення для глобальної екосистеми або через те, що на цих територіях розташовані важливі водні резерви і, таким чином, вони захищають інші форми життя.

38. Відзначимо, наприклад, такі багаті на біорізноманіття легені нашої планети, як басейни річок Амазонки і Конго або великі водоносні горизонти й льодовики. Ми знаємо, наскільки важливими вони є для цілої планети і для майбутнього людства. Екосистеми тропічних лісів мають надзвичайно складну систему біорізноманіття, яку практично неможливо оцінити повною мірою, але коли ці ліси спалюються або вирубуються з метою культивуації земель, протягом декількох років відбувається втрата незліченних видів тварин та рослин, а самі території перетворюються на безводні пустелі. У таких місцях слід підтримувати крихкий баланс, оскільки ми не можемо ігнорувати величезні глобальні економічні інтереси, які, під виглядом захисту цих територій, можуть підірвати суверенітет окремих країн. Фактично є «пропозиції щодо інтернаціоналізації Амазонки, які враховують лише економічні інтереси транснаціональних корпорацій»²⁴. Ми можемо лише схвалювати діяльність міжнародних організацій і об'єднань громадянського суспільства, які привертають увагу громадськості до цих питань і пропонують конструктивне співробітництво, використовуючи законні засоби тиску для забезпечення того, щоби кожен уряд ніс належну і повну відповідальність за збереження навколишнього природного середовища країни і її природних ресурсів, не про-

²⁴ V Генеральна конференція єпископів Латинської Америки і Карибського басейну, Апаресидський документ (29 червня 2007), 86.

даючись сумнівним місцевим чи міжнародним інтересам.

39. Заміна пралісів плантаціями дерев, зазвичай монокультур, рідко підлягає ретельному аналізу. Однак це може досить негативно вплинути на біорізноманіття, яке витісняється новими видами, що були насажені. Подібна ситуація і з водно-болотними угіддями, які через те, що їх перетворюють на культивовані землі, втрачають величезну кількість видів, які раніше жили на цих територіях. У деяких узбережних районах зникнення екосистем у мангрових болотах викликає серйозне занепокоєння.

40. Світовий океан містить не тільки основні водні запаси нашої планети, а й величезне різноманіття живих істот, багато з яких нам досі не відомі і з різних причин опинилися під загрозою. Більше того, флора і фауна річок, озер, морів і океанів, яка живить більшу частину населення світу, потерпає від негативного впливу неконтрольованого рибальства, що призводить до різкого виснаження деяких видів. Розвиваються селективні форми рибальства, які призводять до марнування виловлених видів. Під особливою загрозою опиняються ті морські організми, на які ми не зважаємо, наприклад, деякі форми планктону; вони є важливим елементом у харчовому ланцюгу океану, і від них в кінцевому підсумку залежать види, що використовуються для нашої їжі.

41. У тропічних і субтропічних морях ми бачимо коралові рифи, які можна порівняти з великими лісами на суші, оскільки вони надають притулок приблизно мільйонові видів, у тому числі риб, крабів, молюсків, губок і водоростей. Багато з коралових рифів у світі вже спустошені або перебувають у процесі постійної деградації. «Хто перетворив чудесний світ морів у підводний цвинтар, позбавлений кольору і життя?»²⁵. Це явище значною мірою зумовлене забрудненням, яке досягає моря в результаті вирубки лісів, культивуваці сільськогосподарських монокультур, промислових відходів і деструктивних методів рибальства, особливо з використанням ціаніду і динаміту. Ситуація погіршується через підвищення температури океанів. Усе це дає нам змогу побачити, що кожне втручання в природу може мати наслідки, які спочатку непомітні, і що деякі способи використання ресурсів виявляються дороговартісними з погляду руйнування навколишнього природного середовища, яке, врешті-решт, сягає самого дна океану.

42. Слід збільшувати інвестиції в дослідження, спрямовані на краще розуміння функціонування екосистем і відповідний аналіз різних варіантів впливу будь-яких вагомих змін навколишнього природного середовища. Оскільки всі істоти взаємопов'язані, до кожної з них треба ставитися з любов'ю і захопленням, адже всі ми, як живі істоти, залежимо одне від одного. Кожний регіон

²⁵ Конференція католицьких єпископів Філіппін, Пастирське послання *What is Happening to our Beautiful Land?* (29 січня 1988).

несе відповідальність і має піклуватись про цю сім'ю. Це потребує проведення ретельної інвентаризації видів, які проживають у кожному регіоні, з метою розробки програм і стратегій їхнього захисту; особливу увагу слід приділяти захисту тих видів, які опиняються на межі вимирання.

IV. Зниження якості життя людини і занепад суспільства

43. Люди в цьому світі також є живими істотами, які мають право на життя і щастя й наділені унікальною гідністю. Таким чином, ми не можемо не враховувати того, як впливають на життя людей погіршення стану навколишнього природного середовища, сучасні моделі розвитку та «культура відходів».

44. Сьогодні, наприклад, ми усвідомлюємо диспропорційне і некероване розростання багатьох міст, які стали загрозливими для здоров'я людей не тільки через забруднення, викликане токсичними викидами, а й через міський хаос, транспортні проблеми, зниження естетичної цінності ландшафту і шумове забруднення. Багато міст перетворилося на величезні неефективні структури, які надмірно витрачають енергію і воду. Міські мікрорайони, навіть ті, що збудовані нещодавно, вже перевантажені, у них не вистачає зелених насаджень. Як жителі цієї планети, ми не були створені для того, щоби потопати у морі цементу, асфальту, скла і металу, позбувшись фізичного контакту з природою.

45. У деяких місцевостях, сільських або міських, приватизація певних територій обмежила доступ людей до особливо красивих ландшафтів. Зокрема, були створені «екологічні» райони для забезпечення штучного спокою небагатьох обраних, без доступу для широкого загалу. Часто ми бачимо красиві і ретельно доглянуті зелені ділянки у так званих «безпечних» районах міст, а не у більш непомітних місцях, де живуть верстви населення, відкинуті суспільством.

46. Соціальний вимір глобальних змін включає наслідки технологічних інновацій у сфері зайнятості, соціальну ізоляцію особистості, несправедливий розподіл і споживання енергії та інших послуг, занепад суспільства, збільшення насильства і появу нових форм соціальної агресії, незаконний обіг наркотиків, зростання вживання наркотиків молодими людьми і втрату ідентичності. Це ознаки того, що прогрес останніх двох століть не завжди сприяв цілісному розвитку і поліпшенню якості життя. Деякі з цих ознак також є симптомами реального соціального занепаду, непомітного розриву зв'язків інтеграції та соціальної згуртованості.

47. Крім того, глобальне поширення засобів масової інформації та цифрових технологій може призвести до того, що люди перестануть прагнути жити мудро, глибоко думати і щиро любити. У цьому контексті є ризик, що голос великих мудреців минулого не буде почутим серед шуму і відволікаючих чинників інформа-

ційного перевантаження. Слід докласти зусиль, щоб допомогти цим засобам масової інформації стати джерелами нового культурного прогресу людства, а не загрозою для наших найглибших багатств. Справжньої мудрості, як плоду самоаналізу, діалогу і щирих зустрічей між людьми, не можна набути лише шляхом накопичення даних, що врешті-решт призводить до перевантаження і плутанини, свого роду ментального забруднення. Замість реальних взаємин з іншими людьми, незважаючи на всі виклики, як вони спричинюють, тепер, як правило, є інтернет-зв'язок, який дає змогу обирати або відмовлятися від взаємин за власною примхою, таким чином даючи початок новому типу штучних емоцій, який більше пов'язаний з пристроями та дисплеями, ніж з іншими людьми і природою. Сучасні ЗМІ справді дають нам можливість спілкуватися і ділитися своїми знаннями й емоціями. Однак інколи вони все ж перешкоджають прямому контакту з болями, страхами і радощами інших і багатогранністю їхнього особистого досвіду. Саме тому ми повинні пам'ятати, що поряд із захоплюючими можливостями, які пропонують ці ЗМІ, може з'явитися також глибоке й меланхолійне невдоволення міжособистісними взаєминами або згубне почуття ізоляції.

V. ГЛОБАЛЬНА НЕРІВНІСТЬ

48. Людське довкілля і природне середовище погіршуються одночасно; ми не можемо адекватно протидіяти руйнуванню довкілля, якщо не візьмемо до уваги причини, пов'язані з деградацією людини та суспільства. Погіршення стану навколишнього природного середовища і суспільства насамперед впливає на найвразливіші групи людей на планеті: «І повсякденний досвід, і наукові дослідження свідчать про те, що найбільше від наслідків всіх атак на навколишнє природне середовище страждають найбідніші верстви населення»²⁶. Наприклад, виснаження рибних ресурсів особливо негативно впливає на невеликі рибальські громади, які не можуть нічим замінити ці ресурси; забруднення води особливо зачіпає бідних, які не можуть купити воду в пляшки; а підвищення рівня моря в основному дошкуляє збіднілому населенню прибережних районів, які більше не мають де жити. Вплив нинішнього дисбалансу проявляється також у передчасних смертях багатьох бідних людей, у конфліктах, що викликані браком ресурсів, і в будь-яких інших проблемах, які недостатньо обговорюються на міжнародному рівні²⁷.

²⁶ Конференція єпископів Болівії, Пастирське послання про навколишнє середовище і людський розвиток в Болівії *El universo, don de Dios para la vida* (2012), 17.

²⁷ Пор. Конференція єпископів Німеччини. Комісія із соціальних питань, *Der Klimawandel: Brennpunkt globaler, intergenerationeller und ökologischer Gerechtigkeit* (вересень 2006), 28–30.

49. Слід наголосити на тому, що часто немає чіткого усвідомлення проблем, які особливо впливають на незахищені верстви населення. Однак до них належить більшість населення планети, мільярди людей. Сьогодні про ці групи згадують у міжнародних політичних та економічних дискусіях, але часто створюється враження, що їхні проблеми розглядаються як другорядні питання, які обговорюються винятково з почуття обов'язку або як відхилення від основної теми, якщо їх просто не вважають опосередкованими збитками. Справді, коли все сказано і зроблено, ці питання часто залишаються останніми в порядку денному. Це частково пов'язано з тим, що багато фахівців, які формують громадську думку, засоби комунікації та осередки влади, що розташовані в багатих міських районах, надто відірвані від бідних і практично не мають прямого контакту з їхніми проблемами. Вони живуть і розмірковують зі зручної позиції високого рівня розвитку і якості життя, яка є практично недосяжною для більшості населення світу. Ця відсутність фізичного контакту і зустрічі, якій сприяє дезінтеграція наших міст, може призвести до оніміння совісті та упередженого аналізу, ігнорування реальності. Іноді таке ставлення існує пліч-о-пліч із «зеленою» риторикою. Однак сьогодні ми повинні усвідомити, що справжній екологічний підхід завжди стає соціальним; він повинен інтегрувати питання справедливості в дебати про навколишнє природне середовище для того, щоб почути як крик землі, так і плач бідних.

50. Замість вирішення проблем бідних і розмірковування над питанням, як світ може стати іншим, дехто обмежується лише зниженням народжуваності. Іноді країни, що розвиваються, стикаються з формами міжнародного тиску, у яких економічна допомога надається за умови просування відповідної політики «репродуктивного здоров'я». Проте «у той час як дійсним є факт, що нерівномірний розподіл населення і наявних ресурсів створює перешкоди для розвитку і сталого використання навколишнього природного середовища, все одно слід визнати, що демографічний ріст цілком сумісний з цілісним і солідарним розвитком»²⁸. Звинувачувати в усьому зростання кількості населення, а не надмірне і вибіркоче споживацтво з боку деяких верств, є одним із способів відмови від потреби вирішувати ці проблеми. Це спроба узаконити існуючу модель розподілу, де меншість вважає, що вона має право споживати таким чином, який ніколи не стане доступним для всіх, оскільки планета не зможе навіть помістити відходи від такого споживання. Крім того, ми знаємо, що приблизно третина всіх вироблених харчових продуктів викидається, і «кожного разу, коли ми викидаємо їжу, ми ніби крадемо її зі столу бідних»²⁹. Звичайно, слід звертати увагу на дисбаланс у розподілі населення на певній території як на національному, так і на глобальному рівнях, оскільки зростання споживання призведе до складних регіональних

²⁸ Папська Рада Справедливість і мир, *Компендіум соціальної доктрини Церкви*, 483.

²⁹ Катехиза (5 червня 2013): *Insegnamenti* 1/1 (2013), 280.

ситуацій через взаємозв'язок між проблемами, пов'язаними із забрудненням навколишнього природного середовища, транспортом, переробкою відходів, втратою ресурсів, та зниженням якості життя.

51. Соціальна несправедливість впливає не тільки на окремих людей, але й на цілі країни, що змушує нас розглядати питання етики міжнародних відносин. Існує справжній «екологічний борг», зокрема між країнами Півночі і Півдня, пов'язаний з комерційним дисбалансом, що впливає на навколишнє природне середовище, і непропорційним використанням деякими країнами природних ресурсів упродовж тривалого часу. Експорт сировини для того, щоби задовольнити ринки в промислово розвинених країнах Півночі, призвів до негативних наслідків на місцевому рівні, наприклад, до ртутного забруднення у золотодобувних шахтах або до забруднення діоксидом сірки в шахтах, де видобувають мідь. Існує нагальна потреба розрахувати використання екологічного простору всієї планети для захоронення залишків газів, які накопичувалися впродовж двох століть і спричинили ситуацію, яка сьогодні негативно впливає на всі країни світу. Потепління, викликане величезним рівнем споживання з боку деяких багатих країн, негативно відбивається на найбідніших районах світу, особливо на країнах Африки, де підвищення температури, а також посуха, призвели до руйнівних наслідків для сільського господарства. Також відчуваються негативні наслідки від експорту твердих відходів

і токсичних рідин до країн, що розвиваються, а також через забруднення в результаті діяльності компаній, які працюють у менш розвинених країнах так, ніби ніколи не працювали вдома, тобто в країнах, з яких вони залучають капітал: «Ми відзначаємо, що підприємства, які часто працюють таким чином, є транснаціональними корпораціями. Тут вони чинять те, що ніколи би не робили в розвинених країнах або країнах так званого першого світу. Як правило, після припинення своєї діяльності та виходу з країни вони залишають великі борги перед людьми та довкіллям, наприклад, безробіття, покинуті міста, виснаження природних запасів, вирубані ліси, погіршення стану сільського господарства і місцевого тваринництва, відкриті кар'єри, зруйновані пагорби, забруднені річки і якусь незначну соціальну діяльність, яку більше неможливо підтримувати»³⁰.

52. Зовнішній борг бідних країн став засобом їхнього контролю, але це не стосується екологічного боргу. Країни, що розвиваються, де містяться найважливіші резерви біосфери, як і раніше, продовжують забезпечувати розвиток багатших країн за рахунок власного сьогодення і майбутнього. Бідні південні країни мають багаті і, в основному, незабруднені землі, але доступові до права власності на товари і ресурси для задоволення життєво важливих потреб перешкоджає система комерційних відносин та власності, яка

³⁰ Єпископи регіону Патагонія-Комауе (Аргентина), Різдвяне послання (грудень 2009), 2.

є структурно спотвореною. Розвинені країни повинні допомогти сплатити цей борг, значно обмеживши споживання невідновлюваних джерел енергії та надавши допомогу бідним країнам на підтримку політики і програм сталого розвитку. Найбідніші регіони і країни меншою мірою здатні впроваджувати нові моделі зменшення впливу на навколишнє природне середовище, оскільки їм бракує кваліфікації для розвитку необхідних процесів та коштів на покриття відповідних витрат. Ми повинні постійно пам'ятати: якщо йдеться про зміну клімату, є диференційована відповідальність. Як зазначили єпископи США, необхідно звертати більше уваги на потреби «бідних, слабких і уразливих у дебатах, де часто домінують потужніші інтереси»³¹. Ми повинні зміцнити впевненість у тому, що ми — одна людська сім'я. У ній не існує кордонів або бар'єрів, політичних чи соціальних, за якими ми могли би сховатися, і практично немає місця для глобалізації байдужості.

VI. СЛАБКА РЕАКЦІЯ

53. Усе це призвело до того, що наша сестра Земля, разом з усіма покинутими нашого світу, волає, благаючи нас узяти інший курс розвитку. Ніколи раніше ми не завдавали такої болісної шкоди і не поводитися в нашому спільному домі так негідно, як протягом останніх двохсот

³¹ Конференція католицьких єпископів Сполучених Штатів, *Global Climate Change: A Plea for Dialogue, Prudence and the Common Good* (15 червня 2001).

років. Усе-таки ми покликані бути інструментами Бога Отця нашого, щоби наша планета могла бути такою, як Він хотів, коли створював її, і відповідати Його плану миру, краси і повноти. Проблема полягає в тому, що нам усе ще не вистачає культури, потрібної для подолання цієї кризи. Нам потрібне лідерство, здатне вивести на новий шлях і задовольнити вимоги сучасності, одночасно турбуючись про всіх і без шкоди для майбутніх поколінь. Створення нормативно-правової бази, яка може визначити чіткі межі екосистем і забезпечити їх захист, стало неминучим питанням; інакше нові потужні структури, засновані на техніко-економічній парадигмі, можуть знищити не тільки нашу політику, а й свободу та справедливість.

54. Вражає, наскільки слабкою є політична реакція на міжнародному рівні. Невдалі глобальні зустрічі з питань навколишнього природного середовища на вищому рівні чітко свідчать про те, що наша політика підпорядковується технологіям і фінансам. Існує надто багато специфічних інтересів, й економічним групам легко вдається отримати верх над загальним благом і маніпулювати інформацією, щоб зберегти недоторканими їхні власні плани й інтереси. *Апаресидський документ* містить вимогу: «Інтереси економічних груп, які нераціонально знищують джерела життя, не повинні домінувати у ставленні до природних ресурсів»³². Альянс між економікою і

³² V Генеральна конференція єпископів Латинської Америки і Карибського басейну, *Апаресидський документ* (29 червня 2007), 471.

технологією закінчується витісненням усього, що не пов'язане з їхніми безпосередніми інтересами. Отже, максимум, чого можемо очікувати, — це поверхова риторика, окремі акти благодійності та формального вираження турботи про довкілля, тоді як будь-які спроби громадських груп впровадити зміни розглядаються як незручності, що виникають на основі романтичних ілюзій, або як перешкоди, які слід оминати.

55. Деякі країни поступово досягають значного прогресу, розробляючи ефективніші методи управління і намагаючись подолати корупцію. Посилилася чутливість людей до екологічних проблем, але цього недостатньо для зміни їх шкідливих споживацьких звичок, які не послаблюються, а розповсюджуються і посилюються. Простий приклад — все ширше використання і зростаючі потужності кондиціонування повітря. Шукаючи блискавичного прибутку, ринки стимулюватимуть все більший попит. Споглядаючи наш світ, стороння особа була би вражена такою поведінкою, яка іноді нагадує самогубство.

56. Водночас ті, хто має економічну владу, надалі виправдовують існуючу глобальну систему, де домінують спекулювання і прагнення до фінансової вигоди без урахування будь-якого контексту, а також впливу на людську гідність і навколишнє природне середовище. Тут ми бачимо, наскільки тісно пов'язані між собою погіршення стану природного довкілля та соціальна й етична деградація. Багато людей не визнаватимуть, що

вони чинять щось аморальне, оскільки відволікаючі фактори постійно пригнічують усвідомлення того, наскільки обмеженим і швидкоплинним насправді є наш світ. Як наслідок, «усе, що є крихким, як навколишнє природне середовище, є беззахисним перед інтересами обожнюваного ринку, який стає єдиним правилом»³³.

57. Можна передбачити, що як тільки певні ресурси будуть вичерпані, настане час нових війн, хоча і під прикриттям благородних намірів. Війна завжди завдає вагомої шкоди природному довкіллю і культурній спадщині народів, і ці ризики істотно зростають, коли йдеться про ядерну й біологічну зброю. «Незважаючи на міжнародні угоди, що забороняють використання хімічної, бактеріологічної та біологічної зброї, тривають лабораторні дослідження щодо розробки нового наступального озброєння, яке здатне змінити баланс природи»³⁴. Політики мають звертати більше уваги на попередження і вирішення проблем, які можуть стати причиною нових конфліктів. Але саме влада, пов'язана з фінансовими інтересами, найбільше противиться таким зусиллям, а в політичному плануванні, як правило, бракує широти бачення. Чому ж існує сьогодні прагнення втримати владу, яка запам'ятується своєю нездатністю діяти тоді, коли це вкрай потрібно?

³³ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 56: AAS 105 (2013), 1043.

³⁴ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1990*, 12: AAS 82 (1990), 154.

58. У деяких країнах є позитивні приклади покращення стану навколишнього природного середовища: очищено річки, які забруднювалися протягом десятиліть; відновлено місцеві ліси; кращими стали краєвиди завдяки проектам відновлення навколишнього природного середовища; зведено красиві будівлі; досягнуто успіхів у виробництві екологічно чистої енергії, поліпшено громадський транспорт тощо. Ці досягнення не вирішують глобальних проблем, однак засвідчують, що люди все ще здатні на позитивні зміни. Ми були створені для любові, тому, незважаючи на всі наші недоліки, в нас проростають паростки щедрості, солідарності та піклування.

59. Водночас можна констатувати поширення поверхової й ілюзорної екології, яка зміцнює почуття безпечності та безтурботної безвідповідальності. Як це часто трапляється в періоди глибокої кризи, які вимагають сміливих рішень, ми схильні ставити під сумнів те, що відбувається. Зовні, крім кількох очевидних ознак забруднення й погіршення стану екології, ситуація не виглядає надто серйозною, і складається враження, що планета може ще довго існувати за наявного до неї ставлення. Таке ігнорування проблем є певною ліцензією на підтримання сучасного способу життя і моделей виробництва та споживання. Це шлях, який для себе обрали люди для задоволення власних саморуйнівних пороків, щоб намагатися не бачити їх, настійливо не визнавати їх, відкладати важливі рішення і робити вигляд, що нічого не трапиться.

VII. РОЗМАЇТТЯ ДУМОК

60. І нарешті, ми повинні визнати, що існують різні підходи і думки щодо цієї ситуації і можливих шляхів її вирішення. На одному полюсі стоять ті, хто вперто відстоює міф про прогрес і каже нам, що екологічні проблеми вирішаться самі, лише за допомогою нових технологій і без будь-яких етичних міркувань та глибоких змін. На іншому полюсі перебувають ті, хто вважає, що люди і їх втручання є небезпечними, вони загрожують глобальній екосистемі, і, відповідно, вплив присутності людини на планеті слід зменшити, а всі форми втручання заборонити. Життєздатні сценарії майбутнього лежать десь посередині між цими двома крайнощами, оскільки єдиного шляху їх вирішення не існує. Це відкриває перед нами розмаїття варіантів, які варто обговорювати в діалозі з метою розробки комплексних рішень.

61. З багатьох конкретних питань Церква не має підстав висловлювати вирішальну думку; вона знає, що треба прислухатись і заохочувати чесні дебати серед науковців, поважаючи різноманітні погляди. Однак варто відверто подивитися на дійсність, щоби побачити, що нашому спільному дому завдано серйозної шкоди. Надія допомагає нам зрозуміти, що вихід є завжди, що ми завжди можемо змінити напрямок руху, завжди зможемо зробити щось для вирішення наших проблем. Водночас ми бачимо ознаки того, що ситуація сягає критичної межі у зв'язку зі швидкими темпами змін і деградації; це проявляється у

регіональних природних катастрофах, а також соціальній і навіть фінансовій кризах, оскільки проблеми світу не можна аналізувати чи пояснювати відокремлено. Вже існують регіони високого ризику і, без огляду на будь-які катастрофічні прогнози, сучасна світова система безумовно є нестійкою з різних поглядів, оскільки ми перестали думати про мету діяльності людини: «Якщо ми уважно подивимося на регіони нашої планети, ми відразу ж побачимо, що людство не виправдало очікування Бога»³⁵.

³⁵ Іван Павло II, Катехиза (17 січня 2001), 3: *Insegnamenti* 24/1 (2001), 178.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЄВАНГЕЛІЯ СТВОРІННЯ

62. Чому в цьому документі, адресованому всім людям доброї волі, є розділ про постулати віри? Мені добре відомо, що в політиці та філософії є ті, хто рішуче відкидає ідею Творця або вважає її неактуальною, а тому нехтує як ірраціональним тим значним внеском, який можуть зробити релігії для інтегральної екології та цілісного розвитку людства. Інші трактують релігії виключно як певну субкультуру, яку слід толерувати. Незважаючи на це, наука і релігія, з їх різними підходами до розуміння реальності, можуть вступити в активний діалог, який буде плідним для них обох.

І. СВІТЛО, ЯКЕ ДАЄ ВІРА

63. З огляду на складність екологічної кризи та її численні причини, нам треба усвідомити, що вирішення не може відбутися лише на основі єдиного варіанта інтерпретації та перетворення дійсності. Слід поважати культурні багатства різних народів, їх мистецтво та поезію, їх внутрішній світ та духовність. Якщо ми справді хочемо розвинути екологію, яка зможе вилікувати завдані нами рани, жодна галузь науки і жодне вчення не можуть залишитись поза увагою, а це включає й релігію з притаманною їй мовою. Католицька

Церква відкрита до діалогу з філософською думкою – це дає їй змогу створювати різні форми синтезу між вірою та розумом. У сфері соціальних проблем підтвердженням цього є розвиток соціального вчення Церкви, яке слід постійно збагачувати, беручи до уваги сучасні виклики.

64. Хоча ця Енцикліка і запрошує до діалогу всіх, щоб разом ми шукали шляхи звільнення, я б хотів відразу показати, як релігійні переконання можуть надати християнам та іншим віруючим широку мотивацію дбати про природу та найбільш вразливих братів та сестер. Якщо лише просте усвідомлення себе людьми змушує нас дбати про довкілля, частиною якого ми є, то християни, зі свого боку, «усвідомлюють, що вони несуть відповідальність за створіння, і їх обов'язок перед природою і Творцем є важливою частиною їх віри»³⁶. Людство і світ загалом лише виграють, якщо ми, віруючі, будемо краще розуміти екологічні обов'язки, породжені нашими переконаннями.

II. Мудрість біблійних розповідей

65. Не повторюючи всього богослов'я творіння, можемо запитати, що видатні біблійні розповіді кажуть про відносини між людьми та світом. У першій розповіді про творіння – Книзі Буття – Господній задум включає створення людства. Створивши чоловіка і жінку, «побачив

³⁶ Іван Павло II, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1990, 15: AAS 82 (1990), 156.

Бог усе, що створив: і воно було дуже добре» (Бут 1,31). Біблія вчить, що кожна людина створена з любові за образом та подобою Божою (пор. Бут 1,26). Це вказує на величну гідність кожної людини, «яка є не просто чимось, а кимось. Вона здатна до самопізнання, витримки, вона без перешкод віддає себе і вступає у спільноту з іншими людьми»³⁷. Святий Іван Павло II стверджував, що особлива любов Творця до кожної людини «наділяє цю людину безмежною гідністю»³⁸. Ті з нас, хто присвятив себе захисту людської гідності, вбачають найглибші основи такого служіння у християнській вірі. Наскільки чудово знати, що жодне людське життя не загубиться десь серед безнадійного хаосу, у світі, де панує простий випадок або постійна циклічність явищ! Творець може сказати кожному з нас: «Перш ніж я уклав тебе в утробі, я знав тебе» (Єр 1,5). Нас зачали в серці Господа, а тому «кожен з нас є результатом Божого помислу. Ми всі існуємо за волею Божою, нас усіх люблять, кожен із нас потрібен»³⁹.

66. Розповіді про творіння у Книзі Буття у символічній і наративній формі містять глибоке вчення про людське існування та його історичну дійсність. Вони говорять про те, що людське життя засноване на трьох фундаментальних та близько між собою пов'язаних зв'язках: з Богом,

³⁷ Катехизм Католицької Церкви, 357.

³⁸ Пор. Іван Павло II, Промова до неповносправних осіб, Оснабрюк, Німеччина, (16 листопада 1980); *Insegnamenti* 3/2 (1980), 1232.

³⁹ Венедикт XVI, Проповідь з нагоди урочистого початку понтифікату (24 квітня 2005); *AAS* 97 (2005), 711.

з ближнім та з самою землею. Біблія каже, що ці три основні зв'язки зруйновано як ззовні, так і всередині нас. Цей розрив є гріхом. Гармонію між Творцем, людством та створінням як єдиним цілим зруйнувало наше перебирання на себе ролі Господа та небажання визнавати обмеженість людської природи. Це, своєю чергою, спотворило наш мандат на «підпорядковування» собі землі (пор. Бут 1, 28), «порання і догляд її» (пор. Бут 2,15). Як наслідок, колись гармонійні стосунки між людьми та природою стали конфліктними (пор. Бут 3,17–19). Тому важливо, щоб гармонія, в якій святий Франциск Асизький жив зі всіма створіннями, сприймалась як спосіб подолати цей розрив. Святий Бонавентура вважав, що через вселенське примирення зі всіма створіннями святий Франциск певним чином повернувся до стану первісної невинності⁴⁰. Це зовсім не схоже на нашу сьогоденішню ситуацію, коли гріх у всій повноті своєї деструктивної сили проявляється у війнах, різних формах жорстокості і насильства, ігноруванні найбільш слабких і злочинах проти природи.

67. Ми – не Бог. Земля існувала до нас, і її дали нам. Таким чином можна відповісти на обвинувачення, що юдейсько-християнське мислення на основі історії про створення світу, в якій людині дозволяється «підпорядковувати собі землю» (пор. Бут 1,28), захоптило нестримну експлуатацію природи, зображуючи людину як домінуючу та руйнівну за своєю природою. Це

⁴⁰ Пор. *Legenda Maior*, VIII, 1: FF 1134.

не те тлумачення Біблії, яке дає Церква. Хоча ми, християни, і справді часом неправильно тлумачили Святе Письмо, однак сьогодні ми повинні рішуче відкидати уявлення, відповідно до якого те, що ми створені за образом Божим та маємо право підпорядковувати собі землю, виправдовує цілковите домінування над іншими істотами. Біблійні тексти слід читати в ширшому контексті, з правильним тлумаченням, усвідомлюючи, що вони кажуть нам «порати і доглядати» сад світу (пор. *Бут* 2,15). «Порати» означає вирощувати рослини, орати або обробляти, а «доглядати» означає дбати, захищати, наглядати і зберігати. Йдеться про відносини взаємної відповідальності між людьми та природою. Кожна спільнота може взяти з земних щедрот стільки, скільки їй потрібно для існування, однак вона також зобов'язана захищати землю і забезпечувати її родючість для прийдешніх поколінь. «Господня є земля» (*Пс* 24,1); йому належить «земля й усе, що на ній» (*Втор* 10,14). Таким чином Господь відкидає будь-які претензії на одноосібну власність: «А землі не продаватимете назавжди, бо земля моя. Ви ж приходні й комірники в мене» (*Лев* 25,23).

68. Ця відповідальність за Господню землю означає, що люди, наділені розумом, повинні поважати закони природи та зважати на делікатну рівновагу, що існує між створіннями на землі, «бо Він повелів, і створились. Поставив їх навіки-вічні і дав закон, який не перейде» (*Пс* 148,56-6). У біблійних законах йдеться не лише про стосунки між людьми, але й з іншими живими істотами.

«Коли побачиш одноплемінникового осла чи вола, що впаде на дорозі, ти їх не залишиш, а старанно допоможеш йому піднятися. (...) Коли трапиться тобі по дорозі пташине гніздо на якомусь дереві або на землі з пташенятами або яйцями, і мати сидить на пташенятах чи яйцях, не бери матері з маленькими» (Втор 22,4,6). Аналогічно вислів «сьомого дня відпочинеш» стосується не лише людини, але й «щоб перепочив і віл твій, і осел твій» (Вих 23,12). Очевидно, що в Біблії немає місця для тиранічного антропоцентризму, що не піклується про інші створіння.

69. Окрім обов'язку відповідально використувати дари землі, ми також повинні усвідомити, що інші живі істоти також мають цінність в очах Господа: «Самим своїм існуванням вони благословлять і славлять Його»⁴¹, і справді, «Господь радіє творами своїми» (Пс 104,31). Наділені унікальною гідністю і даром розуму, ми повинні поважати створіння та його природні закони, бо «Господь мудрістю заснував землю» (Прип 3,19). Сьогодні Церква не вчить, що всі інші створіння цілком підпорядковуються благу людини, так, ніби вони не мають власної цінності і з ними можна поводитися як заманеться. Німецькі єпископи навчають: коли йдеться про інших створінь, «ми можемо говорити про пріоритет бути над бути корисним»⁴². Катехизм чітко й

⁴¹ Катехизм Католицької Церкви, 2416.

⁴² Конференція єпископів Німеччини, *Zukunft der Schöpfung – Zukunft der Menschheit. Erklärung der Deutschen Bischofskonferenz zu Fragen der Umwelt und der Energieversorgung* (1980), II, 2.

рішуче критикує викривлений антропоцентризм: «Кожне створіння має свою власну доброту та досконалість... Різноманітні створіння, задумані Богом у їх власному бутті, віддзеркалюють, кожне на свій лад, промінь безмежної Божої мудрості і доброти. Саме тому людина повинна поважати власну доброту кожного створіння, щоб уникнути неупорядкованого використання речей»⁴⁵.

70. Історія про Каїна й Авеля показує, як заздрість змусила Каїна вчинити найбільший гріх проти брата, що, своєю чергою, зруйнувало відносини між Каїном та Господом і між Каїном та землею, з якої його вигнали. Це чітко видно з драматичної розмови між Господом і Каїном. Тоді Господь сказав до Каїна: «Де Авель, брат твій?». Каїн відповів, що не знає, але Господь питає знову: «Що ти вчинив? Ось голос крові брата твого кличе до мене з землі. Тепер же проклятий ти від землі, що відкрила свої уста, щоб прийняти кров брата твого з твоєї руки» (Бут 4,9–11). Нехтування обов'язком плекати та підтримувати належні відносини з ближнім, за догляд і опіку над яким ми несемо відповідальність, руйнує наші взаємини з самими собою, з іншими, з Богом і з землею. Коли ми нехтуємо цими стосунками, коли на землі більше немає справедливості, Біблія каже, що саме життя в небезпеці. В історії про Ноя Господь погрожує знищити людство через його нездатність дотримуватись вимог справедливості та миру: «Я ухвалив покласти кінець кожному тілу, бо земля переповнена насильством через

⁴⁵ Катехизм Католицької Церкви, 339.

них» (Бут 6,13). Ці стародавні історії, сповнені символізму, є втіленням переконання, яке ми розділяємо сьогодні: усе пов'язане, і справжня турбота про наше власне життя та наші відносини з природою невіддільна від братерства, справедливості та вірності одне одному.

71. Хоча «людська злоба на землі велика» (Бут 6,5) і Господь «жалував, що створив людину на землі» (Бут 6,6), однак через Ноя, який залишився безгрішним і справедливим, Господь вирішив відкрити дорогу для спасіння. Так він дав людству шанс почати все заново. Усе, що потрібно для повернення надії, – це одна хороша людина! Біблійська традиція чітко показує, що це оновлення пов'язане з відновленням та повагою до ритмів, якими наділила природу рука Творця. Так, ми бачимо це у законі про святий день. Бог спочив сьомого дня від усього свого діла, що творив був. Він повелів синам Ізраїлю залишати кожен сьомий день для відпочинку – святий день (пор. Бут 2,2–3; Вих 16,23; 20,10). Схожим чином кожен сьомий рік в Ізраїлі був роком відпочинку, повного відпочинку для землі (пор. Лев 25,1–4), коли заборонено було сіяти, а жали стільки, скільки потрібно було для життя та щоб нагодувати сім'ю (пор. Лев 25,4–6). І врешті, після семи седмиць років, а саме через сорок дев'ять років, святкували Ювілейний Рік – рік загального прощення та «свободи на землі для всіх її мешканців» (пор. Лев 25,10). Цей закон з'явився як намагання забезпечити баланс і справедливість у відносинах з іншими та з землею, на якій жили

і працювали люди. Водночас це визнання того, що дар землі та її плоди належать усім. Ті, хто обробляв землю та доглядав її, повинні були ділитися її дарами, особливо з бідними, вдовами, сиротами та чужинцями: «Коли справлятимеш жнива на вашій землі, то не дожинатимеш аж до країв поля і не збиратимеш колосся, що попадало. Так само з виноградника твого не збиратимеш грон до останнього, і грона, що попадали, не підбиратимеш; для вбогого й приходня залишиш їх» (Лев 19,9-10).

72. Псалми часто закликають нас прославляти Господа Творця, що «розстелив землю над водами, бо милість Його вічна» (Пс 136,6). Вони також запрошують інші створіння приєднатися до нас у прославлянні: «Хваліте Його, ви, сонце й місяцю, хваліте Його, всі ясні зорі! Хваліте Його, ви, небеса небес, – і води, що над небесами, нехай ім'я Господнє хвалять! Бо Він повелів, і створились» (Пс 148,3-5). Ми не лише існуємо виключно завдяки силі Всемогутнього Бога, ми також живемо з Ним і поруч Нього. Ось чому ми Його славимо.

73. Писання пророків закликають знайти нову силу в часи випробувань, споглядаючи Всемогутнього Бога, Творця всесвіту. І все ж безмежна Божя сила не змушує нас втікати від Його батьківської ніжності, бо в Ньому поєднались ніжність і сила. І справді, будь-яка істинна духовність означає як прийняття божественної любові, так і поклоніння та впевненість у Господі завдяки Його безмежній

силі. У Біблії Бог, який звільняє і рятує, – це той самий Бог, який створив всесвіт, і ці два божественні прояви тісно та нерозривно пов'язані: «Господи Боже! Ти сотворив небо й землю великою силою твоєю й простягнутою рукою твоєю. Для Тебе нема нічого неможливого!... Ти вивів народ свій Ізраїлю з Єгипетської землі, при знаках і чудесах, потужною рукою і простягнутим раменом, і превеликим страхом» (Єр 32,17.21). «Господь – Бог вічний, творець кінців землі: Він не втомлюється, не знемагається, розум Його недослідимий. Він дає змореному силу, Він знеможеному додає міць» (Іс 40,28б–29).

74. Досвід Вавилонського полону спровокував духовну кризу, яка призвела до глибшої віри в Бога, у якій виявляється Його творча всемогутність і заклик до народу відновити надію в часи скрути. Кілька століть потому, в інший період випробувань та переслідувань, коли Римська імперія прагнула встановити абсолютне домінування, віруючі знову знайшли втіху і надію в зростаючій довірі до Всемогутнього Бога: «Великі і чудесні діла твої, Господи, Боже Вседержителю; праведні й істинні шляхи Твої!» (Одкр 15,3). Господь, який створив всесвіт з нічого, також може втручатися у справи цього світу і подолати будь-яке зло. Таким чином несправедливість можна перемогти.

75. Духовність, яка забуває про Всемогутнього Бога Творця, є неприпустимою. Так ми починаємо поклонятися земним силам або самі узурпує-

мо місце Господа, доходячи навіть до того, що заявляємо про своє необмежене право топтати Його створіння ногами. Найкращим способом повернути людину на її законне місце, припиняючи її зазіхання на абсолютне домінування над землею, є повернення до образу Батька, Творця й одноосібного володаря світу. Інакше люди завжди намагатимуться нав'язати реальності свої власні закони та інтереси.

III. ЗАГАДКА ВСЕСВІТУ

76. В юдейсько-християнській традиції слово «створіння» має ширше значення, ніж «природа», оскільки воно пов'язане з люблячим планом Господа, у якому кожна істота має власну цінність і значення. Природу зазвичай розуміють як систему, яку треба вивчати, розуміти й контролювати, тоді як створіння можна зрозуміти виключно як подарунок із простягнутих рук нашого Батька і як реальність, осяяну любов'ю, яка закликає всіх нас до вселенської єдності.

77. «Словом Господнім створене небо, і подихом уст його – вся його оздоба» (Пс 33,6). Так ми розуміємо, що світ виник унаслідок його рішення, не з хаосу і не через випадок, і це звеличує його ще більше. Слово «творіння» відображає свободу вибору. Всесвіт не виник у результаті випадкового прояву всемогутності, демонстрації сили чи бажання самоствердитися. Творіння належить до порядку любові. Любов Господня – це фундаментальна рушійна сила в усіх створених речах:

«Ти любиш усе, що існує, і не бридишся нічим з того, що сотворив; бо якби Ти щось ненавидів, то й не витворив би» (Мудр 11,24). Таким чином, кожна істота є об'єктом ніжності Отця, який дає їй місце у світі. Навіть короточасне життя найменших істот є об'єктом Його любові, і за кілька секунд, що воно триває, Господь огортає цих істот своєю любов'ю. Святий Василій Великий описував Творця як «доброту без меж»⁴⁴, а Данте Аліґ'єрі говорив про «любов, що керує сонцем і зірками»⁴⁵. Як наслідок, ми можемо піднятися від створених Богом речей «до Його любові та милосердя»⁴⁶.

78. Водночас юдейсько-християнська думка деміфологізувала природу. Захоплюючись її величчю та безмежністю, вона більше не вважала природу божественною. Таким чином, вона дедалі більше наголошує на людській відповідальності за природу. Це нове відкриття природи не може відбуватися за рахунок свободи і відповідальності людей, які як частина цього світу зобов'язані розвивати свої здібності, щоб захищати та розвивати його потенціал. Якщо ми визнаємо цінність і незахищеність природи і водночас наші Богом дані таланти, ми нарешті зможемо подолати сучасний міф про безмежний матеріальний прогрес. Вразливий світ, який Господь доручив людині, спонукає нас до усвідомлення потреби правиль-

⁴⁴ *Hom. in Hexaemeron*, 1, 2, 10: PG 29, 9.

⁴⁵ *Divina Commedia. Paradiso*, Пісня 33, 145.

⁴⁶ Венедикт XVI, *Katехиза* (9 листопада 2005), 3: *Insegnamenti* 1 (2005), 768.

ного скеровування, реалізації та обмеження нашої влади.

79. У всесвіті, що сформований за допомогою відкритих і взаємопов'язаних систем, ми розрізняємо численні форми зв'язків та сопричастя. Це дає нам змогу думати про цю цілісність як про відкриту до трансцендентності Бога, всередині якого вона розвивається. Віра дає нам змогу тлумачити значення і таємничу красу того, що відбувається. Завдяки своїй свободі люди можуть використовувати власний розум для позитивного розвитку або щоб спричиняти нові біди, глибші страждання та справжні катастрофи. Тому історія людства є хвилюючою та драматичною: вона здатна переображатися у розквіт свободи, росту, спасіння й любові або ж у шлях занепаду та взаємного руйнування. Тож діяльність Церкви полягає не тільки в тому, щоб нагадати всім про обов'язок дбати про природу; «вона повинна перш за все захистити людину від саморуйнування»⁴⁷.

80. І все ж Господь, який працює з нами і розраховує на нашу співпрацю, також може знайти добре у тому зломі, що ми накоїли, адже «Святий Дух володіє безмежною творчою силою, відповідною для божественного розуму, який знає, як розв'язати людські проблеми, в тому числі найскладніші й найнезрозуміліші»⁴⁸.

⁴⁷ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

⁴⁸ Іван Павло II, *Катехиза* (24 квітня 1991), 6: *Insegnamenti* 14/1 (1991), 856.

Творячи недосконалий світ, Господь певним чином хотів обмежити себе, бо багато речей, про які ми думаємо як про зло, небезпеку чи джерело страждання, є частиною «родового болю», який спонукає нас співпрацювати з Творцем⁴⁹. Господь глибоко присутній у кожній істоті, не зазіхаючи на її незалежність, що породжує справедливу автономію земних дійсностей⁵⁰. Його божественна присутність, яка забезпечує існування та зростання кожної істоти, «продовжує процес творіння»⁵¹. Святий Дух сповнив всесвіт дієвими силами, завдяки яким з самої глибини речей завжди може виникнути щось нове: «Природа – це не що інше, як певний вид мистецтва, а саме Божого мистецтва, що знайшло відображення в речах, а тому ці речі рухаються до визначеної цілі. Так, ніби майстер-кораблебудівельник міг дати деревині потрібну силу, щоб рухатися і самій скластися в корабель»⁵².

81. Люди, хоча і визнають процес розвитку, також наділені унікальністю, яку не можна цілком пояснити еволюцією інших відкритих систем. Кожен із нас має особисту ідентичність і здатен вступати в діалог з іншими та самим

⁴⁹ Катехизм вчить, що Бог забажав створити світ, спрямовуючи його до своєї кінцевої досконалості, і тому в ньому присутні (на-явні) недосконалості та фізичне зло: пор. Катехизм Католицької Церкви, 310.

⁵⁰ Пор. II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes* про Церкву в сучасному світі, 36.

⁵¹ Тома Аквінський, *Summa Theologiae* I, q. 104, art. 1, ad 4.

⁵² Тома Аквінський, *In octo libros Physicorum Aristotelis expositio*, Lib. II, lectio 14, n. 8.

Богом. Наша здатність робити висновки, знаходити аргументи, творити, тлумачити реальність і займатися мистецтвом разом з іншими, ще не відкритими можливостями є ознакою унікальності, що трансцендує галузі фізики та біології. Цілковита новизна, пов'язана з появою людини в матеріальному всесвіті, передбачає безпосередню дію Бога й особливий заклик до життя та міжособистісних взаємин Я і Ти. Біблійні розповіді про створіння пропонують нам побачити кожную людину як суб'єкта, якого ніколи не можна звести до категорії об'єкта.

82. І все ж було б неправильно вбачати в інших живих істотах лише об'єкти, над якими людина обов'язково повинна домінувати. Коли природу бачать лише як джерело прибутку, це має серйозні наслідки для суспільства. Позиція «хто сильний, того і правда» стала причиною величезної нерівності, несправедливості та жорстокості проти більшості людства, оскільки ресурси опиняються в руках тих, хто прийшов першим, або тих, у кого більше влади: переможець забирає все. Протилежними до цієї моделі є ідеали гармонії, справедливості, братерства та миру, які проповідував Ісус. Ось що Він казав про сучасну йому владу: «Ви знаєте, що князі народів панують над ними, а вельможі гнітять їх. Не так має бути між вами. Але як хтось хотів би у вас бути великим, нехай буде вам слугою» (Мт 20,25–26).

83. Остаточна мета всесвіту – Божа повнота, досягнута Воскреслим Христом, який є мірилом

зрілості всіх речей⁵³. Тут ми можемо додати ще один аргумент проти будь-якого тиранічного та безвідповідального домінування людей над іншими створіннями: кінцеве призначення інших створінь не слід шукати в нас самих. Радше всі істоти рухаються вперед, з нами і через нас, до спільної точки, якою є Бог, у тій трансцендентній повноті, де Воскреслий Христос все обіймає і просвічує. Людина наділена розумом і любов'ю, її провадить повнота Христа, вона покликана привести всі створіння назад до їх Творця.

IV. Послання кожної істоти в гармонії всього створіння

84. Акцент на тому, що кожна людина – це образ Божий, не повинен змушувати нас ігнорувати той факт, що кожне творіння має власне призначення. Жодне не є зайвим. Цілий матеріальний всесвіт промовляє про любов Бога, Його безмежну ніжність до нас. Земля, вода, гори – все це ласка Господня. Історія нашої дружби з Богом завжди була пов'язана з певними місцями, які мають глибоко особисте значення; ми всі пам'ятаємо такі місця, і повертатися в думках до цих спогадів для нас дуже корисно. Кожен, хто виріс у горах або любив сидіти біля джерела, п'ючи воду, або грався на майданчику у своєму мікрорайоні,

⁵³ У цей контекст доречно вписується вклад о. Тейяра де Шардена; пор. Павло VI, Промова на хіміко-фармацевтичному підприємстві (24 лютого 1966): *Insegnamenti* 4 (1966), 992-993; Іван Павло II, Лист до преподобного о. Джорджа В. Коїну (1 червня 1988): *Insegnamenti* 11/2 (1988), 1715; Венедикт XVI, Проповідь на Вечірні в Аості (24 червня 2009): *Insegnamenti* 5/2 (2009), 60.

повертаючись у ці місця, має шанс відновити власну ідентичність.

85. Бог написав безцінну книгу, літерами якої є «безліч створінь, що існують у всесвіті»⁵⁴. Канадські єпископи справедливо зазначили, що жодне створіння не можна ігнорувати як об'явлення Бога: «Від безмежних краєвидів до найслабшої форми життя природа є постійним джерелом захоплення та благоговіння. Вона також є постійним об'явленням божественного»⁵⁵. Єпископи Японії висловили цікаву думку, що стимулює до роздумів: «Відчувати, як кожне створіння співає гімн своєму існуванню, означає жити радісно, в любові і надії Божій»⁵⁶. Такі роздуми про створіння допомагають нам побачити у кожній речі вчення, яке Господь хоче нам передати: «Для віруючого роздумувати над творінням означає чути послання, прислухатися до парадоксального голосу тишини»⁵⁷. Можемо сказати, що «разом з безпосереднім одкровенням, що міститься у Святому Письмі, Бог об'являється також у сьйві сонця та настанні ночі»⁵⁸. Звертаючи увагу на ці прояви, ми вчимося бачити себе у зв'язку з інши-

⁵⁴ Іван Павло II, *Катехиза* (30 січня 2002), 6: *Insegnamenti* 25/1 (2002), 140.

⁵⁵ Конференція католицьких єпископів Канади. Комісія із соціальних питань, Пастирське послання *You Love All That Exists... All Things Are Yours, God, Lover of Life* (4 жовтня 2003), 1.

⁵⁶ Конференція католицьких єпископів Японії, *Reverence for Life. A Message for the Twenty-First Century* (1 січня 2001), 89.

⁵⁷ Іван Павло II, *Катехиза* (26 січня 2000), 5: *Insegnamenti* 23/1 (2000), 123.

⁵⁸ Іван Павло II, *Катехиза* (2 серпня 2000), 3: *Insegnamenti* 23/2 (2000), 112.

ми творіннями: «Я виражаю себе через вираження світу; у своїй спробі дешифрувати святість світу я відкриваю свою святість»⁵⁹.

86. Всесвіт як єдине ціле через багатство своїх зв'язків демонструє невичерпні багатства Бога. Святий Тома Аквінський мудро зауважив, що багатство і різноманітність «походять від задуму Першотворця», волею якого було «зробити так, щоб один прояв божественної доброти доповнював інший»⁶⁰, оскільки Божу доброту «не можна до кінця втілити в одному творінні»⁶¹. Тому нам слід зрозуміти різноманіття речей у їх численних зв'язках⁶². Ми краще розуміємо важливість і значення кожного створіння, якщо розмірковуємо про них у контексті загального Божого задуму. Катехизм навчає, що «взаємозалежність творінь бажана Богом. Сонце і місяць, кедр і маленька квітка, орел і горобець – їх безмежна різноманітність і нерівність означає, що жодне з творінь не є самодостатнім. Вони існують лише в залежності одне від одного, щоб взаємно доповнювати одне одного, служачи одне одному»⁶³.

87. Коли ми бачимо, що Бог присутній у всьому існуючому, наші серця зворушуються у похвалі до Господа за всі Його створіння та

⁵⁹ Paul Ricœur, *Philosophie de la volonté. 2. Finitude et Culpabilité*, Paris 2009, 216.

⁶⁰ *Summa Theologiae* I, q. 47, art. 1.

⁶¹ Там само.

⁶² Пор. там само, art. 2, ad 1; art. 3.

⁶³ Катехизм Католицької Церкви, 340.

поклонінні Йому спільно з ними. Це відчуття надзвичайно гарно відтворене у гімні святого Франциска Асизького:

«Слава Тобі, Господи, за всі створіння Твої,
За це сонце, що, мов благородний брат наш,
У любові день нам і ніч об'являє,
Тебе ж прославляє.
Ой як гарний він, як славний у Твоєму блиску,
Боже Святий,
Твій він нам образ, Превеликий Пане,
і Твоя нам слава.

Слава Тобі, Господи, за братчика нашого,
той місяць ясний,
І за ці дрібонькі сестрички наші, зорі прекрасні.
Ти щедро їх розсипав широким небом,
Як чудово вони весь світ красять,
служачи Тобі.

Слава Тобі, Господи, за вітерець,
що братчик наш.
Він повітря нам чистить,
час дає погідний і мрячний,
Цим Ти кожному підтримку життя даєш.

Слава Тобі, Господи, за водицю —
сестричку нашу.
Вона ж така смирна, така чиста, прегарна,
Так усім створінням цінна та конечна вона.

Слава Тобі, Господи, за вогонь той,
братчик наш.
Ним Ти тьму проганяєш, а він такий могутній,

Такий сильний, прекрасний,
такий радісний і страшний»⁶⁴.

88. Єпископи Бразилії зазначають, що природа як ціле не лише є об'явленням Бога, але й місцем Його присутності. У кожному творінні присутній Його животворний Дух, який закликає нас вступити з Ним у стосунки⁶⁵. Відкриття цієї присутності спонукає нас плекати «екологічні чесноти»⁶⁶. Однак не слід забувати, що існує безмежна відстань і що земні речі не мають Божої повноти. Окрім того, якщо не усвідомимо справжнього і належного місця творінь, то не зможемо служити їх благу; врешті-решт, несправедливо вимагати від них того, що вони у своїй мізерності не можуть нам дати.

V. УНІВЕРСАЛЬНА СПІЛЬНОТА

89. Створіння цього світу не є майном без власника: «Та ти щадиш усе, бо воно – твоє, Господи життєлюбний» (Мудр 11,26). Це основа нашого переконання, що, як частина всесвіту, усе в якому створене одним Отцем, всі ми пов'язані невидимими зв'язками і разом формуємо світову родину, величну спільність, яка наповнює нас священною, люблячою і смиренною повагою. Тут я знову повторю, що «Господь так міцно поєднав нас з довкіллям, що опустелювання земель є для

⁶⁴ Гімн Творцю: FF 263.

⁶⁵ Пор. Національна конференція єпископів Бразилії, *A Igreja e a questão ecológica* (1992), 53–54.

⁶⁶ Там само, 61.

нас болісною хворобою, а вимирання видів — болючим каліцтвом»⁶⁷.

90. Це не означає, що треба ставити всіх живих істот на один рівень, позбавляючи людей їх унікальної цінності і колосальної відповідальності, яка з нею пов'язана. Це також не означає обожевлення землі, що завадило б нам працювати на ній та захищати її крихкість. Таким чином ми б створили новий дисбаланс, що віддалив би нас від реальності, яка кидає нам виклики⁶⁸. Часом ми надмірно захоплюємось, заперечуючи переваги людини чи проявляючи більше ініціативи для захисту інших видів, ніж для захисту гідності, якою однаково наділені всі людські істоти. Звичайно, нас повинен турбувати той факт, що до інших живих істот ставляться безвідповідально. Але ми повинні найбільше обурюватись через кричущі прояви несправедливості серед людей, коли і далі терпимо те, що окремі з нас вважають себе більш достойними за інших. Ми не помічаємо, що деякі люди загрузли у відчайдушній та руйнівній бідності, не бачачи виходу, поки інші не знають, що робити зі своїм майном, марнославно демонструючи свою так звану вищість і залишаючи після себе стільки сміття, що воно знищило б планету, якби всі були такими. Насправді ми продовжуємо толерувати тих, хто вважає себе достойнішим за інших, так, ніби він народився з ширшими правами.

⁶⁷ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 215: AAS 105 (2013), 1109.

⁶⁸ Пор. Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 14: AAS 101 (2009), 650.

91. Відчуття тісної єдності з рештою природи не може бути справжнім, якщо в наших серцях бракує ніжності, співчуття та турботи про інших людей. Непослідовною виглядає боротьба з незаконною торгівлею рідкісними видами тварин, коли водночас нас не турбують справи бідних або коли ми вирішуємо вбити іншу людину через те, що затаврували її як небажану. Це загрожує самій суті нашої боротьби за збереження довкілля. Не випадково у гімні, де святий Франциск Асизький славить Господа за Його створіння, він каже: «Слава Тобі, Господи, за цих, хто вміє, Тебе ради, прощати». Усе пов'язано. Турбота про довкілля вимагає, щоб ми об'єдналися у щирій любові до інших людей та постійно намагалися вирішити проблеми суспільства.

92. Навіть більше, наші серця від природи відкриті до вселенської єдності, це відчуття братерства не залишає осторонь нікого. Правдою є також те, що наша байдужість або жорстокість щодо інших істот рано чи пізно вплине на наше ставлення до інших людей. У нас лише одне серце, і та сама вбогість, що змушує нас погано ставитись до тварин, невдовзі проявить себе у стосунках з іншими людьми. Кожен прояв жорстокості щодо будь-якого створіння «суперечить людській гідності»⁶⁹. Ми навряд чи можемо вважати себе людьми, які люблять у повному значенні слова, якщо через наші інтереси відкидаємо хоча б якийсь з аспектів реальності: «Мир, справедливість і збереження створіння – це три

⁶⁹ Катехизм Католицької Церкви, 2418.

абсолютно взаємопов'язані теми, які не можна відділяти і розглядати окремо одну від одної, не наражаючи себе на небезпеку редукціонізму»⁷⁰. Усе пов'язано, і ми, людські істоти, об'єднані як брати і сестри в чудовому паломництві, з'єднані Господньою любов'ю, яку Він проявляє до всіх своїх творінь і яка об'єднує нас у ніжній любові до брата сонця, брата місяця, сестри ріки та матері землі.

VI. СПІЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ БЛАГ

93. Незалежно від того, віримо ми у Бога чи ні, сьогодні ми погоджуємось, що земля є нашою спільною спадщиною, плоди якої повинні давати користь усім. Для віруючих це питання вірності Творцеві, оскільки Бог створив Землю для всіх. Тому кожен екологічний принцип повинен включати соціальну перспективу, яка враховує фундаментальні права бідних та незахищених. Принцип підпорядкування приватної власності універсальному призначенню благ, а отже, і праву кожного на її використання, є золотим правилом суспільної поведінки та «першим принципом усього етичного та соціального порядку»⁷¹. Християнська традиція ніколи не визнавала абсолютного чи непорушного права на приватну власність, наголошуючи на соціальному призна-

⁷⁰ Конференція єпископів Домініканської Республіки, Пастирське послання *Sobre la relación del hombre con la naturaleza* (15 березня 1987).

⁷¹ Іван Павло II, Енцикліка *Laborem exercens* (14 вересня 1981), 19: AAS 73 (1981), 626.

ченні всіх форм власності. Святий Іван Павло II рішуче підтримав цю позицію, стверджуючи, що «Господь дав землю всьому людському роду для підтримання життя всіх, не виключаючи нікого і не даючи нікому переваг»⁷². Це вагомі слова. Він зауважив, що «тип розвитку, який не поважає і не відстоює прав людини – особистих, соціальних, економічних та політичних, у тому числі прав націй та народів, – насправді не є гідним людини»⁷³. Він чітко пояснив, що «хоча Церква і навчає про законне право на приватну власність, але вона також не менш чітко вчить, що на всю приватну власність завжди є соціальна іпотека, щоб блага могли слугувати загальному призначенню, якому їх наділив Бог»⁷⁴. Як наслідок, навчав він, «використання цього дару лише на благо окремих людей не відповідає Божому задуму»⁷⁵. Так ставляться під серйозний сумнів несправедливі звички частини людства⁷⁶.

94. Багатий і бідний мають однакову гідність, бо «Господь створив їх обидвох» (Прин 22,2), «створив великого і малого» (Мудр 6,7), і «велить

⁷² Енцикліка *Centesimus annus* (1 травня 1991), 31: AAS 83 (1991), 831.

⁷³ Енцикліка *Sollicitudo rei socialis* (30 грудня 1987), 33: AAS 80 (1988), 557.

⁷⁴ Промова до корінного населення і селян Мексики, Куїлапан (29 січня 1979), 6: AAS 71 (1979), 209.

⁷⁵ Проповідь на Божественній Літургії для працівників сільськогосподарства в Ресіфі, Бразилія (7 липня 1980), 4: AAS 72 (1980), 926.

⁷⁶ Пор. Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1990, 8: AAS 82 (1990), 152.

своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних» (Мт 5,45). Це має практичні наслідки, наприклад, ті, про які говорять єпископи Парагваю: «Кожен селянин має законне право володіти достатньою ділянкою землі, на якій він збудує свій дім і буде працювати для забезпечення своєї сім'ї та впевненого майбутнього. Це право треба гарантувати, щоб ним можна було користуватися реально, а не ілюзорно. Це означає, що, окрім права власності, селяни також повинні мати доступ до технічної освіти, кредитів, страхування та ринків»⁷⁷.

95. Природне довкілля – це спільне благо, спадок усього людства та відповідальність кожного. Якщо ми вважаємо щось своїм, то лише для того, щоб використовувати його для загального блага. Інакше ми обтяжуємо наше сумління тягарем того, що відкинули факт існування інших людей. Ось чому єпископи Нової Зеландії запитали, що означає заповідь «Не убий», коли «двадцять відсотків населення землі споживає ресурси в таких масштабах, що позбавляють бідні народи та майбутні покоління можливості вижити»⁷⁸.

⁷⁷ Конференція єпископів Парагваю, Пастирське послання *El campesino paraguayo y la tierra* (12 червня 1983), 2, 4, d.

⁷⁸ Єпископська конференція Нової Зеландії, *Statement on Environmental Issues*, Веллінгтон (1 вересня 2006).

VII. Погляд Ісуса

96. Ісус ісповідував Біблійну віру в Бога Творця, наголошуючи на основоположній правді: Бог є Отець (пор. *Мт* 11,25). У розмовах з учнями Ісус запрошував їх визнати батьківські стосунки між Богом та всіма Його створіннями. Зі зворушливою ніжністю Він нагадував їм, що кожен з них важливий в очах Господа: «Хіба п'ять горобців не продаються за два шаги? Ані один з них не забутий у Бога» (*Лк* 12,6). «Гляньте на птиць небесних: не сіють, і не жнуть, ані не збирають у засіки, а Отець ваш небесний їх годує! Хіба ви від них не вартісніші?» (*Мт* 6,26).

97. Господь запрошує інших бути уважними до існуючої у світі краси, бо Він сам постійно перебував у зв'язку з природою, віддаючи їй свою увагу, сповнену любов'ю і захопленням. Коли Він ходив по землі, то зупинявся, щоб помилуватися красою, яку засіяв Його Отець, і вчив учнів бачити божественне послання у речах: «Підведіть очі ваші та й погляньте на ниви, – вони вже для жнив доспіли» (*Ів* 4,35). «Царство Небесне подібне до зерна гірчиці, що його взяв чоловік та й посіяв на своїм полі. Воно, щоправда, найменше з усіх зерен; але як виросте, стає найбільшим з усієї городини» (*Мт* 13,31-32).

98. Ісус жив у повній гармонії зі створінням, а інші дивувались: «Хто це такий, що і вітри, і море йому слухняні?» (*Мт* 8,27). Зовні Він не нагаду-

вав ні аскета, що відгородився від світу, ні ворога земних радощів. Про себе Він казав: «Прийшов Син Чоловічий, що їсть і п'є, і вони кажуть: оцей чоловік ненажера й винопивець, приятель митарів і грішників!» (Мт 11,19). Він був далекий від філософій, які зневажали тіло, матерію та земні речі. Такий нездоровий дуалізм вплинув на деяких християнських мислителів у процесі історії та спотворив розуміння Євангелії. Ісус власноруч працював у щоденному зв'язку зі створеною Господом матерією, якій Він своєю майстерністю надавав форми. Вражає те, що більшість земного життя Він присвятив простому заняттю, яке ні в кого не викликало захоплення: «Хіба ж він не теля, син Марії?» (Мк 6,3). Так Він освятив людську працю та наділив її особливим значенням для нашого розвитку. Як навчає святий Іван Павло II: «витримуючи тягар роботи разом з Христом, якого за нас розп'яли, людина співпрацює з Сином Божим для покаяння людства»⁷⁹.

99. Згідно з християнським розумінням дійсності, мета всього створіння пов'язана з таємницею Христа, який був присутній від самого початку: «Бо в Ньому все було створене» (Кол 1,16)⁸⁰. Пролог до Євангелії від Івана (1,1-18) називає творчу дію Христа Божим Словом (Логос). А тоді, неочікувано, те саме Слово «стало тілом» (Ів 1,14). Одна Особа Пресвятої Трійці увійшла у

⁷⁹ Енцикліка *Laborem exercens* (14 вересня 1981), 27: AAS 73 (1981), 645.

⁸⁰ Саме з цієї причини святий Юстин говорив про «зерна Слова» у світі, пор.: *II Apologia* 8, 1-2; 13, 3-6: PG 6,457-458; 467.

створений космос, зв'язавши з ним свою долю, навіть на хресті. Від самого початку світу, але особливо через інкарнацію, містерія Христа прихованим чином діє в природному світі як єдиному цілому, не посягаючи на його автономію.

100. Новий Завіт не лише розповідає нам про земного Ісуса та його матеріальний і люблячий зв'язок зі світом. Він також показує воскреслого і прославленого Ісуса, який присутній у творінні зі своєю вселенською владою: «Бо сподобалося Богові, щоб уся повнота перебувала в Ньому і щоб через Нього примирити з собою все чи то земне, а чи небесне, встановивши мир кров'ю Його хреста» (Кол 1,19–20). Це спонукає нас замислитися над кінцем світу, коли Син передасть все Отцеві, щоб «Бог був усім у всьому» (1 Кор 15,28). Таким чином, створіння, що населяють цей світ, вже не будуть являти для нас лиш просту природну дійсність, тому що Воскреслий таємничо обіймає і спрямовує їх до повноти, що стане їх кінцевим призначенням. Ті самі квіти в полі і птахи, якими насолоджувалось і милувалось людське око, тепер будуть сповнені Його сяючою присутністю.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ЛЮДИНА ЯК КОРІНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

101. Навряд чи є сенс описувати симптоми, не визнавши людських витоків екологічної кризи. Розуміння життя та діяльності людини пішло шкереберть, завдаючи серйозної шкоди світові навколо нас. Чи не слід зупинитися та замислитися над цим? На цьому етапі я пропоную звернути увагу на домінуючу технократичну парадигму і місце людини та її діяльності у світі.

I. ТЕХНОЛОГІЯ: ТВОРЧІСТЬ І ВЛАДА

102. Людство вступило в нову еру, коли наша технічна могутність привела нас на роздоріжжя. Ми – спадкоємці величезних змін, що відбулися впродовж останніх двох століть: паровий двигун, залізниця, телеграф, електрика, автомобілі, літаки, хімічна промисловість, сучасна медицина, інформаційні технології, а зовсім недавно – цифрова революція, робототехніка, біотехнології та нанотехнології. Цілком правильно радіти цим досягненням і захоплюватися величезними можливостями, які вони відкривають перед нами, оскільки «наука і технологія – це величний плід

Богом даної людської творчості»⁸¹. Намагання змінити природу заради спільного блага було властиве людству з давніх-давен; сама технологія «виражає внутрішнє напруження, що спонукає людину поступово долати матеріальні обмеження»⁸². Технологія виправила незліченні біди, які раніше шкодили людині й обмежували її. Як ми можемо не відчувати вдячності та не оцінити цей прогрес, особливо в галузі медицини, інженерії та комунікацій? Як не відзначити роботу багатьох учених та інженерів, які запропонували можливості для сталого розвитку?

103. Наука і техніка, за умови правильного спрямування, можуть створити важливі засоби для підвищення якості життя людини – від корисних побутових приладів до великих транспортних систем, мостів, будинків і громадських місць. Вони можуть також творити мистецтво та давати змогу людям, зануреним у матеріальний світ, поринати у світ прекрасного. Хто може заперечити красу літака або хмарочоса? Цінні твори мистецтва та музики тепер створюються з використанням нових технологій. Так у прагненні майстра до краси і в її спогляданні відбувається стрибок до унікальної людської повноти.

104. Разом з тим, слід також визнати, що атомна енергія, біотехнології, інформаційні технології,

⁸¹ Іван Павло II, Промова до вчених і представників Університету Об'єднаних Націй, Хіросіма (25 лютого 1981), 3: AAS 73 (1981), 422.

⁸² Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 69: AAS 101 (2009), 702.

розпізнання нашої ДНК і багато інших можливостей, які ми здобули, дали нам величезну владу. Точніше, дали тим, хто володіє знаннями і, особливо, економічними ресурсами, вражаюче панування над усім людством і цілим світом. Ніколи людство не мало такої влади над собою, однак немає жодних гарантій, що вона буде використовуватися для добра, особливо якщо врахувати, як вона використовується сьогодні. Ми повинні пам'ятати про атомні бомби, скинуті в середині двадцятого століття, або потужні технічні засоби, які нацизм, комунізм та інші тоталітарні режими використовували, щоб убити мільйони людей, не кажучи вже про зростаючий смертоносний арсенал сучасних війн. У чийх руках уся ця влада зараз чи зосередиться потім? Надзвичайно ризиковано, якщо її має лише невелика частина людства.

105. Існує тенденція вважати, що «кожне збільшення влади означає зростання самого прогресу, розвитку безпеки, корисності, благополуччя, життєвої енергії та повноти цінностей»⁸³, так нібито реальність, добро та правда автоматично впливають з технологічної та економічної влади як такої. Ідеться про те, що «сучасна людина не була навчена використовувати владу правильно»⁸⁴, бо наш неосяжний технологічний розвиток не супроводжується розвитком людської відповідальності, цінностей і совісті. Кожній епосі притаманне недостатнє усвідомлення власних

⁸³ Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg 1965, 87.

⁸⁴ Там само.

обмежень. Цілком можливо, що ми не розуміємо серйозності проблем, які нині постали перед нами. «Ризик того, що людина не буде використовувати свою владу як слід, зростає з кожним днем»; по суті, «влада ніколи не розглядається з точки зору відповідальності вибору, яка властива волі», оскільки її «норми породжені передбачуваною необхідністю, або корисністю чи безпекою»⁸⁵. Але людина не є повністю автономною. Наша воля слабшає, коли нею керують сліпі сили несвідомого, безпосередні потреби, егоїзм чи насильство. У цьому сенсі ми стоїмо оголеними й незахищеними перед нашою постійно зростаючою владою, не маючи потрібних засобів контролю. У нас є певні поверхові механізми, але нам бракує ґрунтовної етики, культури та духовності, які дійсно здатні встановити обмеження та навчити нас розсудливої стриманості.

II. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОКРАТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

106. Основна проблема сягає ще глибше: ідеться про те, як людство сприймає технології та їх розвиток відповідно до недиференційованої та одновимірної парадигми. Ця парадигма звеличує поняття суб'єкта, який, використовуючи логічні й раціональні операції, поступово наближається та здобуває контроль над зовнішнім об'єктом. Цей суб'єкт робить усе можливе для створення науково-експериментального методу, який сам по собі вже є технікою володіння, панування і

⁸⁵ Там само, 87–88.

трансформації. Це так, ніби суб'єкт перебуває поруч із чимось безформним, повністю відкритим для маніпуляцій. Люди завжди втручалися у природу, але протягом тривалого часу це означало бути в гармонії та поважати можливості, надані самими речами. Їшлося про отримання того, що сама природа дозволила, наче з її рук. Тепер, навпаки, ми самі привласнюємо речі, намагаючись витягнути з них усе можливе, водночас часто ігноруючи або забуваючи про реальність навколо нас. Людина та створений світ більше не простягають одне одному дружню руку; їхні відносини набули конфронтаційного характеру. Це полегшило сприйняття ідеї нескінченного чи необмеженого зростання, яка є такою привабливою для економістів, фінансистів і фахівців у галузі технологій. Вона ґрунтується на брехні про те, що ресурси Землі невичерпні, і це призводить до безжалісного спустошення планети. Йдеться про хибне уявлення, що «існує безмежний об'єм енергії та ресурсів, які можна швидко відновити, і так само легко можна позбутися негативних наслідків експлуатації природного порядку»⁸⁶.

107. Можна сказати, що багато проблем сьогодення виникають через не завжди усвідомлену схильність перетворювати методи й цілі науки та технологій на епістемологічну парадигму, яка зумовлює життя людей і функціонування суспільства. Наслідки застосування цієї моделі в усій людській та соціальній дійсності поміт-

⁸⁶ Папська Рада Справедливість і мир, *Компендіум Соціальної Доктрини Церкви*, 462.

ні в погіршенні стану довкілля, але це тільки одна з ознак редукціонізму, який впливає на кожен аспект людського та суспільного життя. Ми повинні визнати, що технологічні розробки не є нейтральними, оскільки вони створюють основу, яка врешті-решт зумовлює спосіб життя та визначає можливості суспільства відповідно до інтересів певних впливових груп. Рішення, які можуть здаватися суто інструментальними, насправді є рішеннями про тип суспільства, яке ми хочемо побудувати.

108. Ідея просування іншої культурної парадигми та використання технології лише як інструменту на сьогодні є неможливою. Технологічна парадигма стала настільки домінуючою, що було б важко обійтися без її ресурсів і ще важче використовувати їх, не керуючись їхньою внутрішньою логікою. Обирати спосіб життя, цілі якого навіть частково не залежать від технологій, їх витрат і здатності до глобалізації та перетворення всіх нас на безлику масу, тепер є ознакою контркультури. Технологія має тенденцію все поглинати своєю залізною логікою, її протагоністи «добре знають, що в кінцевому підсумку йдеться не про користь чи добробут людства, а про владу, про панування над усім у найрадикальнішому сенсі цього терміна»⁸⁷. Як результат, «людина намагається заволодіти беззахисними елементами природи та людського буття»⁸⁸. Наша

⁸⁷ Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg 1965, 63–64.

⁸⁸ Там само, 64.

здатність ухвалювати рішення, справжня свобода і простір для альтернативної творчості кожної особи зменшуються.

109. Технократична парадигма прагне домінувати над економічним і політичним життям. Економіка сприймає кожен поступ у технології з точки зору прибутку, не беручи до уваги його потенційно негативний вплив на людину. Фінанси душать реальну економіку. Уроки світової фінансової кризи не були засвоєні, і ми занадто повільно опановуємо уроки погіршення стану довкілля. У деяких колах стверджують, що сучасна економіка й технології вирішать усі екологічні проблеми, і ненауково доводять, що проблеми глобального голоду та бідності будуть вирішені лише завдяки зростанню ринку. Проблема не в певних економічних теоріях, які сьогодні навряд чи хто-небудь наслідатиметься захищати, а в їх впливі на реальний розвиток економіки. Вони, можливо, не підтверджують ці теорії словами, але все ж підтримують їх своїми вчинками, не проявляючи жодного інтересу до більш збалансованого виробництва, кращого розподілу багатства, турботи про довкілля та прав майбутніх поколінь. Їх поведінка демонструє, що для них досить максимізації прибутку. Однак сам по собі ринок не може гарантувати цілісного людського розвитку та соціальної інтеграції⁸⁹. Разом з тим, у нас є «свого роду «надрозвиток» марнотратного та споживацького характеру, який

⁸⁹ Пор. Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 35: AAS 101 (2009), 671.

формує неприйнятний контраст з поточними ситуаціями нелюдських злигоднів»⁹⁰, тоді як ми всі занадто повільно розвиваємо економічні інститути та соціальні ініціативи, які можуть дати бідним постійний доступ до основних ресурсів. Ми не в змозі бачити найглибше коріння наших нинішніх невдач, пов'язаних з напрямом, метою, суттю та соціальними передумовами технологічного й економічного зростання.

110. Спеціалізація, яка є невід'ємною частиною технології, ускладнює сприйняття ширшої картини. Фрагментація знань корисна для виконання конкретного завдання, та все ж вона часто призводить до втрати розуміння цілісності, взаємозв'язків між речами, звуження світогляду, і потім це все стає недоречним. Цей факт ускладнює пошуки способів вирішення складніших проблем сучасності, зокрема тих, що стосуються довкілля та бідних; ці питання не можуть бути вирішені односторонньо чи з урахуванням лише чийось інтересів. Наука, яка запропонує вирішення найважливіших проблем, обов'язково повинна взяти до уваги дані, отримані в інших галузях знань, у тому числі філософії та соціальній етиці. Однак це сьогодні складно досягнути. Через те складно знайти істинні етичні норми, до яких можна апелювати. Життя поступово капітулює перед ситуаціями, обумовленими технологією, яка сама по собі розглядається як основний ключ до розуміння сенсу існування. У конкретних ситуаціях, що постають перед

⁹⁰ Там само, 22: р. 657.

нами, проявляється низка симптомів, які вказують на те, що є неправильним (наприклад, деградація довкілля, неспокій, втрата сенсу життя і життя в спільноті). Ще раз пересвідчуємося, що «реалії є важливішими за ідеї»⁹¹.

111. Екологічна культура не може бути зведена до низки термінових і часткових реакцій на нагальні проблеми забруднення, руйнування довкілля і вичерпання природних ресурсів. Потрібен чіткий погляд на стан речей, певний спосіб мислення, політика, освітні програми, спосіб життя та духовність, які разом чинитимуть опір нападу технократичної парадигми. Інакше навіть найкращі екологічні ініціативи можуть виявитися заручниками тієї ж глобалізованої логіки. Пошук лише технічних засобів вирішення кожної виниклої екологічної проблеми призводить до розмежовування того, що насправді взаємопов'язане, і до маскуванню справжніх, глибинних проблем глобальної системи.

112. Однак ми можемо знову розширити наше бачення. У нас є свобода, потрібна для обмеження й управління технологіями; ми можемо скористатися нею для іншого прогресу, який є більш здоровим, більш гуманним, більш соціальним, більш цілісним. Звільнення від домінуючої технократичної парадигми насправді не відбувається лише час від часу, коли, наприклад, кооперативи дрібних виробників починають використовувати

⁹¹ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 231: AAS 105 (2013), 1114.

менш забруднюючі засоби виробництва та обирають неспоживацьку модель життя, відпочинку та існування в спільноті. Або коли технології спрямовуються передусім на вирішення конкретних проблем людей, по-справжньому допомагаючи їм жити з більшою гідністю та меншими стражданнями. Або коли бажання творити та споглядати красу долає редукаціонізм через свого роду спасіння, притаманне красі й тим, хто її споглядає. Справжня людяність, яка закликає до нового синтезу, здається, існує у нашій технологічній культурі майже непомітно, як туман, який м'яко просочується крізь зачинені двері. Чи дотримаємося ми цієї обіцянки, незважаючи ні на що, плекаючи усе, що є істинним, у цій запеклій боротьбі?

113. Фактом залишається також те, що люди, здається, більше не вірять у щасливе майбутнє; вони більше не мають сліпої віри в краще завтра з огляду на нинішній стан речей та наші технічні можливості. Зростає усвідомлення того, що науково-технічний прогрес більше не дорівнює прогресові людства й історії, поглиблюється відчуття, що шлях до кращого майбутнього лежить деінде. Це не означає, що треба відкидати можливості, які нам і надалі пропонують технології. Але людство суттєво змінилося, і накопичення постійних новинок породжує поверхову швидкоплинність, яка провадить нас в одному напрямку. Стає важко зупинитися і відновити глибину життя. Якщо архітектура відображає дух епохи, наші мегаструктури й одноманітні житлові бу-

дівлі втілюють дух глобалізованих технологій, де постійний потік нових товарів співіснує з нудною монотонністю. Відмовмося миритися з цим і знову почнімо цікавитися метою та сенсом усього. Інакше ми просто узаконимо теперішню ситуацію і потребуватимемо нових форм утечі від реальності, які допоможуть нам заповнити порожнечу.

114. Усе це демонструє нам нагальну потребу рухатися вперед у сміливій культурній революції. Наука і технології не є нейтральними; від початку й до кінця в процесі беруть участь різні наміри та можливості, які можуть набувати інших форм. Ніхто не пропонує повернутися в кам'яний вік, але ми таки мусимо сповільнитися і подивитися на реальність по-іншому, використати позитивний і стійкий прогрес, якого було досягнуто, а також відновити цінності та вагомі цілі, знівельовані нашою неприборканою манією величі.

III. Криза та наслідки СУЧАСНОГО АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ

115. Парадоксально, але сучасний антропоцентризм возвеличує технічну думку над дійсністю, оскільки «технологічний розум вважає природу бездушною системою, холодним набором фактів, звичайною «даністю», об'єктом користі, сировиною, яку закладають у потрібну форму; він розглядає всесвіт як «простір», у який об'єкти можуть бути кинуті з повною байдужістю»⁹².

⁹² Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg 1965, 63.

Таким чином, властива світові гідність перебуває під загрозою. Коли люди не можуть знайти свого справжнього місця в цьому світі, вони не розуміють себе і врешті-решт діють проти себе: «Бог не тільки дав землю людині, яка повинна користуватися нею, поважаючи основоположну мету, задля якої вона була надана, але людина — теж дар Божий людині. Тому вона повинна поважати природну і моральну сутність, якою вона була наділена»⁹³.

116. Сучасності притаманний надмірний антропоцентризм, який сьогодні в іншому вигляді перешкоджає загальному порозумінню та будь-яким зусиллям зміцнити соціальні зв'язки. Настав час звернути посилену увагу на реальність та обмеження, які вона встановлює; це, своєю чергою, є умовою для більш обґрунтованого та плідного розвитку особистості й суспільства. Неналежне уявлення про християнську антропологію породило неправильне розуміння відносин між людьми та світом. Нам часто пропонували прометееву мрію панування над світом, яка створює враження, що про охорону природи дбають тільки слабкодухі. Натомість людину як «володаря» всесвіту правильніше слід розуміти в сенсі відповідального управителя⁹⁴.

117. Нехтування контролем за завданою природі шкодою та впливом на довкілля наших

⁹³ Іван Павло II, Енцикліка *Centesimus annus* (1 травня 1991), 38: AAS 83 (1991), 841.

⁹⁴ Пор. Декларація *Love for Creation. An Asian Response to the Ecological Crisis*, Колоквіум, організований Федерацією Єпископських Конференцій Азії (Тагайтай, 31 січня – 5 лютого 1993), 3.3.2.

рішень є лише найбільш яскравою ознакою зневаги до повідомлення, що закладене в ество самої природи. Коли ми не в змозі визнати значимість бідної людини, людського ембріона, людини з обмеженими можливостями (це лише кілька прикладів) – стає важко почути крик самої природи. Усе є взаємопов'язаним. Як тільки людина проголошує незалежність від реальності і поводить ся як абсолютний володар, самі основи нашого життя починають руйнуватися, оскільки «замість виконання своєї ролі помічника Божого у справі творіння людина ставить себе на місце Бога і, таким чином, провокує повстання з боку природи»⁹⁵.

118. Ця ситуація призвела до постійної шизофренії, у якій технократія, яка не вбачає внутрішньої цінності в інших живих істотах, співіснує з іншою надмірністю, яка не вбачає особливої цінності людини. Але ніхто не може абстрагуватися від людства. Відновлення наших відносин з природою без оновлення самого людства неможливе. Екологія неможлива без відповідної антропології. Коли людина розглядається просто як одна з істот, продукт випадковості або фізичного детермінізму, тоді «наше спільне почуття відповідальності слабшає»⁹⁶. Викривлений антропоцентризм не обов'язково повинен призводити до «біоцентризму», тому що

⁹⁵ Іван Павло II, Енцикліка *Centesimus annus* (1 травня 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

⁹⁶ Венедикт XVI, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 2010*, 2: AAS 102 (2010), 41.

це спричинило б ще один дисбаланс, не вирішило б існуючих проблем та додало б нових. Не можна очікувати, що людина відчує відповідальність за світ, поки вона не визнає та не оцінить такі свої унікальні можливості, як знання, воля, свобода та відповідальність.

119. Критики викривленого антропоцентризму не повинні недооцінювати важливість міжособистісних стосунків. Якщо теперішня екологічна криза – одна з ознак етичної, культурної та духовної кризи сучасності, ми не зможемо оздоровити відносини з природою та довкіллям, не зцілюючи всі визначальні взаємини між людьми. Підкреслюючи особливу гідність людини порівняно з іншими створіннями, християнське вчення прищеплює повагу до кожної особи та повагу до інших. Наша відкритість до інших, кожен з яких є «ти», який здатний знати, любити та вступати в діалог, залишається джерелом нашої людської благородності. Правильні відносини зі створеним світом вимагають, щоб ми не послабляли цей соціальний вимір відкритості до інших, тим паче трансцендентний вимір нашої відкритості до «Ти» – Бога. Наші стосунки з довкіллям ніколи не можуть бути ізольованими від наших взаємин з іншими людьми та з Богом, інакше це буде просто прикрашений екологічними шатами романтичний індивідуалізм, який замикає нас у задушливій іманентності.

120. Оскільки все взаємопов'язано, турбота про захист природи несумісна і з виправданням

абортів. Ми не можемо навчити щирої турботи про інших беззахисних істот, які оточують нас і створюють певні проблеми чи клопоти, якщо не в змозі захистити людський ембріон, навіть якщо його народження і створює нам незручності та проблеми: «Якщо втрачається особистісна й соціальна чуйність до прийняття нового життя, то інші форми прийняття, цінні для суспільства, також відмирають»⁹⁷.

121. Бракує нового синтезу, який би подолав фальшиву діалектику останніх століть. Християнство, віддане своїй ідентичності та багатій скарбниці істини, яку воно отримало від Ісуса Христа, постійно розмірковує над власною сутністю і щоразу по-новому вступає в діалог з мінливими історичними ситуаціями, розкриваючи при цьому свою вічну новизну⁹⁸.

Практичний релятивізм

122. Викривлений антропоцентризм призводить до викривленого способу життя. В Апостольському зверненні *Evangelii gaudium* я зазначив, що практичний релятивізм, притаманний нашій епосі, «є більш небезпечним, ніж доктринальний релятивізм»⁹⁹. Коли люди ставлять себе в центрі, вони надають абсолютний пріоритет безпо-

⁹⁷ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 28: AAS 101 (2009), 663.

⁹⁸ Пор. Вікентій Леринський, *Commonitorium primum*, глава 23: PL 50, 668: «Ut annis scilicet consolidetur, dilatetur tempore, sublimetur aetate».

⁹⁹ № 80: AAS 105 (2013), 1053.

середньому комфорту, а все інше стає відносним. Відповідно нас не повинно дивувати, поряд із всюдисущою технократичною парадигмою та культом необмеженої влади людини, зростання релятивізму, який усе, що не слугує чиймсь безпосереднім інтересам, вважає недоречним. У всьому цьому є логіка, і, відповідно, різні підходи підживлюють один одного, що призводить до руйнування доквілля та соціальної деградації.

123. Культура релятивізму – це той самий розлад, який призводить до того, що одна людина використовує інших, ставиться до них як до простих об'єктів, примушуючи працювати на себе чи поневолюючи та змушуючи виплачувати свої борги. Такий самий спосіб мислення призводить до сексуальної експлуатації дітей та відмови від літніх людей, які нас більше не цікавлять. Це також мислення тих, хто говорить: «Дозволямо невидимим силам ринку регулювати економіку – і вважатимемо їх вплив на суспільство та природу супутніми витратами». За відсутності очевидних істин або ґрунтовних принципів, відмінних від задоволення наших власних бажань і безпосередніх потреб, як можна обмежити торгівлю людьми, організовану злочинність, торгівлю наркотиками, продаж кривавих діамантів та хутра зникаючих видів? Хіба це не та ж релятивістська логіка, яка виправдовує купівлю органів бідних для перепродажу або використання для дослідів чи вбивства дітей, тому що вони не такі, як хотіли їхні батьки? Таке бачення «використай і викинь» породжує дуже багато відходів через

невпорядковане бажання споживати більше, ніж насправді потрібно. Ми не повинні думати, що політичних зусиль або сили закону вистачить, щоб запобігти діям, які впливають на довкілля, адже якщо сама культура є аморальною і ніхто не зважає на об'єктивні істини та загальнозначущі принципи, закони можуть розглядатися лише як необґрунтовані обмеження чи перешкоди, яких треба уникати.

Необхідність захисту праці

124. Будь-який підхід до інтегральної екології, який априорі не може не брати до уваги людину, повинен враховувати цінність праці, як мудро зазначив святий Іван Павло II у своїй енцикліці *Laborem exercens*. Відповідно до біблійної розповіді про створення світу Господь Бог помістив людину в щойно створеному саду (пор. Бут 2,15), щоб не лише оберігати («доглядати») його, а й обробляти («порати»), щоб приносив плоди. Робітники та ремісники, таким чином, «підтримують вічне творіння» (Сир 38,34). Розсудливе вдосконалення створеного світу – найкращий вияв турботи про нього, оскільки це означає, що ми самі стаємо інструментом у руках Божих для реалізації потенціалу, яким Він сам наділив речі: «Господь із землі ліки виводить, і розумний муж не нехтує ними» (Сир 38,4).

125. Якщо ми розмірковуємо про належні відносини між людьми та світом навколо, ми бачимо потребу правильного розуміння праці;

якщо ведемо мову про відносини між людьми та речами, виникає питання про сенс і мету всієї людської діяльності. Це пов'язано не тільки з фізичною чи сільськогосподарською працею, але й із будь-якою діяльністю, яка включає зміну реальної дійсності – від укладання суспільної звітності до планування технологічного розвитку. В основі будь-якої форми роботи лежить поняття відносин, які ми можемо і повинні мати з тими, хто відрізняється від нас самих. Разом з благоговійним спогляданням створіння, яке ми знаходимо в святого Франциска Асизького, християнська духовна традиція також розробила різнобічне та збалансоване розуміння сенсу праці, як, наприклад, у житті Блаженного Шарля де Фуко та його послідовників.

126. Ми можемо також звернутися до великої традиції чернецтва. Спочатку воно було певного роду втечею від світу, від занепаду міст. Ченці шукали пустелю з переконанням, що це найкраще місце, щоб відчувати присутність Бога. Пізніше святий Венедикт Нурсійський запропонував, щоб його монахи жили в спільноті, поєднуючи молитву й навчання з фізичною працею (*ora et labora* – молись і працею). Погляд на фізичну працю як на духовно значиму виявився революційним. Особистісне вдосконалення та зростання у святості досягалося поєднанням духовної зосередженості та праці. Цей погляд на роботу змушує нас ще більше захищати та поважати доквілля і сповнює наші відносини зі світом здоровою поміркованістю.

127. Ми переконані, що «людина є джерелом, центром і метою всього економічного та суспільного життя»¹⁰⁰. Проте як тільки наша людська здатність споглядати та шанувати слабшає, ми починаємо неправильно інтерпретувати сутність праці¹⁰¹. Ми повинні пам'ятати, що люди мають «здатність до покращення свого матеріального стану, до подальшого морального росту та духовного розвитку»¹⁰². Робота повинна створювати підґрунтя для всебічного особистісного зростання, у якому відіграють роль багато аспектів: творчість, плани на майбутнє, розвиток власних талантів, реалізація цінностей, спілкування з іншими, прославляння Бога. Звідси випливає, що в реаліях нинішнього глобального суспільства важливо «і надалі вважати пріоритетним забезпечення для всіх доступу до праці»¹⁰³, незважаючи на обмеження інтересів бізнесу та сумнівні економічні аргументації.

128. Ми були створені з покликанням до праці. Мета не повинна полягати в тому, щоб технологічний прогрес поступово витіснив людську працю, оскільки це буде на шкоду людству. Праця – це потреба, частина сенсу життя на цій

¹⁰⁰ II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes* про Церкву в сучасному світі, 63.

¹⁰¹ Пор. Іван Павло II, Енцикліка *Centesimus annus* (1 травня 1991), 37: AAS 83 (1991), 840.

¹⁰² Павло VI, Енцикліка *Populorum progressio* (26 березня 1967), 34: AAS 59 (1967), 274.

¹⁰³ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 32: AAS 101 (2009), 666.

землі, шлях до зростання, розвитку й особистої самореалізації. Матеріальна допомога бідним повинна бути лише тимчасовим вирішенням насущних проблем. Ширше завдання полягає в тому, щоб дати їм можливість гідно жити завдяки праці. Однак економіка орієнтується на такий технічний прогрес, у якому витрати виробництва скорочуються завдяки звільненню працівників і заміні їх машинами. Це ще один шлях, який може призвести до негативних наслідків. Втрата робочих місць чинить негативний вплив на економіку «шляхом поступового розмивання суспільного капіталу: системи відносин довіри, надійності й поваги до правил, які є незамінними для будь-якої форми громадянського співіснування»¹⁰⁴. Інакше кажучи, «людські витрати завжди включають економічні витрати, а економічні негаранти завжди пов'язані з людськими витратами»¹⁰⁵. Припиняти інвестувати в людей для отримання більшої короткострокової фінансової вигоди – це поганий бізнес для суспільства.

129. Для подальшого забезпечення зайнятості слід розвивати економіку, яка сприяє товарній різноманітності та творчості у бізнесі. Наприклад, існує значна кількість дрібних виробників продуктів харчування, які годують більшу частину народів світу, використовуючи помірну кількість землі та води і виробляючи менше відходів: чи то на невеликих сільськогосподарських ділянках, у садах і на городах, чи то

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Там само.

полюючи, збираючи дикорослі культури, виловлюючи рибу. Масштабні економіки, особливо в сільськогосподарському секторі, врешті-решт змушують дрібних землевласників продавати свою землю або відмовлятися від традиційних культур. Їхні спроби перейти до інших, більш диверсифікованих засобів виробництва виявляться безрезультатними через складність зв'язку з регіональними та глобальними ринками або тому, що інфраструктура для продажів і транспорту орієнтована на більші підприємства. Цивільна влада має право й обов'язок вживати чітких та рішучих заходів для підтримки малих виробників і диференційованого виробництва. Для забезпечення економічної свободи, якою всі можуть ефективно скористатися, слід час від часу запроваджувати обмеження для тих, хто володіє більшими ресурсами та фінансовою владою. Говорити про економічну свободу тоді, коли реальні умови не дають багатьом людям доступу до неї, і в той час, коли потенційна зайнятість скорочується, означає розводити демагогію, яка ганьбить політику. Бізнес – це благородне покликання, спрямоване на виробництво багатства та вдосконалення нашого світу. Він може бути продуктивним джерелом процвітання для тих галузей, у яких він реалізовує свою функцію, особливо якщо вважає створення робочих місць невід'ємною частиною своєї діяльності заради спільного блага.

130. Філософський та богословський погляди на людину та створіння, представлені мною, дають зрозуміти, що людська особистість, наділена розумом і знаннями, не є зовнішнім фактором, на який не слід зважати. Хоча людське втручання у світ рослин і тварин допустиме, якщо воно стосується потреб людського життя, *Катехизм Католицької Церкви* вчить, що експерименти на тваринах морально прийнятні лише «за умови, що вони не виходять за межі розумного і сприяють лікуванню й порятунку людського життя»¹⁰⁶. *Катехизм* твердо заявляє, що людська влада має межі, а «даремно змушувати тварин страждати чи знищувати їх суперечить людській гідності»¹⁰⁷. Будь-яке використання та експерименти «вимагають пошанування цілісності створіння»¹⁰⁸.

131. Тут я хотів би згадати виважену позицію Святого Івана Павла II, який підкреслював переваги науково-технічного прогресу, що показують, наскільки «благородним є людське покликання до відповідальної участі у творчих діяннях Бога», водночас відзначаючи: «ми не можемо втручатися в одну сферу екосистеми, не звертаючи належної уваги на наслідки такого втручання в інших сфе-

¹⁰⁶ *Катехизм Католицької Церкви*, 2417.

¹⁰⁷ Там само, 2418.

¹⁰⁸ Там само, 2415.

рах»¹⁰⁹. Він чітко дав зрозуміти, що Церква цінує переваги, які надають «вивчення та застосування молекулярної біології, доповнені іншими дисциплінами, такими як генетика, а також технологічне застосування її в сільському господарстві та промисловості»¹¹⁰. Але він також зазначив, що це не повинно призвести до «хаотичних генетичних маніпуляцій»¹¹¹, за яких негативні наслідки таких втручань не беруться до уваги. Не можна обмежити творчість людини. Якщо не можна заборонити художникові творити, то не можна перешкоджати й тим, хто володіє особливим даром розвивати науку й технології, використовувати свої Богом дані таланти для служіння іншим. Ми повинні постійно переосмислювати цілі, наслідки, загальний контекст й етичні рамки цієї людської діяльності, яка є однією з форм влади та включає значні ризики.

132. Усе це є правильною основою для будь-яких роздумів щодо втручання людини у світ рослин і тварин, яке на сьогодні включає генетичні маніпуляції за допомогою біотехнологій заради використання потенціалу, закладеного в матеріальній реальності. Повага віри щодо розуму вимагає пильної уваги до того, чого біологічні науки, на які не впливають економічні інтереси,

¹⁰⁹ Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1990, 6: AAS 82 (1990), 150.

¹¹⁰ Звернення до Папської Академії наук (3 жовтня 1981), 3: *Insegnamenti* 4/2 (1981), 333.

¹¹¹ Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1990, 7: AAS 82 (1990), 151.

можуть навчити нас про біологічні структури, їхні можливості та мутації. Будь-які законні втручання будуть впливати на природу тільки для того, «щоб сприяти її власному розвитку як створінню, яке задумав Бог»¹¹².

133. Важко дати загальну оцінку генетичній модифікації організмів (ГМО) чи то рослин або тварин, чи в медицині або сільському господарстві, оскільки вони суттєво відрізняються між собою та вимагають окремого розгляду. Пов'язані з ними ризики не завжди спричинені методами, які використовуються, а скоріше спровоковані їх неправильним або надмірним застосуванням. Генетичні мутації справді часто були і надалі викликаються самою природою. Мутації, спричинені втручанням людини, не є новітнім явищем. Як приклади можна назвати одомашнення тварин, схрещування видів та інші давні й загальноприйняті практики. Ми повинні пам'ятати, що наукові розробки ГМО зернових почалися зі спостереження за природними бактеріями, які спонтанно модифікували геноми рослин. Однак у природі цей процес відбувається повільно і не може порівнюватися зі швидкими темпами, викликаними сучасними технологічними досягненнями, навіть якщо останні сформувалися впродовж декількох століть наукового прогресу.

134. Хоч не існує переконливих доказів, що генетично модифіковані зернові можуть бути шкід-

¹¹² Іван Павло II, Промова на 35-й Генеральній Асамблеї ВООЗ, 6: AAS 76 (1984), 394.

ливими для людини і в деяких регіонах їх використання призвело до економічного зростання, що допомогло вирішити низку проблем, залишається ряд істотних труднощів, які не слід недооцінювати. У багатьох регіонах після культивування цих культур родюча земля зосередилася в руках кількох власників через «поступове витіснення дрібних виробників, які внаслідок втрати продуктивних земель змушені вийти з безпосереднього виробництва»¹¹⁵. Найбільше постраждали тимчасові працівники, і багато селян зрештою переїхали в бідні міські райони. Поширення цих культур призводить до руйнування складної мережі екосистем, зменшення різноманітності виробництва та негативно впливає на сьогодення і майбутнє регіональних економік. У різних країнах ми спостерігаємо поширення олігополій на виробництво зернових та інших продуктів, потрібних для їх вирощування. Ця залежність посилюватиметься, якщо брати до уваги виробництво стерильного насіння; як наслідок, фермери будуть змушені купувати його у великих виробників.

135. Звичайно, ці питання вимагають постійної уваги та аналізу їх етичних аспектів. Потрібна розгорнута, відповідальна наукова та суспільна дискусія, яка зможе врахувати всю наявну інформацію та назвати речі своїми іменами. Іноді трапляється, що вичерпна інформація не доступна; вибір проводиться на основі індивідуальних інтересів – чи то політико-економічних,

¹¹⁵ Єпископська комісія з питань соціального душпастирства в Аргентині, *Una tierra para todos* (червень 2005), 19.

чи ідеологічних. Це ускладнює формування збалансованого та розсудливого міркування, яке враховує всі можливі варіанти. Потрібні дискусії, в яких всі безпосередньо або побічно залучені (фермери, споживачі, державні органи влади, науковці, виробники насіння, люди, які живуть поруч з полями, обробленими отрутохімікатами, та інші) зможуть обговорити свої проблеми та турботи й отримують доступ до адекватної та достовірної інформації для прийняття рішень заради спільного блага, сьогоденного та майбутнього. Це складна екологічна проблема, яка вимагає комплексного підходу. Як мінімум, слід докласти більше зусиль для фінансування різних напрямків незалежних міждисциплінарних досліджень, здатних висвітлити цю проблему.

136. З іншого боку, непокоїть, що деякі екологічні рухи, захищаючи цілісність навколишнього природного середовища, справедливо вимагаючи певних обмежень на наукові дослідження, іноді не застосовують такі самі принципи до людського життя. Існує тенденція виправдовувати порушення усіх меж, коли проводяться експерименти на живих людських ембріонах. Ми забуваємо, що внутрішня цінність людини виходить за межі ступеня її розвитку. Так само, коли технологія ігнорує основні етичні принципи, вона врешті-решт розглядає будь-яку діяльність як дозволена. Як ми побачили в цьому розділі, технології, відмежовані від етики, не мають змоги самостійно обмежити свою владу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ІНТЕГРАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ

137. Оскільки все тісно пов'язане і проблеми сьогодення вимагають такого бачення, яке би допомагало враховувати всі аспекти глобальної кризи, то я пропоную зараз розглянути деякі елементи інтегральної екології, тобто екології, яка враховує людський та соціальний виміри.

I. ЕКОЛОГІЯ ПРИРОДНОГО ДОВКІЛЛЯ, ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

138. Екологія вивчає зв'язки між живими організмами та середовищем, у якому вони розвиваються. Це неодмінно веде до роздумів та дискусій щодо умов, необхідних для життя та виживання суспільства, а також чесності, потрібної для того, щоби поставити під сумнів деякі моделі розвитку, виробництва та споживання. Неможливо переоцінити, наскільки все взаємопов'язане. Час і простір залежать один від одного, і навіть атоми чи субатомні частинки не можна розглядати ізольовано. Так само як різні аспекти планети – фізичний, хімічний та біологічний – пов'язані між собою, так і види живих організмів складають частину системи, яку нам ніколи не вдасться повністю дослідити та зрозуміти. Чимало живих істот несуть у собі однакову частинку генетичного коду. Відповідно фрагментація знань

та ізоляція уривків інформації може, по суті, стати формою незнання, якщо їх не інтегрувати в ширше бачення дійсності.

139. Коли ми говоримо про «довкілля», то насправді маємо на увазі зв'язок, який існує між природою та суспільством, що живе у ній. Природу не можна вважати чимось відокремленим від нас чи лише середовищем, у якому ми живемо. Ми є частинкою природи, ми включені до неї і, таким чином, постійно взаємодіємо з нею. Визнання причин, чому якась територія забруднена, вимагає дослідження функціонування суспільства, його економіки, схем поведінки та способів сприйняття дійсності. Враховуючи масштаби змін, нині неможливо знайти якусь конкретну, чітку відповідь на якийсь окремий аспект проблеми. Слід шукати всеохоплююче рішення, у якому враховуватиметься взаємодія в рамках самих природних систем і взаємодія із соціальними системами. Ми зіткнулися з двома окремими кризами, одна з яких — екологічна, а інша — соціальна, але це радше комплексна криза, яка є і соціальною, і екологічною. Стратегії її вирішення вимагають цілісного підходу до боротьби з бідністю, відновлення гідності найменш захищених груп суспільства й одночасно захисту природи.

140. У зв'язку з цілою низкою факторів, які варто враховувати при визначенні впливу конкретної діяльності підприємства на довкілля, слід відвести належну роль дослідникам, полегшити

їх взаємодію і забезпечити широку академічну свободу. Постійні дослідження також дають можливість краще зрозуміти, як різні істоти співіснують і формують більші одиниці, які сьогодні прийнято називати «екосистемами». Ми враховуємо ці системи не лише для визначення їх найкращого використання, а й для визнання їх внутрішньої цінності незалежно від застосування. Кожен організм, як створіння Боже, є добрим і прекрасним за своєю суттю; те ж саме можна сказати і про гармонійний ансамбль організмів у визначеному просторі, який функціонує як система. Хоча ми часто цього не усвідомлюємо, але ми залежимо від цих більших систем у своєму існуванні. Варто пам'ятати про вплив екосистем на переробку вуглекислого газу, очищення води, запобігання хворобам та епідеміям, формування ґрунту, розкладання відходів; екосистеми виконують багато інших функцій, яких ми не бачимо чи про які просто не знаємо. Усвідомлюючи це, чимало людей починають розуміти, що вони живуть у дійсності, яка нам уже була попередньо дарована, випереджає наше існування та наші спроможності. Отож, коли ми говоримо про «стале використання», слід завжди мати на увазі відновлювальну здатність кожної екосистеми в усіх ділянках й аспектах.

141. З іншого боку, економічне зростання, як правило, дає прогнозовану реакцію і забезпечує деяку стандартизацію, спрямовану на спрощення процедур та скорочення витрат. Це передбачає потребу «економічної екології», спроможної апе-

лювати до ширшого бачення дійсності. Захист середовища, по суті, становить «невід’ємну частину процесу розвитку, і його не можна розглядати ізольовано»¹¹⁴. Нам дуже потрібен гуманізм, який може звести воедино різні сфери знань, включаючи економіку, для формування більш цілісного та інтегруючого бачення. Сьогодні аналіз екологічних проблем не можна відокремлювати від аналізу людського, сімейного, робочого та міського контекстів чи від того, як людина ставиться до самої себе, що визначає ставлення до інших та довкілля. Існує взаємозв’язок між екосистемами та різними сферами соціальної взаємодії, і це ще раз доводить, що «ціле є більшим, аніж частина»¹¹⁵.

142. Якщо все взаємопов’язане, то здоров’я суспільних інституцій впливає на довкілля і на якість життя людей: «Будь-яке порушення громадянської солідарності та дружби шкодить довкіллю»¹¹⁶. У цьому сенсі соціальна екологія є неодмінно інституційною і поступово поширюється на ціле суспільство, починаючи від первинної соціальної групи – сім’ї, через місцеві спільноти та націю аж до міжнародного співтовариства. У межах кожного соціального прошарку і між ними розвиваються інституції, спрямовані на врегулювання стосунків між людьми. Усе, що ослаблює ці інституції, має негативні наслідки, адже веде до

¹¹⁴ Ріо-де-Жанейрська декларація про навколишнє середовище і розвиток (14 червня 1992), Принцип 4.

¹¹⁵ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 237: AAS 105 (2013), 1116.

¹¹⁶ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 51: AAS 101 (2009), 687.

несправедливості, насильства та втрати свободи. У низці країн спостерігається відносно низький рівень інституційної ефективності, і це веде до серйозніших проблем для їхніх мешканців, оскільки процвітають тільки ті, хто отримує вигоду від такої ситуації. Незалежно від того, чи це стосується адміністрації держави, різних рівнів громадянського суспільства чи стосунків між окремими людьми, – відсутність поваги до права стає звичною справою. Закони можуть бути добре сформульовані, однак існувати лише на папері. Чи можемо ми сподіватися, що в таких випадках законодавство та правила, які стосуються навколишнього природного середовища, справді будуть дієвими? Для прикладу, нам відомо, що країни, в яких упроваджене чітке законодавство про захист лісів, замовчують регулярне порушення цих законів. Окрім того, те, що відбувається на певній території, може впливати на інші терени. Так, до прикладу, вживання наркотиків у заможних суспільствах створює постійне зростання попиту на імпорт цієї продукції з бідніших регіонів, де відбувається моральна деградація, знищується життя і в решті-решт руйнується довкілля.

II. Екологія культури

143. Як і природна спадщина, так само під загрозою перебувають історичні, художні та культурні надбання. Ця спадщина – це складова самобутності кожного місця й основа міста, придатного для життя. Ідеться не про знесення старих та будівництво нових міст, які, як припускається,

будуть більше дружніми до довкілля, але не стануть привабливішими для проживання. Радше існує потреба в інтегруванні історії, культури й архітектури кожного місця заради збереження його оригінальної самобутності. У такому сенсі екологія також стосується захисту культурних скарбів людства в найширшому розумінні. Якщо конкретніше, то це вимагає посилення уваги до місцевих культур при вивченні проблем довкілля, налагодження діалогу між мовою науки й техніки та мовою людини. Культура – це більше ніж просто наш спадок із минулого; це насамперед жива, динамічна сучасна дійсність, що формується з нашою участю, яку не можна виключати, коли ми переосмислюємо зв'язок між людьми та навколишнім середовищем.

144. Споживацьке бачення людей, стимульоване механізмами сучасної глобалізованої економіки, нівелює культурні досягнення, зменшуючи те значне розмаїття, яке є спадщиною всього людства. Якщо долати всі труднощі за допомогою однакових правил чи технічних втручань, то місцеві проблеми, які вимагають активного залучення всіх членів громади, врахувати буде складно. Нові процеси, що відбуваються, не завжди вписуються в рамки, насаджені ззовні; вони повинні ґрунтуватися саме на місцевій культурі. Оскільки життя і світ – це динамічна дійсність, то наша турбота про неї повинна бути гнучкою та динамічною. Суто технічні рішення сприяють подоланню симптомів, а не вирішенню серйозних проблем, що їх зумовлюють. Треба поважати

права народів та культур, а також враховувати, що розвиток будь-якої соціальної групи відбувається в рамках історичного процесу, в певному культурному контексті і вимагає постійного та активного залучення місцевих мешканців власне зсередини цієї культури. І саме поняття якості життя не можна насаджувати ззовні, адже якість життя слід сприймати в контексті світу символів і звичаїв, притаманних кожній групі людей.

145. Чимало інтенсивних форм експлуатації навколишнього природного середовища та його руйнування не лише виснажують ресурси, які забезпечують життя місцевих громад, але й руйнують соціальні структури, які тривалий час формували культурну ідентичність, та змінюють їхнє трактування значення життя і громади. Зникнення певної культури може бути настільки ж серйозним, як зникнення якихось видів рослин чи тварин, чи навіть вагомішим. Нав'язування домінантного способу життя, пов'язаного з єдиною формою виробництва, може бути настільки шкідливим, як і зміна екосистем.

146. У цьому розумінні слід особливо уважно ставитися до корінних місцевих громад та їхніх культурних традицій. Вони не просто складають одну із низки меншин – вони повинні бути основними партнерами діалогу, зокрема, коли йдеться про масштабні проекти, які вплинуть на їхні території. Для них земля – це не товар, а радше дар Божий і дар, переданий предками, які там спочивають, священний простір, з яким

їм варто взаємодіяти, якщо вони хочуть зберегти власну самобутність і цінності. Залишаючись на рідних землях, вони самі найкраще про них подбають. Водночас у різних частинах світу на них чиниться тиск, щоби вони покинули домівки і звільнили місце для проектів, пов'язаних з рослинництвом, тваринництвом, видобуванням корисних копалин, які реалізуються не зважаючи на руйнування природи та культури.

III. Екологія повсякденного життя

147. Автентичний розвиток включає зусилля щодо цілісного вдосконалення якості життя людини, а це передбачає аналіз простору, в якому ми живемо. Оточення впливає на спосіб нашого сприйняття життя, на відчуття і поведінку. Водночас у наших кімнатах, будинках, мікрорайонах, на робочих місцях ми використовуємо навколишній простір для вираження власної самобутності. Ми докладаємо зусиль, щоби адаптуватися до свого середовища, але якщо воно невпорядковане, хаотичне чи акустично та візуально забруднене, то таке надмірне подразнення відчуттів спонукає плекати цілісну і щасливу ідентичність.

148. Заслугове схвалення творчість та великодушність людей і груп, які здатні долати доволі численні обмеження, змінюючи несприятливу дію наявних умов і навчаючись упорядковувати своє життя серед безладу та непевності. Для прикладу, у деяких місцях, де фасади будинків

напіврозвалені, люди приділяють більше уваги інтер'єру своїх домівок або ж шукають розраду в тому, що уважно та по-дружньому ставляться одне до одного. Позитивне та добродійне соціальне життя може внести світло у начебто неприємне середовище. Іноді бідні люди, незважаючи на численні труднощі, формують екологію людини, яка заслуговує схвалення. Відчуття задухи, яке формується в густонаселених житлових районах, слабшає, якщо розвиваються тісні та душевні стосунки, якщо створюються громади, якщо обмеження докільля компенсуються внутрішнім світом кожної людини, котра відчувається інтегрованою у мережу спільності та приналежності. Таким чином, будь-яке місце можна перетворити із пекла на землі на простір для гідного життя.

149. Надзвичайна бідність, яку можна спостерігати у районах із браком гармонії, відкритих просторів чи потенціалу для інтеграції, може призвести до проявів брутальності та використовуватися злочинними організаціями. У нестабільних середовищах мегаміст повсякденний досвід переповненості та соціальної анонімності може сформувати відчуття викорінення, яке стимулює антисоціальну поведінку та насильство. Однак хотілось би переконливо зазначити, що любов завжди має більшу силу. Чимало людей за таких умов спроможні сформувати відчуття приналежності і спільності, яке перекриває відчуття переповненості і перетворює його на досвід громади, у якій стіни власного еґо руйнуються і де подолано бар'єри еґоїстичності. Такий досвід

комунікативного порятунку часто підштовхує до творчих ідей, спрямованих на вдосконалення будівлі чи району¹¹⁷.

150. Якщо врахувати взаємозв'язок між житловим простором і поведінкою людини, то ті, хто формує дизайн будівель, районів, громадських місць та міст, повинні послуговуватися різними дисциплінами, які допомагають зрозуміти процеси, символізм та поведінку людей. Не досить шукати краси дизайну. Ціннішим все ж є служіння іншому різновиду краси – якості життя людей, їх гармонії з довкіллям, зустрічам та взаємодопомозі. Тут ми також бачимо, наскільки важливим для містобудування є постійне врахування поглядів мешканців цих районів.

151. Існує також потреба захисту цих спільних територій, візуально важливих об'єктів та міських пейзажів, які посилюють відчуття приналежності, закоріненості, «відчуття дому» у місті, що нас інтегрує й об'єднує. Важливо, щоб різні частини міста були добре інтегровані і його мешканці мали відчуття цілого, а не просто обмежувалися одним районом і не розглядали велике місто як простір, який вони ділять з іншими. Змінюючи міські чи сільські краєвиди, слід враховувати можливість поєднання різних елементів для фор-

¹¹⁷ Деякі автори описують цінності, якими часто живуть люди, наприклад, у *villas*, *chabolas* або *favelas* у Латинській Америці; пор. Хуан Карлос Сканноне «La irrupción del pobre y la lógica de la gratitud» у кн.: Juan Carlos Scannone y Marcelo Perine (edd.), *Irrupción del pobre y quehacer filosófico. Hacia una nueva racionalidad*, Buenos Aires 1993, 225–230.

мування спільного цілого, яке сприйматиметься його мешканцями як цілісна та значуща основа їхнього життя. Тоді інші сприйматимуться не як чужинці, а як частина спільноти, яку всі разом розбудовуємо. З тієї ж причини і в міському, і в сільському контексті варто зберегти деякі місця, які були би захищеними від постійних змін, зумовлених людським втручанням.

152. Брак житла – це серйозна проблема в багатьох частинах світу: і в сільських місцевостях, і у великих містах, оскільки державні бюджети зазвичай покривають лише невеличку частину існуючих потреб. Не лише бідні, а й багато інших членів суспільства не мають власних осель. Мати домівку – це питання особистої гідності та розвитку сімей. Мати власну домівку важливо для гідності особи і розвитку сімей. Це ключове питання екології людини. Якщо у деяких місцях з'явилися хаотичні скупчення будівель, то слід думати насамперед про їх урбанізацію, а не про вигнання чи переселення мешканців. Коли бідні живуть у брудних передмістях чи небезпечних, щільно заселених районах, «у випадках, коли їх слід перемістити, щоби не примножувати їх страждання, необхідно заздалегідь надати їм потрібну інформацію, забезпечити вибір гідного альтернативного житла і безпосередньо залучити до цього процесу людей, про яких ідеться»¹¹⁸. Водночас творчість має сприяти інтеграції зруйнованих районів у привітне місто: «Які прекрасні

¹¹⁸ Папська Рада Справедливість і мир, *Компендіум Соціальної Доктрини Церкви*, 482.

ті міста, що долають паралізуючу недовіру, інтегруючи в себе тих, які є іншими і які перетворюють цю інтеграцію на новий фактор розвитку! Наскільки привабливими є ці міста, які, навіть за своїм архітектурним дизайном, повні місць, які пов'язують, сприяють спілкуванню і визнанню інших!»¹¹⁹.

153. Якість життя у містах тісно пов'язана з системами транспорту, які часто є джерелом багатьох страждань для мешканців. Чимало автомобілів, якими користується одна людина чи дві особи, їздять містами, зумовлюючи корки, підвищуючи рівень забруднення і споживання неймовірної кількості невідновлюваної енергії. Це спричинює також необхідність будувати більше доріг та майданчиків для паркування, які псують місцеві пейзажі. Чимало спеціалістів погоджуються, що варто віддавати перевагу громадському транспорту. Однак чимало потрібних заходів буде нелегко реалізувати в суспільстві, якщо суттєво не вдосконалити саму систему громадського транспорту, адже в багатьох містах поїздки пов'язані з браком поваги до пасажирів через перенаповнення, незручності, нечасті рейси та недостатню безпеку.

154. Визнання особливої гідності людини часто не узгоджується із хаотичною дійсністю, з якою людям доводиться стикатися, живучи в місті. Однак ми не повинні забувати про мешканців де-

¹¹⁹ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 210: AAS 105 (2013), 1107.

яких сільських територій, покинутих і забутих, яким бракує доступу до елементарних послуг, де деяким працівникам доводиться існувати в рабських умовах, без прав чи навіть надії на більш гідне життя.

155. Екологія людини також передбачає іншу глибоку дійсність – зв'язок між людським життям та моральним законом, який вписаний у нашу природу і потрібний для створення більш гідного середовища. Папа Венедикт XVI навчав про «екологію людини», ґрунтуючись на тому, що «людина має природу, яку слід поважати і якою не можна маніпулювати»¹²⁰. Слід визнати, що саме наше тіло формує прямий зв'язок із довкіллям та іншими живими істотами. Сприйняття власного тіла як дару Божого необхідне, щоб прийняти світ як дар небесного Отця і спільний дім. Водночас логіка панування над власним тілом може трансформуватись у нездорову логіку панування над створінням. Навчитися приймати своє тіло, дбати про нього і поважати його в найповнішому розумінні – ось важливий елемент нашої справжньої людської екології. Також визнання цінності власного тіла у його жіночності чи чоловічності потрібне для пізнання себе при зустрічі з особою іншої статі. Таким чином, ми можемо з радістю приймати особливий дар іншого чоловіка чи жінки як створінь Бога Творця і взаємно збагачуватися. Саме тому нездоровою є позиція, яка намагається усунути різницю між

¹²⁰ Промова в Німецькому Бундестазі, Берлін (22 вересня 2011): AAS 103 (2011), 668.

особами протилежної статі, тому що не здатна з нею конфронтувати¹²¹.

IV. ПРИНЦИП СПІЛЬНОГО ДОБРА

156. Екологія людини невіддільна від поняття спільного добра, яке є центральним і базовим принципом соціальної етики. Спільне добро – це «сума тих умов соціального життя, які дають соціальним групам та окремим їхнім членам змогу повніше та швидше досягати своєї досконалості»¹²².

157. В основі принципу спільного добра лежить повага до людини як такої, наділеної базовими та невід'ємними правами, потрібними для її цілісного розвитку. Воно також передбачає наявність механізмів для забезпечення добробуту і розвитку різних проміжних груп відповідно до принципу субсидіарності. Серед таких груп виділяється сім'я як основоположна одиниця суспільства. І нарешті, спільне добро потребує соціального миру, стабільності та безпеки, які гарантуються завдяки відповідному порядку, якого неможливо досягнути, якщо не забезпечити справедливість у розподілі, порушення якої спричиняє насильство. Суспільство в цілому й держава зокрема зобов'язані захищати спільне добро та сприяти йому.

¹²¹ Kamexiza (15 квітня 2015): *L'Osservatore Romano*, 16 квітня 2015, 8.

¹²² II Ватиканський Собор, Душпастирська конституція *Gaudium et spes* про Церкву в сучасному світі, 26: AAS 58 (1966), 1046.

158. За сучасного стану глобального суспільства, де бачимо чимало прикладів несправедливості і де все більше людей позбавлені фундаментальних людських прав і вважаються непотребом, принцип спільного добра цілком логічно та неминуче вимагає солідарності та піклування про найбідніших. Це спонукає до належних висновків щодо загального призначення світових благ, але, як зазначено в апостольському зверненні *Evangelii Gaudium*¹²³, це вимагає передовсім поцінування величної гідності бідних у світлі наших найглибших переконань віри. Нам варто лише поглянути довкола, щоби побачити, що на сьогодні, по суті, цей вибір є етичним імперативом, необхідним для ефективного досягнення спільного добра.

V. СПРАВЕДЛИВІСТЬ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ

159. Поняття спільного добра також стосується майбутніх поколінь. Глобальні економічні кризові ситуації чітко й болісно справили руйнівний вплив зневаги до нашої спільної долі, яка не омине і тих, хто прийде після нас. Ми більше не можемо вести мову про сталий розвиток відокремлено від питання солідарності поколінь. Коли ми починаємо думати про світ, який залишимо майбутнім поколінням, то сприймаємо речі по-іншому; ми усвідомлюємо, що світ – це дар, який ми отримали безкоштовно і яким повинні ділитися з іншими. Оскільки світ нам було дано, то ми більше не можемо сприймати

¹²³ Пор. 186–201: AAS 105 (2013), 1098–1105

дійсність за суто споживацькими мірками, коли ефективність та продуктивність вимірюються отриманням індивідуальної користі. Солідарність між поколіннями не є вибірковою, це радше базове питання справедливості, адже світ, який ми отримали, також належить іншим – тим, хто прийде після нас. Португальські єпископи закликали нас визнати цей обов'язок щодо справедливості: «Навколишнє природне середовище – це частина логіки прийняття. Воно дається як позика кожному поколінню, яке повинно передати його наступному»¹²⁴. Інтегральній екології притаманне таке широке бачення.

160. Який світ ми хочемо залишити тим, хто прийде після нас, дітям, яких зараз виховуємо? Це питання стосується не лише навколишнього природного середовища, до цієї проблеми не можна підходити фрагментарно. Коли ми запитаємо себе, який світ хочемо залишити після себе, то насамперед думаємо про загальне призначення, сенс та цінності. Якщо це основоположне питання не буде постійно домінуючим, то не думаю, що наші екологічні старання дадуть щедрі плоди. Але якщо мужньо поставити це питання, то воно безпосередньо приведе нас до подальших міркувань: Яка мета нашого життя у світі? Чому ми тут? Яка ціль нашої роботи та всіх наших зусиль? Яке наше призначення на цій землі? Вже тепер недостатньо просто сказати, що ми повинні дбати про наступні покоління, – ми повинні усві-

¹²⁴ Єпископська конференція Португалії, Пастирське послання *Responsabilidade solidária pelo bem comum* (15 вересня 2003), 20.

домити, що на шальках терезів – наша гідність. Перший наш обов'язок – залишити майбутнім поколінням планету, придатну для проживання. Це своєрідна драма для нас самих, адже постало критичне питання про сенс нашого життя на землі.

161. Не слід надалі недооцінювати катастрофічні прогнози чи сприймати їх з іронією. Може цілком трапитися так, що ми залишимо майбутнім поколінням руїни, спустошення і бруд. Темпи споживання, продукування відходів та змін у довкіллі настільки перевищили спроможності планети, що наш сучасний стиль життя, який є неприйнятним, може лише призвести до катастроф, які і зараз вже періодично трапляються в різних частинах світу. Вплив сучасного дисбалансу можна зменшити лише шляхом рішучих дій, тут і тепер, особливо якщо взяти до уваги відповідальність перед тими, кому доведеться зіткнутися з найбільш згубними наслідками.

162. Труднощі серйозного сприйняття цього виклику тісно пов'язані з етичним та культурним занепадом, яким супроводжується погіршення стану довкілля. Постмодерна людина постала перед загрозою крайнього індивідуалізму, а чимало проблем у суспільстві пов'язані з егоїстичним прагненням миттєвого задоволення, з кризою сімейних та соціальних зв'язків та труднощами у визнанні інших людей. Часто імпульсивне та марнотратне споживання батьків негативно впливає на дітей, яким стає складніше придбати

власний дім і створити сім'ю. Окрім того, наша неспроможність всерйоз подумати про майбутні покоління пов'язана з неспроможністю розширювати межі наших теперішніх інтересів і дбати про тих, хто позбавлений можливостей розвитку. Нам слід пам'ятати не лише про бідних у майбутньому, а й про тих, хто є бідним зараз, чие життя на цій землі є коротким і хто не може більше чекати. Тож «на додаток до справедливішого відчуття солідарності між поколіннями існує нагальна моральна потреба у відновленні відчуття солідарності всередині покоління»¹²⁵.

¹²⁵ Венедикт XVI, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1990, 8: AAS 102 (2010), 45.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПРИНЦИПИ ДЛЯ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ДІЇ

163. Я спробував проаналізувати сучасну ситуацію людства, розглянувши як шкоду, завдану планеті, на якій живемо, так і глибокі антропогенні причини руйнування довкілля. Хоча роздуми про цю дійсність самі по собі вже доводять потребу зміни напрямку й обрання іншого курсу дій, але зараз ми спробуємо окреслити основні кроки до діалогу, що допоможе уникнути спіралі самознищення, яка вже нас захопила.

I. ДІАЛОГ НА ТЕМУ ПРИРОДНОГО ДОВКІЛЛЯ У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ

164. Від середини минулого століття, долаючи чимало труднощів, постійно зростало переконання в тому, що наша планета – це наша Батьківщина і що людство – це один народ, який живе в спільному домі. Взаємозалежний світ не лише дає змогу краще усвідомити негативні наслідки деяких способів життя та моделей виробництва і споживання, які впливають на нас усіх; ще важливішим є те, що він спонукає до пошуку рішень з урахуванням глобальної перспективи, а не лише захисту інтересів декількох країн. Взаємна залежність змушує нас думати про один світ зі спільним планом. На сьогодні та ж винахідливість,

яка зумовила надзвичайний технологічний прогрес, поки що не спроможна відшукати ефективні шляхи розв'язання серйозних проблем, пов'язаних із довкіллям, та соціальних проблем у всьому світі. Слід досягти загального консенсусу для вирішення серйозних проблем, які неможливо розв'язати односторонніми діями окремих країн. Такий консенсус може сприяти, для прикладу, плануванню сталого та диверсифікованого сільського господарства, розвитку відновлюваних і більш дружніх до довкілля форм енергії, стимулюванню ефективнішого використання енергії, оптимізації управління лісовими та морськими ресурсами, а також забезпеченню доступу всіх до питної води.

165. Відомо, що технологію, яка базується на використанні сильно забруднюючих довкілля викопних корисних копалин, зокрема вугілля, нафти і, меншою мірою, газу, слід негайно замінити. Поки не досягнуто суттєвішого прогресу в розробці широко доступних джерел відновлюваної енергії, можна обирати менш шкідливі альтернативи чи шукати короткострокові рішення. Але міжнародна спільнота поки що не досягла відповідних домовленостей щодо відповідальності тих, хто мав би забезпечити кошти для таких енергетичних змін. Останніми десятиліттями питання довкілля викликали активні публічні дебати, які створили в громадянському суспільстві простір для важливих ініціатив і благородних зусиль. Політика і бізнес повільно реагують на таку нагальну проблему, не дбаючи

про гідні відповіді на глобальні виклики. Хоча постіндустріальний період і можна згадувати як один із найбезвідповідальніших в історії, все ж є підстави сподіватися, що людство на зорі двадцять першого століття буде пригадуватися як таке, що великодушно взяло на свої плечі важкий тягар відповідальності.

166. У всьому світі в екологічному русі стався значний поступ, у тому числі завдяки зусиллям багатьох організацій громадянського суспільства. Неможливо перелічити тут їх усіх чи переглянути історію їхніх внесків. Але завдяки їх зусиллям питання навколишнього природного середовища вийшли на перший план у програмах публічних обговорень і стимулювали набагато далекоглядніші підходи. Незважаючи на це, останні світові саміти з питань довкілля не виправдали очікувань, оскільки через брак політичної волі на них не вдалося досягнути справді значимих та ефективних глобальних угод з питань охорони навколишнього природного середовища.

167. Варто згадати Саміт Землі у Ріо-де-Жанейро 1992 року. На ньому було проголошено, що «люди перебувають у центрі турботи про сталий розвиток»¹²⁶. На основі Стокгольмської Декларації 1972 р. було прийнято урочисті постанови про міжнародну співпрацю в аспекті турботи про екосистему всієї Землі, а також зобов'язання щодо фінансового відшкодування з боку тих, хто зу-

¹²⁶ Ріо-де-Жанейрська декларація про навколишнє середовище і розвиток (14 червня 1992), Принцип 1.

мовлює забруднення, і задекларовано обов'язок оцінювати вплив конкретних проектів та робіт на довкілля. Було визначено мету: обмежити концентрацію парникових газів в атмосфері, щоб сповільнити тенденцію до глобального потепління. Було також ухвалено порядок денний з планом дій та Конвенцію про біорізноманіття і встановлено принципи, які стосуються лісів. Хоча цей саміт став реальним кроком уперед – пророчим як на той час, однак його рішення слабо реалізовано через відсутність відповідних механізмів контролю, періодичних перевірок та штрафних санкцій за порушення. Проголошені самітом принципи все ще очікують ефективної та швидкої реалізації.

168. Як позитивний досвід у цьому напрямку можна, до прикладу, згадати Базельську конвенцію про небезпечні відходи з її системою звітності, стандартів і контролю. Існує також Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що перебувають під загрозою зникнення, яка має зобов'язуючу силу і включає візити на місця з метою перевірки ефективності дотримання. Завдяки Віденській конвенції про охорону озонового шару та її реалізації з допомогою Монреальського протоколу та поправок до нього проблема зменшення цього шару, як бачимо, перейшла в стадію вирішення.

169. Щодо захисту біорізноманіття і питань опустелювання, то прогрес тут набагато менший. Якщо говорити про зміну клімату, то кроків

уперед, як це не прикро, зроблено ще менше. Зменшення викидів парникових газів вимагає чесності, мужності та відповідальності, особливо з боку найпотужніших країн, які спричиняють найбільше забруднення довкілля. На конференції Організації Об'єднаних Націй зі сталого розвитку «Ріо+20» (Ріо-де-Жанейро, 2012 р.) схвалено масштабний, але недовірливий документ. Міжнародні переговори не сприяють значному прогресові у зв'язку з позиціями тих країн, які ставлять національні інтереси вище глобального спільного добра. Постраждали від приховування таких наслідків не забудуть цього провалу сумління та відповідальності. Навіть під час підготовки цієї Енцикліки дебати посилювалися. Ми, віруючі люди, не можемо не благати Господа про позитивні результати нинішніх дискусій, щоби майбутнім поколінням не довелося страждати від наслідків наших необґрунтованих зволікань.

170. У деяких стратегіях для зменшення викидів забруднюючих газів пропонується інтернаціоналізувати витрати на довкілля; таким чином, виникає загроза, що країни з обмеженою кількістю ресурсів змушені будуть виконувати такі ж самі обтяжливі зобов'язання щодо зменшення викидів, як і більш індустріалізовані країни. Застосування такого підходу приведе до штрафування країн, які найбільше потребують розвитку. Отже, під прикриттям захисту довкілля чиниться нова несправедливість. Як завжди, першими постраждають найслабші. Окрім того, оскільки вплив кліматичних змін

буде відчутним упродовж тривалого часу, то навіть якщо зараз вжити суворих заходів, деякі країни, у яких замало ресурсів, потребуватимуть допомоги, щоб пристосуватися до вже наявних наслідків, які впливають на їх економіки. У цьому контексті постає потреба спільної та диференційованої відповідальності. Як зазначають болівійські єпископи, «країни, в яких вищий ступінь індустріалізації і, відповідно, вищий рівень викидів парникових газів, несуть більшу відповідальність за пошуки рішення проблем, які вони спричинили»¹²⁷.

171. Стратегія купівлі та продажу «вуглецевих кредитів» може призвести до нової форми спекуляції, яка не допоможе зменшити глобальні викиди газів, що забруднюють довкілля. Така система, на перший погляд, забезпечує швидкі й легкі рішення під виглядом певних зобов'язань щодо довкілля, але вона жодним чином не зумовлює радикальних змін, які потрібні за нинішніх обставин. Навіть більше, вона може просто стати трюком, який дасть змогу підтримувати надмірне споживання в деяких країнах та секторах.

172. Для бідних держав пріоритетами повинно стати сприяння соціальному розвитку й подолання надмірної бідності. Водночас вони повинні проаналізувати скандальний рівень споживання в деяких привілейованих секторах населення й

¹²⁷ Єпископська конференція Болівії, Пастирське послання про навколишнє середовище і розвиток людства в Болівії *El universo, don de Dios para la vida* (2012), 86.

ефективніше боротися з корупцією. Вони також зобов'язані розвивати менш забруднюючі форми виробництва енергії, але для цього їм потрібна допомога країн, які добилися серйозних досягнень за рахунок тривалого забруднення планети. Використання багатства сонячної енергії потребує створення відповідних механізмів та виділення субсидій, які дадуть можливість країнам, що розвиваються, отримати доступ до технологій, технічної допомоги та фінансових ресурсів, але з урахуванням їх конкретного становища, оскільки «не завжди адекватно оцінюється сумісність інфраструктур із контекстом, для якого вони створені»¹²⁸. При цьому витрати, порівняно із загрозою кліматичних змін, будуть невеликими. У будь-якому разі це передусім етичне рішення, яке ґрунтується на солідарності усіх народів.

173. Слід негайно укласти дієві міжнародні домовленості, оскільки місцева влада не завжди може забезпечити ефективне втручання. Сто-сунки між державами повинні ґрунтуватися на повазі до суверенітету одна одної, але вони також мають визначити взаємоузгоджені засоби уникнення регіональних катастроф, які, у кінцевому підсумку, завдадуть усім шкоди. Необхідно запровадити глобальні норми врегулювання, щоб визначати зобов'язання і запобігати неприйнятним діям, для прикладу, коли потужні компанії чи країни вивозять високотоксичні відходи до

¹²⁸ Папська Рада Справедливість і Мир, *Energy, Justice and Peace*, IV, 1, Vatican City (2014), 53.

інших держав чи ведуть там забруднюючу промислову діяльність.

174. Пригадаймо також систему управління океанами. Міжнародні та регіональні конвенції прийнято, але фрагментація та відсутність чітких механізмів регулювання, контролю і штрафування підривають усі ці зусилля. Посилення проблеми викидів у море та захисту відкритого морського простору є серйозним викликом. Отож, існує потреба домовитися про систему управління всім спектром так званого «глобального спільного добра».

175. Те ж стереотипне мислення, яке перешкоджає прийняттю радикальних рішень щодо розв'язання проблеми глобального потепління, також блокує досягнення мети зі зменшення бідності. Більш відповідальний глобальний підхід потрібний для вирішення обох проблем: зменшення забруднення і розвитку бідних країн та регіонів. Двадцять перше століття, підтримуючи успадковану з минулого систему управління, засвідчує ослаблення сили держав-націй насамперед через те, що економічні та фінансові сектори, які є транснаціональними, як правило, домінують над політичними. У такій ситуації слід розробити суворіші та краще організовані міжнародні інституції, представники до яких призначалися б на чесній основі шляхом домовленості між урядами держав і які би мали право накладати санкції. Як зазначив відповідно до соціального вчення Церкви Венедикт XVI: «для того, щоби

управляти глобальною економікою, відродити економіку країн, які зачепила криза, уникнути будь-якого посилення нинішньої кризи та посилення розбалансування як її результату; зумовити загальне і вчасне роззброєння, продовольчу безпеку і мир, гарантувати захист навколишнього природного середовища і регулювати міграцію – для всього цього існує нагальна потреба справжньої світової політичної влади, як зазначав про це декілька років тому мій попередник, блаженний Іван XXIII»¹²⁹. Таким чином, дипломатія набуває виняткової ваги при розробці міжнародних стратегій, що можуть допомогти уникнути тих серйозних проблем, які в кінцевому результаті впливають на всіх нас.

II. ДІАЛОГ ЩОДО НОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ

176. Ті, хто виграв, і ті, хто програв, існують не лише серед різних держав, а й у бідних країнах, для яких слід встановити різні рівні відповідальності. Питання природного довкілля та економічного розвитку більше не можна вирішувати лише з погляду відмінностей між країнами; вони вимагають посиленої уваги до політики на національному та місцевому рівнях.

177. Враховуючи можливість безвідповідального використання здібностей людини, до невід'ємних обов'язків кожної держави в межах власної

¹²⁹ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 67: AAS 101 (2009), 700.

території належать планування, координація, контроль та накладання штрафних санкцій. Як може суспільство планувати й захищати своє майбутнє на тлі постійного розвитку технологічних інновацій? Важливим джерелом контролю та координації є закон, у якому закладені правила прийнятної поведінки задля спільного добра. Обмеження, які має запровадити здорове, зріле та суверенне суспільство, пов'язані з далекоглядністю та безпекою, належним регламентуванням, дотриманням правил, боротьбою з корупцією, ефективним реагуванням на небажані побічні наслідки процесів виробництва та відповідним втручанням, якщо йдеться про потенційні чи нечітко визначені ризики. Кількість законів щодо зменшення забруднення з боку підприємств збільшується. Але політичні та інституційні рамки існують не лише для уникнення негативних практик, а й для заохочення позитивних, які б стимулювали пошук нових рішень і сприяли розвитку індивідуальних та колективних ініціатив.

178. Політика, орієнтована на негайні результати, підтримана споживацькими колами населення, стимулює короткострокове зростання. Реагуючи на інтереси виборців, уряди не відважуються впроваджувати непопулярні заходи, які вимагають обмеження рівня споживання чи загрожують наданню іноземних інвестицій. Така короткозорість політиків зумовлює затримку у впровадженні далекоглядних програм дій щодо довкілля у стратегічному плануванні урядів. Таким чином, ми забуваємо, що «час цінніший,

ніж простір»¹³⁰, що ми завжди діємо ефективніше, якщо піклуємося про генерування процесів, а не про захоплення владних кабінетів. Справжня державна мудрість виявляється, коли в складні часи ми дотримуємося високих принципів і думаємо про довгострокове спільне благо. Політичній владі нелегко брати на себе такий обов'язок у націєтворчому процесі.

179. У деяких місцях формуються кооперативи з використання відновлюваних джерел енергії, які забезпечують самодостатність на місцях і навіть продаж надлишку енергії. Цей простий приклад показує: хоч нинішній світовий порядок неспроможний брати на себе таку відповідальність, однак люди та групи на місцях можуть стимулювати реальні зміни. Вони можуть надихати на вищий рівень відповідальності, посилене відчуття спільноти, готовність захищати інших, плекати дух творчості та глибоку любов до рідної землі. Вони також переймаються тим, що в кінцевому результаті залишать своїм дітям і внукам. Такі цінності глибоко закорінені поміж місцевих мешканців. Оскільки застосування законів іноді є неефективним через корупцію, тиск громадськості слід посилити, і це сприятиме рішучим політичним діям. Суспільство з допомогою неурядових організацій та посередницьких об'єднань повинно чинити тиск на уряди країн для розробки жорсткіших правил, процедур і контролю. Якщо громадяни не контролюватимуть

¹³⁰ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 222: AAS 105 (2013), 1111.

політичну владу – національну, регіональну та місцеву, – то неможливо буде контролювати шкоду, завдану довкіллю. Місцеве законодавство також може бути дієвішим, якщо існуватимуть угоди між сусідніми громадами для ведення однакової політики охорони довкілля.

180. Немає універсальних рецептів, оскільки кожна країна чи регіон мають власні проблеми й обмеження. Правдою є те, що політичний реалізм може вимагати перехідних заходів і технологій, які будуть супроводжуватись плануванням і поступовим прийняттям зобов'язань, які матимуть обов'язкову силу. Водночас на національному та місцевому рівнях слід зробити дуже багато, наприклад, заохочувати різні способи заощадження енергії. Серед них – сприяння максимально енергоефективним способам промислового виробництва і зменшенню використання сировини, усунення з ринку продукції, яка є менш енергоефективною чи зумовлює більше забруднень, вдосконалення транспортних систем і заохочення до будівництва та ремонту будівель, спрямоване на зменшення споживання енергії та рівня забруднення. Політичну діяльність на місцевому рівні також можна скерувати на зменшення споживання, розвиток системи управління відходами та їх утилізації, на захист біологічних видів та планування диверсифікованого сільського господарства і сівозмін. Сільське господарство в бідніших регіонах можна вдосконалити інвестиціями в сільські інфраструктури, у покращення організації місцевих чи національних ринків,

спорудження зрошувальних систем та розвиток техніки для сталого сільського господарства. Можна створювати сприятливі умови для нових форм співпраці та організації громади задля захисту інтересів малих виробників і збереження місцевих екосистем від руйнування. А й справді, багато можна зробити в цьому напрямку!

181. Тут важливою є послідовність дій, адже політику щодо змін клімату і захисту навколишнього природного середовища не можна змінювати з кожною ротацією уряду. Результати стануть помітними через певний час, однак вимагають негайних капіталовкладень, ефективність яких не може проявитись за час правління одного уряду. Саме тому за відсутності тиску громадськості та суспільних інституцій політична влада завжди неохоче втручатиметься, особливо тоді, коли треба буде вирішувати нагальні проблеми. Для того, щоби взяти на себе таку відповідальність і пов'язані з цим витрати, політики неминуче стикатимуться із налаштованістю на короткострокові здобутки та результати, яка домінує в сучасній економіці та політиці. Але якщо вони будуть мужніми, то визнають даровану Богом гідність і доведуть власну неогоїстичну відповідальність. Потрібна здорова політика, спроможна реформувати й координувати установи, сприяти передовій практиці та подоланню тиску й порочної інерції. Однак слід додати, що навіть найкращі механізми не функціонуватимуть, якщо не буде окреслено достойні цілі і визначено цінності чи бракуватиме людяності та розуміння вищого сенсу, які

надають кожному суспільству благородності та великодушності.

III. ДІАЛОГ І ПРОЗОРИСТЬ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ

182. Оцінка впливу підприємництва та проєктів на навколишнє природне середовище вимагає прозорих політичних процедур, які б передбачали вільний обмін думками. З іншого боку, форми корупції, які приховують реальний вплив конкретного проєкту на довкілля в обмін на послуги, зазвичай генерують оманливі угоди, які не надають адекватної інформації і не дають можливостей для повноцінного обговорення.

183. Оцінку впливу на довкілля не слід здійснювати після складання виробничого проєкту чи пропозиції щодо конкретної політики, плану чи програми. Вона повинна бути частиною процесу від самого початку і реалізуватися у міждисциплінарний, прозорий і вільний від будь-якого економічного чи політичного тиску спосіб. Її слід пов'язати з дослідженням умов праці та можливого впливу на фізичне та психічне здоров'я людей, на місцеву економіку та безпеку громадськості. Таким чином, можна реалістичніше спрогнозувати економічні прибутки з урахуванням потенційних сценаріїв та кінцевої потреби збільшення інвестицій, спрямованих на подолання небажаних наслідків. Завжди слід досягати консенсусу між зацікавленими сторонами, які можуть запропонувати цілу низку підходів, рішень та альтернатив. Місцеве населення повин-

но посісти особливе місце за столом переговорів: місцеві мешканці дбають про власне майбутнє та майбутнє дітей і здатні враховувати вищі цілі, не піддаючись тиску безпосередніх економічних інтересів. Нам слід припинити мислити поняттями «втручання» в довкілля і створити простір для політики, розробленої й обговореної за участю всіх зацікавлених сторін. Участь останніх також передбачає повну поінформованість про такі проекти та різні ризики й можливості; сюди належать не лише попередні рішення, а й різні заходи контролю та подальшого відстеження. Чесність і правдивість є обов'язковими елементами наукових і політичних дискусій, які не повинні обмежуватися питаннями про те, чи дозволений конкретний проект законом, чи ні.

184. Перед загрозою можливого ризику для навколишнього природного середовища, який може вплинути на спільне добро тепер і в майбутньому, слід ухвалювати рішення «на основі порівняння ризиків та переваг різних можливих альтернатив»¹⁵¹. Зокрема, це стосується випадків, коли проект може призвести до посиленого використання природних ресурсів, підвищення рівня викидів, збільшення кількості відходів чи значних змін місцевості, ареалу видів, які перебувають під захистом, чи громадських місць. Деякі проекти, якщо їх недостатньо вивчити, можуть суттєво впливати на якість життя на певній території у зв'язку з різними факторами,

¹⁵¹ Папська Рада Справедливість і мир, *Компендіум Соціальної Доктрини Церкви*, 469.

наприклад, непередбаченим шумовим забрудненням, зменшенням горизонтів видимості, втратою культурних цінностей чи наслідками використання ядерної енергії. Культура споживацтва, пріоритет якого – короткострокові досягнення і приватний інтерес, може призвести до видачі підробних дозволів чи приховування інформації.

185. Щоби зрозуміти цінність певних підприємницьких ініціатив для справжнього цілісного розвитку, слід запитати: Чому? Де? Коли? Як? Для кого? Які ризики? Які витрати? Хто і яким чином відшкодує? При такому підході окремі питання слід виділити як основні. Для прикладу, нам відомо, що вода – це дефіцитний та вкрай потрібний ресурс і фундаментальне право, від якого залежить здійснення інших прав людини. Цей незаперечний факт домінує над будь-якою оцінкою впливу на навколишнє природне середовище в регіоні.

186. Декларація Ріо 1992 року вказує: «Якщо існує загроза серйозної чи незворотної шкоди, брак повної наукової ясності не слід використовувати як привід, щоб відкласти дієві економічні заходи»¹³², які запобігають деградації довкілля. Завдяки такому принципу застереження можна захищати найвразливіших, чия здатність відстояти власні інтереси й надати беззаперечні докази обмежена. Якщо об'єктивна інформація вказує на

¹³² Ріо-де-Жанейрська декларація про навколишнє середовище і розвиток (14 червня 1992), Принцип 15.

можливість серйозної та незворотної шкоди, то проект слід призупинити чи внести до нього зміни, навіть за відсутності беззаперечних доказів. Тут обов'язок доведення, по суті, покладається на іншу сторону, яка має надати об'єктивні та переконливі докази того, що запланована діяльність не завдасть серйозної шкоди довкіллю чи населенню.

187. Це не означає, що треба вороже сприймати будь-які технологічні інновації, які мають на меті покращення якості життя. Рентабельність однозначно не може бути єдиним критерієм, який слід враховувати; при виявленні нової важливої інформації слід здійснити повторну оцінку, залучивши всі зацікавлені сторони. Результатом може стати відмова від реалізації цього проекту, його зміна чи розгляд альтернативних пропозицій.

188. Існують деякі питання захисту довкілля, щодо яких важко досягнути широкого консенсусу. Тут я ще раз наголошую на тому, що Церква не планує вирішувати наукові питання чи вдаватись у політику. Але я хочу заохотити до чесних та прозорих дискусій, спрямованих на те, щоби конкретні інтереси чи ідеології не завдавали шкоди спільному добру.

IV. Політика та економіка в діалозі для повноти людського розвитку

189. Політика не повинна зазнавати впливу економіки, як і економіка не повинна піддаватися диктату парадигми технократії, що базується на ефективності. Сьогодні, з огляду на спільне добро, існує серйозна потреба розпочати відвертий діалог політики й економіки щодо служіння життю, особливо життю людини. Порятунок банків за будь-яку ціну, яку змушена платити громадськість, ухиляння від чітких зобов'язань щодо перегляду та реформування всієї системи лише підтверджують абсолютне панування фінансів, яке не має майбутнього і лише викликатиме нові кризові ситуації після повільного, дороговартісного та лише візуального відродження. Фінансова криза 2007–08 рр. дала можливість розвивати нову економіку, уважну до етичних принципів, і відкрила нові шляхи врегулювання спекулятивної фінансової практики та віртуального багатства. Але реакція на кризу не сприяла переосмисленню застарілих критеріїв, які надалі керують світом. Виробництво не завжди є раціональним, і зазвичай воно пов'язане з економічними змінними, які приписують продукції вартість, що не обов'язково відповідає її реальній цінності. Це часто веде до надмірного виробництва деяких товарів і, відповідно, такого впливу на довкілля, якого можна було б уникнути, та має негативні результати для регіональної

економіки¹³³. Фінансова бульбашка також, як правило, призводить до виникнення бульбашки на виробництві. Зрештою, бракує енергійних зусиль для вирішення проблем реальної економіки, яка забезпечує можливості для диверсифікації та вдосконалення продукції, допомагає компаніям добре функціонувати і дає змогу підприємствам малого та середнього бізнесу розвиватися і створювати робочі місця.

190. Слід також пам'ятати про те, що «захист навколишнього природного середовища неможливо забезпечити виключно шляхом здійснення фінансових підрахунків витрат і переваг. Природне довкілля — це одне з таких благ, які неможливо захистити і підтримати ринковими механізмами»¹³⁴. Вкрай важливо уникати сприйняття ринку як чогось магічного, де проблеми вирішуються лише підвищенням прибутків компаній чи окремих людей. Чи варто сподіватися, що люди, опановані прагненням максимальних прибутків, зупиняться на хвилику, щоби поміркувати про шкоду для довкілля, яке вони залишать для майбутніх поколінь? Якщо вони зосереджені лише на прибутках, то ніхто не думатиме про ритми природи, фази її занепаду та відновлення чи про складність екосистем, на які може суттєво впливати втручання людини.

¹³³ Пор. Єпископська Конференція Мексики. Єпископська комісія соціального душпастирства, *Jesucristo, vida y esperanza de los indígenas y campesinos* (14 січня 2008).

¹³⁴ Папська Рада Справедливість і мир, *Компендіум Соціальної Доктрини Церкви*, 470.

Навіть більше, біорізноманіття розглядається врешті-решт як економічні ресурси, придатні для експлуатації, і ніхто не замислюється над істинною цінністю речей, їхнім значенням для людей та культур чи над потребами і проблемами бідних.

191. Коли порушуються ці питання, дехто у відповідь висуває звинувачення в нераціональних спробах стати на заваді прогресу та розвитку людства. Але нам потрібно утверджувати переконання в тому, що сповільнення темпів виробництва та споживання може іноді стимулювати інші форми прогресу та розвитку. Зусилля зі сприяння сталому використанню природних ресурсів – це не витрата грошей, а інвестиція, яка може забезпечити інші економічні вигоди в середньостроковій перспективі. Якщо глянути на картину ширше, побачимо, що урізноманітнені та інноваційні форми виробництва, які менше впливають на довкілля, можуть виявитися дуже прибутковими. Це питання відкритості до різних можливостей, що не обмежують людської творчості та прагнення до прогресу, а радше скеровують цю енергію в нове русло.

192. Для прикладу, більш творчий і краще зорієнтований шлях розвитку виробництва міг би виправити існуючу незбалансованість між надмірними технологічними інвестиціями в споживання та недостатніми інвестиціями для вирішення нагальних проблем, з якими стикається людство. Він міг би створити розумні та

прибуткові способи повторного використання, рефункціоналізації та переробки, а також покращити енергоефективність міст і багато іншого. Диверсифікація виробництва дає якнайповніші можливості людям творити та запроваджувати інновації, водночас захищаючи природне довкілля і створюючи більше робочих місць. Такий творчий підхід сприяв би втіленню нових благородних якостей людини, щоби якнайдостойніше використовувати розум, мужньо та відповідально сприяти сталому й справедливому розвитку в контексті ширшої концепції якості життя. І навпаки, радше негідно, примітивно і поверхово було б настійливо шукати нові форми пограбування природи лише задля досягнення нових можливостей споживання й отримання безпосереднього прибутку.

193. Якщо інколи сталий розвиток мав би включати нові форми зростання, то в інших випадках, враховуючи той ненаситний та безвідповідальний ріст, який ми спостерігали впродовж багатьох десятиліть, також варто подумати про сповільнення зростання шляхом встановлення якихось розумних обмежень чи навіть повернутися назад, перш ніж буде надто пізно. Ми знаємо, що поведінка людей, які все більше і більше споживають та винищують, є неприйнятною, тоді як інші не можуть жити відповідно до своєї людської гідності. Саме тому настав час подбати про зменшення темпів росту в деяких частинах світу, щоб забезпечити інші місця ресурсами для здорового росту. Венедикт XVI зазначав, що «технологічно

розвинуті суспільства повинні бути готовими заохочувати до скромнішого способу життя, зі зменшенням власного споживання енергії та покращенням ефективності її використання»¹³⁵.

194. Щоб виникли нові моделі прогресу, потрібна «переорієнтація моделі глобального розвитку»¹³⁶, що включає роздуми про «значення економіки та її цілі, щоб виправити її вади та відхилення»¹³⁷. Недостатньо захищати природу наполовину, орієнтуючись на фінансові прибутки, чи оберігати довкілля, покладаючись на здобутки прогресу. У цьому питанні половинчасті рішення – це лише відтермінування катастрофи. Насправді слід дати нове визначення прогресу. Технологічний та економічний розвиток, який не залишає після себе досконаліший світ та загалом кращу якість життя, не можна вважати прогресом. По суті, часто якість життя людей фактично знижується – через погіршення якості навколишнього природного середовища, нікудишню якість їжі чи вичерпання ресурсів – на тлі економічного зростання. У цьому контексті розмова про сталий розвиток зазвичай стає способом відвернути увагу та виправдатися, коли екологічні цінності залежатимуть від фінансової системи й технократії, а соціальна й екологічна відповідальність компаній часто зводиться до низки маркетингових заходів та дій, спрямованих на покращення іміджу.

¹³⁵ Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 2010, 9: AAS 102 (2010), 46.

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ Там само, 5: р. 43.

195. Принцип максимізації прибутків, який не зважає на інші міркування, відображає спотворене сприйняття самого поняття економіки: поки виробництво зростає, мало хто замислюється над тим, чи це робиться за рахунок майбутніх ресурсів, чи завдяки належному стану довкілля; поки вирубування лісів дає змогу збільшувати виробництво, ніхто не рахує втрати, які спостерігаємо у вигляді спустошення земель, шкоди, яка завдається біорізноманіттю, чи посилення забруднення довкілля. Це означає, що компанії отримують прибутки, враховуючи і виплачуючи лише мізерну частку від справжньої ціни. Етичною можна вважати лише ту діяльність, коли «прозора враховуються економічні та соціальні витрати при використанні спільних природних ресурсів і коли їх повністю сплачують ті, хто їх спричинив, а не інші народи чи майбутні покоління»¹³⁸. Утилітарна раціональність, яка дає суто статичний аналіз дійсності відповідно до актуальних потреб, проявляється як тоді, коли розподіл ресурсів зумовлює ринок, так і через централізоване економічне планування держави.

196. Що відбувається з політикою? Пам'ятаймо про принцип субсидіарності, який надає свободу в розвитку потенціалу, що існує на кожному рівні суспільства, вимагаючи водночас більше відповідальності за спільне добро від людей, у руках яких зосереджена більша влада. Станом на сьогодні деякі сектори економіки мають більше

¹³⁸ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 50: AAS 101 (2009), 686.

влади, аніж самі держави. Але економіка не може існувати без політики, оскільки тоді вона не буде здатною сприяти розвитку іншої логіки, яка б могла регулювати різні аспекти сучасної кризи. Логіка, у якій немає місця щирому занепокоєнню з приводу проблем довкілля, – це та сама логіка, яка не піклується про інтеграцію найбільш незахищених членів суспільства, адже «в актуальній моделі «успіху» і «власних зусиль», здається, немає сенсу інвестувати в тих, хто зійшов з дистанції, хто слабкий або менш обдарований, щоб вони могли стати на ноги і знайти свій життєвий шлях»¹³⁹.

197. Потрібна далекоглядна політика, спроможна застосовувати новий, цілісний, міждисциплінарний підхід до вирішення різних аспектів кризи. Часто політика сама винна у своїй поганій репутації через корупцію та неспроможність застосовувати здорову громадську політику. Якщо в якомусь регіоні держава не виконує своїх зобов'язань, то деякі бізнес-групи можуть маскуватися під благодійників, утримувати реальну владу у своїх руках і вважати себе вільними від дотримання деяких правил; доходять до толерування різних форм організованої злочинності, контрабанди людьми, торгівлі наркотиками та насильства, які потім дуже складно викоренити. Якщо політика неспроможна подолати таку спотворену логіку і веде безрезультатні переговори, то ми й надалі не будемо здатні вирішити основні про-

¹³⁹ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 209: AAS 105 (2013), 1107.

блеми людства. Стратегія реальних змін вимагає переосмислення дійсності у всій її цілісності, адже не досить включити декілька поверхових екологічних міркувань, не ставлячи під сумнів логіку, яка лежить в основі культури сьогодення. Здорова політика повинна бути спроможною взяти на себе вирішення цієї проблеми.

198. Політика й економіка, як правило, звинувачують одна одну, коли мова йде про бідність та руйнування довкілля. Залишається сподіватися, що вони зможуть визнати власні помилки і знайти форми взаємодії, спрямовані на досягнення спільного добра. Тоді як дехто зосереджується виключно на фінансовій вигоді, а дехто – на утриманні чи посиленні своєї влади, нам залишаються війни чи ілюзорні угоди, і кожна сторона в останню чергу цікавиться тим, щоби дбати про довкілля й захищати тих, хто є найвразливішими. І тут залишається актуальним принцип «єдність понад конфлікт»¹⁴⁰.

V. Релігії у діалозі з наукою

199. Не можна стверджувати, що емпіричні науки дають повне пояснення життя, взаємодії створінь та всієї дійсності. Це було би необґрунтованим порушенням їх методологічних меж. Якщо роздумувати в цих вузьких рамках, то зникають естетичні відчуття, поезія і навіть здатність

¹⁴⁰ Там само, 228: AAS 105 (2013), 1113.

розуму усвідомлювати сенс та мету речей¹⁴¹. Я хотів би нагадати, що «класичні релігійні тексти можуть бути значимими в будь-яку епоху; вони мають мотивуючу силу, яка дає змогу відкривати нові горизонти... Чи розумно та доцільно відкидати їх лише тому, що вони виникали у контексті релігійних переконань?»¹⁴². Власне, наївно було б думати, що етичні принципи можуть виникати цілком абстрактно й відокремлено від будь-якого контексту. Усвідомлення того, що вони сформульовані релігійною мовою, жодним чином не зменшує їх цінності в публічних дебатах. Етичні принципи, які намагається пізнати наш розум, можуть знову з'являтися в іншій формі та втілюватися різними мовами, включаючи й релігійні.

200. Будь-яке технічне рішення, запропоноване наукою, не дасть можливості вирішити серйозні проблеми нашого світу, якщо людство зіб'ється з курсу, якщо ми не матимемо більшої моти-

¹⁴¹ Пор. Енцикліка *Lumen fidei* (29 червня 2013), 34: AAS 105 (2013), 577: «Світлу віри, яке з'єднане з істиною любові, не є чужим матеріальний світ тому, що любов завжди переживається в тілі і в душі; світло віри є завжди світлом воплоченим, що походить зі світлого життя Ісуса. Воно освітлює також і матерію, довіряє її порядку, знає, що в ній відкривається все ширший шлях до гармонії і розуміння. Погляд науки тоді користує з віри, яка запрошує вченого залишатися відкритим до дійсності у всьому своєму невичерпному багатстві. Віра пробуджує критичне чуття, що не дає дослідженню задовольнятися своїми формулами і допомагає зрозуміти, що природа завжди є більшою. Спонукаючи до захоплення перед таїнством сотвореного, віра розширює горизонти розуму, щоб краще просвітити світ, що відкривається в дослідженнях науки».

¹⁴² Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 256: AAS 105 (2013), 1123.

вації, яка уможливило співжиття, жертвність та доброту. Самі віряни покликані сповідувати життя, яке узгоджується із їхньою вірою, а не суперечити їй власними діями. Вони повинні бути завжди відкритими до божої благодаті і черпати наснагу із найглибших переконань про любов, справедливість та мир. Якщо неправильне розуміння власних принципів іноді вело нас до виправдання зловживання природою, до деспотичного панування людини над створінням, воєн, несправедливості й насильства, то ми, віряни, повинні визнати, що, роблячи це, ми не були вірними тій скарбниці мудрості, яку покликані захищати і берегти. Культурні обмеження в різні епохи часто впливали на сприйняття цих етичних та духовних скарбів; але завжди, повертаючись до джерел, релігії зможуть краще реагувати на потреби сьогодення.

201. Більшість людей, які живуть на нашій планеті, визнають, що вони – віруючі, і це повинно спонукати релігії до діалогу заради збереження природи, захисту бідних та формування мережі поваги і братерства. Також слід налагодити діалог між різними науками, оскільки кожна з них може закриватися у власній мові, а спеціалізація веде до деякої ізоляції та абсолютизації власної сфери знань. Це перешкоджає нам ефективно вирішувати екологічні проблеми. Також варто налагодити відкритий та серйозний діалог між різними екологічними рухами, між якими часто трапляються ідеологічні конфлікти. Вагомість екологічної кризи вимагає, аби ми всі працювали

для спільного добра і поступу на шляху діалогу, що потребує терпеливості, аскези й великодушності. Маємо пам'ятати, що «дійсність важливіша, ніж ідеї»¹⁴³.

¹⁴³ Там само, 231: 1114.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ І ДУХОВНІСТЬ

202. Чимало речей слід змінити, але в першу чергу повинні змінитися ми самі, люди. Нам бракує усвідомлення спільного походження, взаємної приналежності та спільного майбутнього. Це базове усвідомлення дало би можливості для розвитку нових переконань, способів поведінки та стилів життя. Перед нами – значний культурний, духовний та освітній виклик, який передбачає тривалий процес відновлення.

І. СТАВКА НА НОВИЙ СТИЛЬ ЖИТТЯ

203. Оскільки ринок виявляє тенденцію до створення механізмів нестримного споживання у спробах продати свою продукцію, то люди можуть легко потрапити в круговерть безцільного придбання та витрачання. Примусове споживацьке ставлення – це лише один приклад того, як впливає на людей техніко-економічна парадигма. Відбувається те, на що вказував вже Романо Гвардіні: «Людина приймає такі речі й форми життя, які їй нав'язують раціональне планування та стандартизовані продукти машинного виробництва, і робить це цілком і повністю з

відчуттям того, що так розумно і правильно»¹⁴⁴. Така парадигма вселяє людям віру в те, що вони вільні, доки у них є уявна свобода споживання. Але насправді таку свободу має меншість, у руках якої зосереджена економічна та фінансова влада. На тлі такого непорозуміння постмодерне людство ще не досягло такої самосвідомості, яка могла б дати нову орієнтацію, і зі страхом переживає цей брак ідентичності. Ми маємо надто багато засобів для незначних і мізерних цілей.

204. Сучасна ситуація у світі «викликає відчуття нестабільності та непевності, яке, своєю чергою, стає ґрунтом для колективного егоїзму»¹⁴⁵. Коли люди стають егоцентричними і замикаються в собі, то їхня жадібність посилюється. Що порожніше серце людини, то більше вона має потребу купувати речі, володіти ними та споживати. Стає майже неможливим приймати обмеження, які встановлює дійсність. У цьому контексті істинний смисл спільного добра також зникає. У міру поширення такого ставлення соціальні норми поважають лише настільки, наскільки вони не суперечать особистим потребам. Тож наше занепокоєння не може обмежуватися виключно загрозою екстремальних кліматичних явищ та природних катастроф, а повинно також поширюватися на катастрофи, які впливають із соціальних криз, оскільки одержимість спожива-

¹⁴⁴ Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg 1965, 66–67.

¹⁴⁵ Іван Павло II, *Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1990*, 1: AAS 82 (1990), 147.

цьким стилем життя, особливо з боку небагатіох вибраних, може призвести лише до насильства та взаємознищення.

205. Але не все ще втрачено, оскільки, хоча люди і можуть деградувати, також можуть себе опанувати, знову виявляти добродесність і ставати кращими, незважаючи на будь-які психологічні та соціальні впливи. Ми можемо чесно подивитися на себе, визнати наше глибоке невдоволення і стати на новий шлях, що приведе до правдивої свободи. Жодна система не може повністю нівелювати нашу прихильність до добра, істини, краси, а також здатність відгукуватися на те, до чого кличе нас Бог у глибині наших сердець. Я закликаю людей у всьому світі не забувати про цю гідність, яка у нас є. Ніхто не має права її в нас відібрати.

206. Зміна стилів життя може спричинити здоровий тиск на тих, у чиїх руках зосереджено політичну, економічну та соціальну владу. Цього й досягають рухи, спрямовані на захист прав споживачів, бойкотуючи певну продукцію. Вони виявляються успішними в зміні форми роботи компаній, оскільки змушують їх враховувати вплив на довкілля і на схеми виробництва. Компанії однозначно можуть знайти способи, як виробляти по-іншому. Це вказує нам на серйозну потребу відчуття соціальної відповідальності з боку споживачів. «Купівля – це завжди не лиш

економічна, але й моральна дія»¹⁴⁶. Тому сьогодні «питання забруднення природного довкілля змушує кожного з нас замислитися над відповідальністю за свою поведінку»¹⁴⁷.

207. Хартія Землі закликала всіх нас залишити позаду період самознищення і розпочати все заново, але ми поки що не сформували універсальне усвідомлення, потрібне для його досягнення. Тому я наважуюся знову нагадати про цей важливий виклик: «Як ніколи раніше за всю історію, спільна доля спонукає нас шукати нового початку... Нехай наша доба стане часом, який запам'ятають як пробудження благоговіння до життя, тверде рішення щодо досягнення сталого розвитку, зростаюче прагнення справедливості та миру і радісне святкування життя»¹⁴⁸.

208. Ми завжди можемо розвивати в собі нову здатність не замикатися в собі, а виходити назустріч іншим. Без неї неможливо визнати справжню цінність інших творінь, зробити щось для добра інших, встановити собі обмеження, щоби уникнути страждань та руйнування того, що нас оточує. Фундаментальна настанова виходу з власного «я», яка пронизує ізолювану й егоцентричну свідомість, — це той корінь, який уможливорює всебічне піклування про інших і про довкілля,

¹⁴⁶ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 66: AAS 101 (2009), 699.

¹⁴⁷ Венедикт XVI, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 2010, 11: AAS 102 (2010), 48.

¹⁴⁸ Хартія Землі, Гаага (29 червня 2000).

а також породжує моральну реакцію оцінювати вплив кожної нашої дії та особистих рішень на світ довкола нас. Якщо нам вдасться подолати індивідуалізм, то ми справді зможемо сформувати інший стиль життя і зумовити значні зміни в суспільстві.

II. ВИХОВАННЯ ЗАДЛЯ СОЮЗУ МІЖ ЛЮДСТВОМ ТА ПРИРОДНИМ ДОВКІЛЛЯМ

209. Усвідомлення вагомості сьогоденної культурної й екологічної кризи слід трансформувати в нові звички. Чимало людей знають, що сучасного прогресу та простого накопичення речей та задоволень недостатньо для того, щоби наповнити людське серце сенсом і радістю, однак вони почуваються неспроможними відмовитись від ринкових пропозицій. У тих країнах, які повинні внести найбільші зміни в поведінку споживачів, молоді люди виявляють нову екологічну чутливість і благородний дух, і деякі з них ведуть гідну заохочення боротьбу, спрямовану на захист довкілля. Однак вони зростають в оточенні надмірного споживацтва та заможності, тому їм важко сформувати інші звички. Таким чином ми стикаємося з проблемою освіти та виховання.

210. Екологічне виховання розширило свої цілі. Якщо попервах воно в основному зосереджувалося на науковій інформації, підвищенні свідомості та запобіганні екологічним ризикам, то тепер воно, як правило, включає критику «міфів» сучасності, що базуються на утилітарному ставленні

(індивідуалізм, необмежений прогрес, конкуренція, споживацький підхід, нерегульований ринок). Воно також намагається відновити різні рівні екологічної рівноваги: внутрішню гармонію із самим собою, солідарну – з іншими, природну – з усіма живими істотами, духовну – з Богом. Екологічне виховання покликане домогтися наблизитись до Таїнства, яке надає екологічній етиці найглибшого значення. З іншого боку, є вихователі, спроможні відкрити нові педагогічні форми екологічної етики й допомогти людям зростати, виявляючи солідарність, відповідальність і піклування, засноване на співчутті.

211. Однак це виховання, покликане створити «екологічне громадянство», іноді обмежується наданням інформації і не формує позитивних звичок. Існування законів і правил не досить у довгостроковій перспективі для того, щоби припинити погану поведінку, навіть якщо існуюватимуть ефективні механізми контролю. Щоб закони могли внести значні, довгострокові зміни, більшість членів суспільства повинні бути належно вмотивовані сприймати їх і бути готовими змінюватися особисто. Лише завдяки плеканню фундаментальних чеснот можна самовіддано віддатись екологічному служінню. Особа, яка може собі дозволити витратити і споживати більше, але взяла за звичку дещо тепліше одягатись замість того, щоб увімкнути опалення, виявляє переконання та ставлення, які допоможуть захистити довкілля. Дуже благородно взяти на себе обов'язок дбати про створіння маленькими

щоденними діями, і чудово, якщо виховання мотивуватиме до цього, формуючи відповідний стиль життя. Плекання екологічної відповідальності може спонукати до дій, які безпосередньо й суттєво вплинуть на захист довкілля: наприклад, до уникнення використання пластику та паперу, зменшення споживання води, роздільного збору відходів, приготування такої кількості їжі, яка потрібна для споживання, піклування про інших живих істот, використання громадського транспорту чи спільного користування автомобілем кількома особами, насадження дерев, вимикання зайвого освітлення тощо. Усі вони відображають великодушну й гідну творчість, яка виявляє в людях найкраще. Повторне використання речей замість швидкого викидання, якщо це робиться на основі глибокої мотивації, може стати актом любові, який виражає нашу власну гідність.

212. Ми не повинні думати, що ці зусилля нічого у світі не змінять. Ці дії поширюють в суспільстві добро, яке завжди приносить невидимі плоди, оскільки спричинюють добро в лоні землі, яке має тенденцію поширюватись, інколи непомітно. Окрім того, така поведінка може відновити наше почуття особистої гідності, дати змогу жити повніше й досягнути цінність життя на землі.

213. Екологічне виховання може проводитись у різних середовищах і завдяки різним інструментам, серед яких школа, сім'я, засоби масової інформації, катехизація тощо. Добре шкільне

виховання в молодому віці засіває зерна, які даватимуть плоди упродовж життя. Однак хочу наголосити на провідній ролі сім'ї, яка є «місцем, у якому життя – дар Божий – можна належним чином прийняти і захистити від багатьох нападок, яким воно піддається, і де можна розвиватися відповідно до вимог справжнього зростання людини. Перед лицем так званої культури смерті сім'я є центром культури життя»¹⁴⁹. У сім'ї ми спершу вчимося, як виявляти любов та повагу до життя; нас вчать, як правильно використовувати речі, дотримуватися порядку та чистоти, прищеплюють повагу до місцевої екосистеми, навчають піклуватися про всіх створених істот. У сім'ї ми здобуємо цілісну освіту, яка дає змогу гармонійно розвиватися і дозрівати як особистість. У сім'ї ми вчимося просити, не вимагаючи, казати «спасибі», виявляючи щиру вдячність за те, що нам дають, контролювати свою агресивність і жадобу, а також просити пробачення за завдану шкоду. Ці прості вияви ввічливості, яка йде від щирого серця, допомагають формувати культуру спільного життя та повагу до нашого оточення.

214. Політика та різні громадські асоціації повинні допомагати формувати свідомість людей. Це завдання також стоїть перед Церквою. Усі християнські спільноти мають відігравати важливу роль у цьому вихованні. Я сподіваюсь, що наші семінарії і монаші формаційні інституції будуть плекати відповідальне самообмеження, вдячне

¹⁴⁹ Іван Павло II, Енцикліка *Centesimus annus* (1 травня 1991), 39: AAS 83 (1991), 842.

споглядання світу, піклування про потреби бідних і захист довкілля. Оскільки ставки високі, нам потрібні не лише установи, які накладають штрафи за шкоду, завдану довкіллю; варто подбати про взаємний контроль і виховання.

215. У цьому контексті «не можна не враховувати зв'язок між хорошим естетичним вихованням і збереженням здорового довкілля»¹⁵⁰. Навчаючись бачити й цінувати красу, визволяємося від прагматичного утилітаризму. Якщо хтось не навчився зупинятися і бачити та цінувати красиве, то не слід дивуватися, що для такої людини все перетворюється на речі, які можна використовувати чи навіть зловживати ними без жодних докорів сумління. Водночас, якщо хочемо досягти значних змін, то ми повинні усвідомити, що деякі способи мислення і справді впливають на нашу поведінку. Наші зусилля, спрямовані на виховання та освіту, будуть недостатніми і неефективними, якщо ми не намагатимемося сприяти формуванню нового способу мислення про людей, життя, суспільство та наші стосунки з природою. Інакше парадигма споживацького ставлення завдяки засобам масової інформації та надзвичайно ефективним ринковим механізмам продовжуватиме прогресувати.

¹⁵⁰ Іван Павло II, *Послання до Всесвітнього дня миру 1990*, 14: AAS 82 (1990), 155.

III. ЕКОЛОГІЧНЕ НАВЕРНЕННЯ

216. Багата духовна спадщина християн – плід двадцяти століть особистого й спільного досвіду – може зробити цінний внесок в оновлення людського роду. Я хотів би запропонувати християнам декілька принципів екологічної духовності, які ґрунтуються на переконаннях нашої віри, оскільки вчення Євангелії має безпосередній вплив на те, як ми думаємо, відчуваємо та живемо. Ідеться передусім не про якісь ідеї, а про те, як духовність може мотивувати більш чуйно ставитися до захисту нашого світу. Адже не можна займатися великими справами лише на основі науки без духовності, що здатна надихати нас, без «внутрішнього імпульсу, який наснажує, мотивує, живить і надає значення нашій особистій чи спільнотній діяльності»¹⁵¹. Треба визнати, що християни не завжди належно приймали і примножували духовні скарби, даровані Господом Церкві, – те багатство, в якому духовність не відділена від тілесності, природи чи реалій земного життя, а живе з ними і в них, у єдності зі всім, що нас оточує.

217. Оскільки «зовнішні пустелі у світі збільшуються, бо внутрішні пустелі стали безмежними»¹⁵², то екологічна криза вимагає глибокого внутрішнього навернення. Утім, деякі вірні й

¹⁵¹ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 261: AAS 105 (2013), 1124.

¹⁵² Венедикт XVI, *Проповідь з нагоди урочистого початку понтифікату*: AAS 97 (2005), 710.

побожні християни, покладаючись на реалізм і прагматизм, схильні глузувати з проявів занепокоєння станом довкілля. Інші поведуться пасивно, не хочуть змінювати своїх звичок і, як результат, стають непослідовними. Тож усе, що їм потрібно, це «екологічне навернення», через яке наслідки зустрічі з Ісусом Христом проявлятимуться в їхньому ставленні до навколишнього світу. Реалізація на практиці покликання захисника Божого створіння належить до сутності чеснотливого життя – це зовсім не допоміжний чи вторинний аспект нашого християнського досвіду.

218. Пригадуючи постать святого Франциска з Асижа, ми усвідомлюємо, що здорові стосунки зі створінням – це частина досконалого особистого навернення, яке включає визнання нами помилок, гріхів та невдач і веде до щирого покаяння та бажання змінитися. Австралійські єпископи говорили про важливість такого навернення на шляху досягнення примирення зі створінням: «Щоб досягнути цього примирення, мусимо проаналізувати наше життя й визнати те, яким чином ми завдали шкоди Божому творінню своїми вчинками і бездіяльністю. Нам потрібно відчувати навернення чи зміну в серці»¹⁵³.

219. Усе ж таки, щоби виправити надзвичайно складну ситуацію, в якій опинився сьогодні світ, не досить кожному зокрема стати кращим. Окремі люди можуть втратити свою здатність і свободу

¹⁵³ Конференція католицьких єпископів Австралії, *A New Earth. The Environmental Challenge* (2002).

долати утилітарний менталітет і врешті-решт стати жертвами неетичної культури споживацтва, позбавленої соціальної чи екологічної свідомості. Соціальні проблеми слід вирішувати за допомогою мережі спільнот, а не лише сумою окремих добрих вчинків. Це завдання «висуватиме до людини такі величезні вимоги, що вона ніколи не зможе виконати їх, діючи лише з власної ініціативи або ж навіть шляхом об'єднаних зусиль людей, вихованих у дусі індивідуалізму. Потрібні об'єднані сили і спільні ефективні дії»¹⁵⁴. Екологічне навернення, необхідне для досягнення сталих змін, – це також навернення суспільства.

220. Це навернення передбачає ряд основоположних настанов, які об'єднуються, стаючи джерелом великодушного та сповненого ніжності піклування про довкілля. Насамперед воно передбачає вдячність і безкорисливість, визнання, що світ – це дар любові Отця небесного. З цього випливає, що слід відрікатися без сподівання на винагороду і робити добрі вчинки не для того, щоб їх хтось побачив чи визнав: «Нехай твоя ліва рука не знає, що робить твоя права: щоб твоя милостиня була таємна, і Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі» (Мт 6,3–4). Воно також передбачає сповнене любові усвідомлення, що ми не відокремлені від решти створіннь, а об'єднані з іншими істотами всесвіту в цінну всеохоплюючу спільноту. Як віруючі люди, ми розглядаємо світ не ззовні, а зсередини, свідомі зв'язків, якими Отець об'єднав нас з усіма створіннями. Оскільки

¹⁵⁴ Romano Guardini, *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg 1965, 72.

екологічне навернення дає змогу проростати нашим особливим здібностям, отриманим від Бога, воно також може надихнути віруючу людину на творчість та ентузіазм для вирішення світових драм, приносячи себе в «жертву живу, святу, приємну Богові» (Рим 12,1). Ми сприймаємо наше верховенство не як причину особистої слави чи безвідповідального панування, а як ще одну можливість, яка своєю чергою вимагає серйозної відповідальності, що впливає з нашої віри.

221. Деякі переконання нашої віри, про які говорилося на початку цієї Енцикліки, можуть допомогти наповнити це навернення багатим змістом, як, наприклад, усвідомлення того, що кожне створіння відображає частину Бога і сповіщає те, що може нас повчити, чи певність того, що Христос прийняв на себе цей матеріальний світ і тепер, Воскреслий, живе в глибині кожної істоти, оточуючи її своєю любов'ю й наповнюючи своїм світлом. Це саме стосується пізнання того, що Господь створив цей світ, заклавши в нього порядок і динамізм, які люди не мають права ігнорувати. У Євангелії читаємо, що Ісус говорить про птахів небесних: «Ані один з них не забутий у Бога» (Лк 12,6). Як же ж можемо тоді ми зле поводитися з ними чи кривдити їх? Я закликаю всіх християн унаочнити цей вимір їх навернення, даючи силі і світлу отриманої благодаті змогу поширитись також на відносини з іншими створіннями та навколишнім світом і плекати такі возвишені братні стосунки зі всім створінням, які блискуче уособлював святий Франциск з Асиза.

IV. РАДІСТЬ І МИР

222. Християнська духовність пропонує альтернативне розуміння якості життя, надихає на пророчий та контемплятивний стиль життя, здатний бути джерелом глибокої насолоди без одержимості споживанням. Важливо засвоїти давнє вчення, викладене в різних релігійних традиціях і, зокрема, в Біблії. Це переконання, що «менше є більшим». Постійне збільшення можливостей для споживання відволікає серце і перешкоджає цінувати кожен рік і кожен мить. Натомість щира присутність у кожному вияві реальності, яким би незначним він не був, відкриває для нас незрівнянно ширші горизонти розуміння й самореалізації. Християнська духовність сприяє зростанню поміркованості і здатності задовольнятися малим. Це шлях повернення до тої простоти, яка дає змогу зупинитися й цінувати незначні речі, бути вдячним за можливості, що дає нам життя, не залежати духовно від усього, що маємо, й не жалкувати про те, чого нам бракує. Цей шлях передбачає також уникнення динаміки владарювання і накопичення джерел насолоди заради них самих.

223. Поміркованість, яку практикуємо добровільно і свідомо, дарує свободу. Це не ознака другорядного або менш насиченого життя. Навпаки, це спосіб прожити його в усій повноті. Дійсно, більше тішаться і краще проживають кожен мить ті, хто покинув дрібязкову метушню в нескінченному пошуку чогось, чого вони

ще не мають. Вони пізнають, як цінувати кожную людину, кожную річ, навчаються найпростіших речей і того, як цим насолоджуватися. Отже, вони здатні відкинути незадоволені бажання, применшити виснаження й одержимість ними. Навіть задовольняючись найменшим, вони можуть жити повним життям, а передусім плекати інші джерела насолоди і тішитися братерськими зустрічами, служінням, розвитком власних талантів, музикою та мистецтвом, спілкуванням з природою, молитвою. Щастя вимагає вміння обмежити деякі потреби, що лише ослаблюють нас, залишаючись відкритими для різних можливостей, що їх дає нам життя.

224. Поміркваність і покора не надто цінувалися в минулому столітті. Однак там, де практикування тієї або іншої чесноти в особистому чи суспільному житті занепадає, постають численні порушення рівноваги, у тому числі й у довіллі. Тому нині недостатньо лише говорити про збереження цілісності екосистем. Ми повинні насмілитися завести мову про цілісність людського життя, потребу плекання й об'єднання всіх великих цінностей. Щойно ми втратимо нашу смиренність і захопимося можливістю безмежного панування над усім, це неминуче призведе до шкоди як для суспільства, так і для довілля. Нелегко популяризувати такий різновид здорової покірності чи щасливої поміркваності, якщо ми стаємо автономними, якщо виключаємо Бога з нашого життя чи замінюємо його власним «єго» і вважаємо, що наші суб'єктивні відчуття можуть визначити, що добре, а що зле.

225. З іншого боку, ніхто не може досягти повноти відчуття щастя від поміркованості інакше, ніж перебуваючи в мирі з самим собою. Правильне розуміння духовності полягає і в тому, щоб розширити наше розуміння миру, яке означає значно більше, ніж просто відсутність війни. Внутрішній мир тісно пов'язаний з піклуванням про екологію і суспільне благо, оскільки, правдиво втілений, відображається в збалансованому способі життя, пов'язаному з поставою благоговіння, яка допомагає нам глибше зрозуміти життя. Природа сповнена словами любові, проте як нам розчутити їх у постійному шумі, коли багато речей навколо постійно відволікають і вселяють тривогу, коли поверхове стало культом? Чимало людей відчують надзвичайний дисбаланс, який штовхає їх на безтямні вчинки й примушує бути постійно зайнятими, поспішати, що, своєю чергою, призводить до нехтування всім довкола. Це також відображається на їхньому ставленні до природного довкілля. Інтегральна екологія вимагає присвятити час відновленню сповненої спокою гармонії зі створінням і застановитися над нашим стилем життя та ідеалами для споглядання Творця, який живе серед нас і в нашому довкіллі, чия присутність «не треба створювати, тільки відкривати, знаходити»¹⁵⁵.

226. Мова йде про настанову серця, яка дає змогу переживати все зі спокоєм та уважністю і бути присутнім для кожного сповна, не роздумуючи над тим, що буде далі; сприймати кожну мить

¹⁵⁵ Апостольське звернення *Evangelii gaudium* (24 листопада 2013), 71: AAS 105 (2013), 1050.

як Божий дар, який треба прожити вповні. Ісус навчав нас такого ставлення, коли запрошував подивитися на польові лілії та птахів небесних чи коли побачив чоловіка і, знаючи його неспокій, «поглянувши на нього, вподобав його» (Мк 10,21). Він був повністю присутній для кожної людини і для кожного створіння, і таким чином показав нам шлях подолання того нездорового неспокою, який робить нас поверховими, агресивними й неконтрольованими споживачами.

227. Одним із виявів цього ставлення є внутрішня застанова перед і після їжі подякувати Богу. Я прошу всіх віруючих відновити цей звичай і глибоко відчутти його зміст. Ця мить благословення, якою б короткою вона не була, нагадує нам про залежність від Господа в житті, зміцнює наше почуття вдячності за дари створіння; слугує визнанням для тих, хто своєю працею забезпечує нас цими благами і посилює нашу солідарність із найбільш нужденними.

V. ЛЮБОВ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ

228. Піклування про природу є частиною стилю життя, що включає здатність жити разом, у єдності. Ісус нагадав нам, що наш Бог є нашим спільним Батьком, і саме це робить нас братами і сестрами. Братська любов може бути лише безкорисливою, вона ніколи не може означати винагороду для інших за те, що вони зробили чи зроблять для нас. Тому любити ворогів – мож-

ливо. Ця ж безкорисливість надихає нас любити й приймати вітер, сонце і хмари, навіть попри те, що контролювати їх ми не здатні. У цьому сенсі говоримо про «вселенське братство».

229. Ми повинні знову відчутти, що потребуємо одне одного, несемо відповідальність за інших і світ, що варто бути добрим і чесним. Ми бачили досить аморальності, висміювання етичних принципів, глузування з добра, віри і чесності. Настав час визнати, що безтурботна поверховість не принесла нам нічого доброго. Руйнування основ суспільного життя призводить врешті до взаємного протистояння, коли кожен захищає власні інтереси, до нових форм насилля й жорстокості та перешкод у плеканні правдивої культури піклування про довкілля.

230. Приклад святої Терезії з Лізьє спонукає нас практикувати «малий шлях» любові, не оминати нагоди для доброго слова, посмішки чи найменшого жесту, що сіє мир і дружбу. Інтегральна екологія також складається з простих щоденних кроків, які ламають логіку насилля, експлуатації й егоїзму. Зрештою, світ сліпого споживання водночас є світом, що кривдить життя у всіх його формах.

231. Любов, сповнена малих жестів взаємного піклування, стосується також громадянського та політичного життя; вона проявляється у кожній дії, метою якої є покращення світу. Любов до суспільства і відданість спільному благу – це прекрасне вираження любові до ближнього, що

впливає не тільки на взаємини між людьми, але й на «макростосунки», тобто соціальні, економічні та політичні¹⁵⁶. Тому Церква пропонує світові ідеал «цивілізації любові»¹⁵⁷. Любов у соціальній сфері – це ключ до справжнього розвитку: «Щоб зробити суспільство людянішим, більш гідним людської особи, слід відновити цінність любові в суспільному житті (у політичній, економічній і культурній сферах) і зробити її постійною і найвищою нормою будь-якої діяльності»¹⁵⁸. У цій концепції, разом зі значимістю щоденних кроків, громадянська любов спонукає нас вибудовувати місткіші стратегії для запобігання руйнуванню довкілля і плекати «культуру піклування», що пронизує все суспільство. Коли чуємо, що Господь закликає нас бути посередниками між іншими в цій суспільній динаміці, ми повинні усвідомлювати, що це також частина нашої духовності, акт любові до ближнього, який сам по собі вдосконалює й освячує нас.

232. Не всі покликані до безпосередньої участі у політичному житті, однак у суспільстві існує незліченна кількість організацій, діяльність яких спрямована на досягнення суспільного блага, які захищають довкілля – природне чи міське. Деякі, наприклад, турбуються про громадські місця (будівлю, фонтан, занедбаний пам'ятник, ланд-

¹⁵⁶ Венедикт XVI, Енцикліка *Caritas in veritate* (29 червня 2009), 2: AAS 101 (2009), 642.

¹⁵⁷ Павло VI, Послання з нагоди Всесвітнього дня миру 1977: AAS 68 (1976), 709.

¹⁵⁸ Папська Рада Справедливість і Мир, *Компендіум Соціальної Доктрини Церкви*, 582.

шафт, площу) і намагаються захищати, відновлювати чи вдосконалювати або прикрашати їх як об'єкти, які належать усім. Навколо цих суспільних дій розвиваються та вибудовуються взаємини, з'являються нові місцеві суспільні структури. Таким чином, громада може визволитись від споживацької байдужості. Це включає також формування спільної ідентичності, історії, яку варто пам'ятати і передавати далі. Так, про світ та якість життя найнужденніших піклуються з почуттям солідарності, яке водночас допомагає усвідомити, що ми живемо у спільному домі, що його Бог довірив нам. Ці суспільні дії, що втілюють безкорисливу любов, можуть також стати великим духовним досвідом.

VI. САКРАМЕНТАЛЬНІ ЗНАКИ і СВЯТКУВАННЯ ВІДПОЧИНКУ

233. Всесвіт розвивається в Бозі, який суцільно наповнює його. Тож таїнство присутнє в листку, гірській стежці, краплі роси, обличчі бідняка¹⁵⁹. Ідеал полягає не просто в тому, щоб перейти від зовнішнього до внутрішнього й там, у душі, відкрити Божу дію, а також у тому, щоб поба-

¹⁵⁹ Духовний учитель Алі аль-Хаввас на основі особистого досвіду підкреслив необхідність не надто розділяти створіння до-воколишнього світу від глибинного пережиття Бога. Він стверджував: «Не варто упереджено засуджувати людей за те, що вони екстатично захоплюються музикою і поезією. Є якась невловима таємниця в кожному з рухів і звуків цього світу. Посвячені набувають здатності вловлювати, що говорить вітер, який віє, дерева, які схилились, розуміти мову води, дзиччання мух, скрипіння дверей, спів птахів, звук струн, мелодії флейти, зітхання хворих, стогін пригнічених...» (Eva De Vitray-Meyerovitch [ed.], *Anthologie du soufisme*, Paris 1978, 200).

чити Його в усьому, так, як вчить нас святий Бонавентура: «Споглядання є більш досконалим у міру того, чим більше людина відчуває в собі дію Божої благодаті або чим краще вона вміє розпізнати Бога в інших створіннях»¹⁶⁰.

234. Святий Іван від Хреста вчив, що все добро, яке перебуває в реаліях і знаннях цього світу, «присутнє в Бозі безкінечно й у найвищому сенсі, чи краще сказати, що кожна з цих великих реалій – це Бог»¹⁶¹. Не тому, що земні речі, які піддаються визначенню, дійсно божественні, а через те, що містик засвідчує внутрішній зв'язок між Богом і всіма створіннями і таким чином відчуває, що «всі речі – Бог»¹⁶². Коли він захоплюється величністю якоїсь гори, то не може відділити цей досвід від Бога й усвідомлює, що пережитий внутрішній трепет слід ввірити Господу: «Гори височіють; їх багато, вони величезні, прекрасні, граціозні, квітучі й запашні. Ці гори для мене – як мій Улюблений. Безлюдні долини тихі, відрадні, прохолодні, тінисті й сповнені джерельної води; у різноманітні гаїв, у солодких піснях птахів – благодатний відпочинок і радість для відчуттів, їхня самотність і тиша оновлюють нас і дарують нам спокій. Ці долини для мене – як мій Улюблений»¹⁶³.

¹⁶⁰ *In II Sent.*, 23, 2, 3.

¹⁶¹ *Cántico Espiritual*, XIV, 5.

¹⁶² *Там само*.

¹⁶³ *Там само*, XIV, 6–7.

235. Святі тайни – особливий спосіб піднесення Богом природи, внаслідок чого вона стає засобом посередництва з надприродним життям. Через наше поклоніння Йому ми отримуємо можливість обійняти світ на іншому рівні. Вода, нафта, вогонь і кольори сприймаються у всій їхній символічній силі й єднаються у нашій хвалі. Рука, що благословляє, – інструмент Божої любові, відображення близькості Ісуса Христа, який прийшов супроводжувати нас на життєвій дорозі. Вода, яку проливають над тілом немовляти під час Хрещення, є ознакою нового життя. Зустріч з Богом не означає втечу від цього світу чи відвертання від природи. Це набуває особливої ясності в духовності християнського Сходу. «Краса, що на сході є одним з найулюбленіших визначень, що виражає небесну гармонію і модель преображення роду людського, проявляється всюди: у формі церков, у звуках, кольорах, у світлі та запахах»¹⁶⁴. Для християн усі створіння матеріального всесвіту мають свій істинний сенс у втіленому Слові, бо Син Божий мав у собі частину матеріального світу, яку виплекав у сім'я повного перетворення. «Християнство не заперечує матерії та тілесності. Навпаки, їх цінність найбільше проявляється в літургічних діях, коли людське тіло розкривається в своїй внутрішній природі як храм Духа Святого та єднається з Христом, який сам воплотився в тілі заради спасіння світу»¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Іван Павло II, Апостольське звернення *Oriente lumen* (2 травня 1995), 11: AAS 87 (1995), 757.

¹⁶⁵ Там само.

236. У Євхаристії все створіння знаходить своє найбільше піднесення. Благодать, яка намагається проявитися видимим способом, отримала неперевершене вираження, коли сам Бог став людиною і віддав себе на поживу своїм створінням. Господь у кульмінації таїнства Втілення хоче досягнути наших найбільших глибин через шматочок матерії. Він приходить не з гори, а зсередины, щоб ми могли зустріти Його у нашому власному світі. У Євхаристії повноти вже досягнуто; вона – живий центр всесвіту, суть любові й невичерпного життя, що б'є через край. Поєднаний у втіленому Синові, присутній у Євхаристії, цілий космос дякує Богу. Істинно, сама Євхаристія за суттю своєю є діянням космічної любові: «Так, космічної! Бо навіть і тоді, коли Євхаристія славиться на маленькому вівтарі сільської церкви, вона святкується на вівтарі цілого світу»¹⁶⁶. Євхаристія поєднує небо та землю, вона охоплює й проникає в усе створіння. Світ, що вийшов з рук Господа, повертається до Нього в благословенному та всецілому поклонінні: у хлібі Євхаристії «створіння наближається до обожествлення, до святого весілля, до об'єднання із самим Творцем в одне ціле»¹⁶⁷. Так Євхаристія також є джерелом світла та мотивації для нашого піклування про довкілля, спонукає нас бути охоронцями всього створіння.

¹⁶⁶ Іван Павло II, Енцикліка *Ecclesia de Eucharistia* (17 квітня 2003), 8: AAS 95 (2003), 438.

¹⁶⁷ Венедикт XVI, Проповідь у часі Божественної Літургії з нагоди свята Пресвятої Євхаристії (15 червня 2006): AAS 98 (2006), 513.

237. У неділю участь у Євхаристії має особливе значення. Подібно до юдейської суботи, неділя є днем зцілення наших стосунків з Богом, з нами самими, з іншими та навколишнім світом. Неділя є днем Воскресіння, «першим днем» нового творіння, первоплодом якого є воскресле людство Господа – запорука остаточного переображення усієї створеної дійсності. Окрім того, цей день провіщає «вічний спочинок людини в Бозі»¹⁶⁸. Таким чином християнська духовність єднає в собі цінність відпочинку і свята. Ми схильні звести споглядальний відпочинок до рівня чогось непродуктивного та зайвого, забуваючи при цьому, що таким чином ми забираємо в роботи, яку здійснюємо, найголовніше – її сенс. Ми покликані включити в роботу вимір сприйнятливості й безкорисливості, що не має нічого спільного з бездіяльністю. Мова йде про інший різновид роботи, який є частиною нашої сутності. Таким чином людська діяльність оберігається не лише від порожньої активності, а й від неприборканої ненаситності й ізольованої свідомості, що призводить до гонитви лише за особистою вигодою. Закон щотижневого відпочинку забороняв працювати в сьомий день, «щоб перепочив і віл твій, і осел твій, і щоб віддихалися на волі син рабині твоєї і чужинець» (Вих. 23,12). Відпочинок відкриває ширшу перспективу, що відновлює нашу чутливість до прав інших. Тож день відпочинку, центром якого є Євхаристія, освітлює весь тиждень, заохочує піклуватися про природу та бідних.

¹⁶⁸ Катехизм Католицької Церкви, 2175.

VII. ПРЕСВЯТА ТРІЙЦЯ ТА ВІДНОСИНИ МІЖ СТВОРІННЯМИ

238. Отець – першоджерело всього, сповнена любові основа, яка пов'язує все, що існує. Син, який Його відображає і через якого було все створене, поєднав себе з землею в той час, коли воплотився в лоні Марії. Дух Святий, нескінченний союз любові, незримо присутній у самому серці всесвіту, надихає й відкриває нові шляхи. Світ було створено трьома Особами – єдиним Божественним початком, але кожна з них здійснювала виконання спільного творіння згідно зі своєю, притаманною лише їй сутністю. Отож, «коли ми з захопленням споглядаємо всесвіт у всій його величі і красі, ми повинні славити всю Трійцю»¹⁶⁹.

239. Для християн віра в Бога єдиного у тринітарній спільноті веде до переконання, що вся дійсність несе у своєму серці печать Трійці. Святий Бонавентура навіть висловив думку про те, що люди перед гріхопадінням могли бачити, як кожне створіння «свідчить про Бога єдиного у Пресвятій Трійці». Відображення Трійці було видиме в природі, «коли ця книга була відкрита для людини, а наші очі ще не затьмарилися»¹⁷⁰. Францисканський святий вчить нас: кожне створіння несе в собі особливу тринітарну структуру, настільки реальну, що її без зусиль

¹⁶⁹ Іван Павло II, *Катехиза* (2 серпня 2000), 4: *Insegnamenti* 23/2 (2000), 112.

¹⁷⁰ Bonaventura, *Quaest. disp. de Myst. Trinitatis*, 1, 2, concl.

можна побачити, якби ж тільки людський погляд не був таким обмеженим, затуманеним і слабким. Таким чином він вказує нам на виклик розшифрувати дійсність у Тринітарному ключі.

240. Божі Особи – це сталі відносини, а світ, створений за образом Божим, – плетиво відносин. Створіння прагнуть до Бога, і, своєю чергою, кожній живій істоті притаманний потяг до інших речей, тож у всесвіті ми бачимо безліч постійних і таємно переплєтених взаємозв'язків¹⁷¹. Це спонукає нас не тільки захоплюватися розмаїттям зв'язків між створіннями, а й знаходити ключ до власної реалізації. Дійсно, людська особистість краще зростає, зріє та освячується відповідно до того, як вона полишає себе саму заради життя в єдності з Богом, з іншими та всіма створіннями. Так вона набуває у власному житті тринітарного динамізму, який Бог закарбував у ній на початку творіння. Усе взаємозалежне, і це спонукає нас розвивати духовність всесвітньої солідарності, що впливає з таїнства Пресвятої Трійці.

VIII. ЦАРИЦЯ ВСЬОГО СТВОРІННЯ

241. Марія, Мати, яка піклувалася про Ісуса, тепер з материнською любов'ю та болем опікується зраненим світом. Так само як оплакувало її вражене серце смерть Ісуса, так горює вона тепер через страждання розіп'ятих бідняків і створінь цього світу, які знищує сила людини. Вона живе

¹⁷¹ Пор. Тома Аквінський, *Summa Theologiae* I, q. 11, art. 3; q. 21, art. 1, ad 3; q. 47, art. 3

з Ісусом, повністю преображена, і всі створіння оспівують її красу. Вона – Жінка, «одягнена в сонце, і місяць під стопами її, а на голові її вінець із дванадцяти зірок» (Одкр 12,1). На небо взята, вона – Мати і Цариця всього створіння. В її прославленому тілі разом із Воскреслим Христом частина створіння досягла повноти своєї краси. Вона не лише зберігає у своєму серці ціле життя Ісуса, яке дбайливо оберігала (пор. Лк 2,19. 51), але й розуміє значення всіх речей. Тому ми просимо її допомогти нам подивитися на цей світ мудрішими очима.

242. Поруч з нею у Святому Сімействі з Назарета присутня постать Святого Йосифа. Своєю працею й великодушною присутністю він піклувався про Марію та Ісуса і захистив їх від насильства неправедників, привівши до Єгипту. Євангелія зображає його як справедливого, працелюбного та сильного чоловіка. Утім, він проявляє велику чуйність, притаманну не слабким, а насправді сильним, тим, хто уважно ставиться до реальності, щоб покірно любити і служити. Саме тому він проголошений покровителем Вселенської Церкви. Він також може навчити нас виявляти опіку, надихнути з великодушністю й ніжністю оберігати цей Богом довірений нам світ.

ІХ. ЗА СОНЦЕМ

243. У кінці шляху ми зустрінемося віч-на-віч із нескінченною красою Бога (пор. 1 Кор 13,12) і зможемо в блаженному захопленні відчитати

таємницю всесвіту, який з нами перебуватиме у неосяжній повноті. Так, ми подорожуємо до вічної суботи, нового Єрусалима, до нашого спільного дому на небі. Ісус каже: «От нове творю все» (Одкр 21,5). Вічне життя буде спільно пережитим блаженним захопленням, у якому кожна істота через світле преображення займе своє належне місце і буде мати чим поділитися з остаточно визволеними нужденними.

244. Тим часом ми об'єднуємо зусилля для піклування про цей довірений нам дім, знаючи, що все добро, яке існує в ньому, буде взяте на Небесний бенкет. Спільно зі всіма створіннями ми прямуємо цією землею в пошуках Бога, бо «якщо світ має початок, якщо був створений, то повинні ми запитати: хто його створив, хто дав йому цей початок і хто є його Творцем?»¹⁷². То йдімо ж уперед, співаючи! Нехай наша боротьба і наше піклування про цю планету ніколи не позбавлять нас радості та надії.

245. Бог, який закликає нас до великодушної й цілковитої посвяти, дарує нам сили і світло, необхідні, щоб йти вперед. У серці цього світу завжди присутній Господь життя, котрий так сильно нас любить. Він не покидає нас, не залишає на самоті, бо Він остаточно поєднав себе із землею, а його любов завжди веде нас до віднайдення нових шляхів. *Славимо Його!*

¹⁷² Василій Великий, *Hom. in Hexaemeron*, 1, 2, 6: PG 29, 8.

* * *

246. Наприкінці цих довгих роздумів, одночасно радісних і драматичних, пропоную дві молитви. Першою ми можемо поділитися зі всіма, хто вірить у Бога, всемогутнього Творця; друга ж про те, щоб ми, християни, могли прийняти на себе зобов'язання стосовно створіння, які випливають з Євангелії Ісуса.

Молитва за нашу Землю

Всемогутній Боже,
Ти присутній у цілому всесвіті
Й у найменшому із Твоїх творінь.
Ніжністю своєю Ти огортаєш усе, що існує.
Наповни нас силою своєї любові,
Щоби ми могли захистити життя і красу.
Наповни нас миром, щоби ми могли жити
Як брати та сестри, не завдаючи нікому кривди.

О Господи нужденних,
Допоможи нам врятувати покинутих
і забутих на цій землі,
котрі є дуже цінними в Твоїх очах.

Зціли наше життя,
щоб ми були захисниками світу,
а не грабіжниками,
Щоби ми могли сіяти красу,
а не забруднення та руйнування.

Торкнись до сердець
Тих, хто шукає тільки зиск
Ціною нужденних та цієї землі.

Навчи нас віднаходити цінність кожної речі
і захоплено споглядати,
Пізнавати свій глибокий зв'язок
з кожним створінням
На шляху до Твого нескінченного світла.

Ми дякуємо Тобі за щоденну
присутність з нами.
Просимо Тебе, надихни нас на боротьбу
во ім'я справедливості, любові та миру.

Молитва християн у єдності зі створінням

Отче, ми воздаємо Тобі хвалу
з усіма Твоїми створіннями.
Вони вийшли з Твоєї всемогутньої десниці;
Вони належать Тобі,
сповнені Твоєї присутності й ніжності.
Славен будь!

Ісусе, Сину Божий,
У Тобі все постало.
Ти воплотився в лоні Марії, нашої матері,
Ти став частиною цієї землі
І дивився на цей світ людськими очима.
Сьогодні Ти живеш у кожному творінні,
У воскреслій славі Твоїй.
Славен будь!

Святий Духу, Ти своїм світлом
Направляєш цей світ до любові Отця
І чуєш стогони створіння,
Ти також живеш у наших серцях,
Щоб спонукати нас до добра.
Славен будь!

Господи Боже,
Єдиний у Пресвятій Трійці,
Предивна спільнота безмежної любові,
Навчи нас споглядати Тебе в красі всесвіту,
Де все говорить про Тебе.
Пробуди в нас почуття вдячності
і бажання прославляти Тебе за кожную істоту,
яку Ти створив.
Даруй нам ласку відчувати глибоку єдність
з усім, що існує.

Боже любові, покажи нам
Наше місце в цьому світі,
Як бути знаряддям Твоєї любові
До всіх істот на цій землі,
Бо жодна з них не є Тобою забута.
Просвіти тих, хто володіє владою і багатством,
Щоби не впали в гріх байдужості
І в любові служили для спільного блага,
Допомагали слабким і
підкувалися про цей світ,
У якому ми живемо.

Нужденні і земля волають:
Господи, наповни Своєю силою і
Своїм світлом,

Щоби захищати все живе і
приготувати краще майбутнє.
Щоб прийшло Твоє Царство —
Царство справедливості, миру,
любові і краси.
Славен будь!
Амінь.

Дано у Римі,
при Соборі святого Петра,
24 травня,
у празник П'ятдесятниці, року 2015,
третього року мого понтифікату

Franciscus

ЗМІСТ

«LAUDATO SI, mi'Signore» – «Славен будь, Господи»	5
Ніщо в цьому світі нам не байдуже	6
Об'єднані спільною проблемою	9
Святий Франциск з Асиза	11
Мій заклик	14

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ З НАШИМ СПІЛЬНИМ ДОМОМ .. 17

I. ЗАБРУДНЕННЯ ДОВКІЛЛЯ І ЗМІНА КЛІМАТУ	18
Забруднення, відходи і «культура відходів»	18
Клімат як спільне благо	20
II. Питання водних ресурсів	24
III. Втрата біорізноманіття	27
IV. Зниження якості життя людини і занепад суспільства	34
V. Глобальна нерівність	37
VI. Слабка реакція	42
VII. Розмаїття думок	47

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЄВАНГЕЛІЯ СТВОРІННЯ	49
I. Світло, яке дає віра	49
II. Мудрість біблійних розповідей	50
III. Загадка всесвіту	59
IV. Послання кожної істоти в гармонії всього створіння	64
V. Універсальна спільнота	68
VI. Спільне призначення благ	71
VII. Погляд Ісуса	74

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ЛЮДИНА ЯК КОРИНЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ	77
I. ТЕХНОЛОГІЯ: ТВОРЧИСТЬ І ВЛАДА	77
II. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТЕХНОКРАТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ	80
III. КРИЗА ТА НАСЛІДКИ СУЧАСНОГО АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ	87
<i>Практичний релятивізм</i>	91
<i>Необхідність захисту праці</i>	93
<i>Біологічні інновації на основі наукових досліджень</i>	98

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ІНТЕГРАЛЬНА ЕКОЛОГІЯ	103
I. ЕКОЛОГІЯ ПРИРОДНОГО ДОВКІЛЛЯ, ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА	103
II. ЕКОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ	107
III. ЕКОЛОГІЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ	110
IV. ПРИНЦИП СПІЛЬНОГО ДОБРА	116
V. СПРАВЕДЛИВІСТЬ МІЖ ПОКОЛІННЯМИ	117

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ПРИНЦИПИ ДЛЯ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ДІЇ	121
I. ДІАЛОГ НА ТЕМУ ПРИРОДНОГО ДОВКІЛЛЯ У МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ	121
II. ДІАЛОГ ЩОДО НОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІСЦЕВОЇ ПОЛІТИКИ ..	129
III. ДІАЛОГ І ПРОЗОРИСТЬ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ	134
IV. ПОЛІТИКА ТА ЕКОНОМІКА В ДІАЛОЗІ ДЛЯ ПОВНОТИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ	138
V. РЕЛІГІЇ У ДІАЛОЗІ З НАУКОЮ	145

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ І ДУХОВНІСТЬ	149
I. Ставка на новий стиль життя	149
II. Виховання задля союзу між людством та природним довкіллям	153
III. Екологічне навернення	158
IV. Радість і мир	162
V. Любов у громадянському та політичному житті	165
VI. Сакраментальні знаки і святкування відпочинку	168
VII. Пресвята Трійця та відносини між створіннями	173
VIII. Цариця всього створіння	174
IX. За сонцем	175

ЕНЦИКЛІКА
СВЯТІШОГО ОТЦЯ
ФРАНЦИСКА

«LAUDATO SI»

ПРО ТУРБОТУ
ЗА НАШ СПІЛЬНИЙ ДІМ

Формат 84x108 1/32.
Папір дружній до довкілля.
Гарнітура Ahella. Друк офсетний.
Умов. друк. арк 9,66.
Наклад 5000 прим.

Бюро УГКЦ з питань екології
вул. Софрона Мудрого, 22
76019 м. Івано-Франківськ
тел. 097 983 16 80
e-mail: ekoburougcc@ukr.net
www.ecoburougcc.org.ua

Видавець і виготовлювач – «Коло»
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Україна, 82100
тел./факс: (03244) 2 90 60
e-mail: koloopera@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 498 від 20.06.2001